

**ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ**

**ΟΙ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΙ «ΖΗΤΙΑΝΟΙ»
ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΤΗΛΕΣ ΠΡΟΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΩΝ
ΜΕ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΩΝ**

π. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ
(ΑΜ U221N1145)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΑΓΑΘΩΝΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2026

ΟΙ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΙ «ΖΗΤΙΑΝΟΙ»
Εξωτερικές στήλες προς
οικονομική συνδρομή Ναών
με λατρευτική χρήση Προσκυνηταρίων

Φωτογραφία εξωφύλλου: Οι ερανικές στήλες Παναγίας Ρόμβης, Αγίου Νικολάου
Πευκακίων και Αγίας Ειρήνης οδού Αιόλου

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΧΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΟΙ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΙ «ΖΗΤΙΑΝΟΙ»
Εξωτερικές στήλες προς
οικονομική συνδρομή Ναών
με λατρευτική χρήση Προσκυνηταρίων

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑ

ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2026

π.ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΧΡ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ

**ΟΙ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΙ «ΖΗΤΙΑΝΟΙ»
ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΣΤΗΛΕΣ ΠΡΟΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΩΝ
ΜΕ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΩΝ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας

Ημερομηνία Προφορικής Εξέτασης:..... 2026

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

-: -Επιβλέπων
-: -Μέλος Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
-: -Μέλος Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής
-: -Εξεταστής
-: -Εξεταστής
-: -Εξεταστής
-: -Εξετάστής

«Η έγκριση της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Θεολογίας της Σχολής Ανθρωπιστικών Σπουδών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Λευκωσίας δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η προσευχή αποτελεί ενέργεια ευλαβικής επικοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό. Προκύπτει ως προσωπική ανάγκη λατρευτικής έκφρασης δεήσεων και πνευματικής αναζήτησης. Ο χριστιανικός ναός και τα περιλαμβανόμενα λατρευτικά σημεία του (το τέμπλο και τα μεμονωμένα εικονοστάσια και προσκυνητάρια) συντείνουν στην σταθερή προσευχητική δυνατότητα. Εκτός από τον χώρο του ναού, στα «σημεία προσευχής» περιλαμβάνονται τα εικονοστάσια των οικιών και τα προσκυνητάρια σε δημόσιους χώρους. Σχετικά με τα διάφορα είδη προσκυνηταρίων στους δημόσιους χώρους είναι απαραίτητο να τεθεί η αναζήτηση διάκρισης προς τους σκοπούς δημιουργίας αυτών.

Προς την εξέταση του σκοπού χρήσης των διαφόρων υπαίθριων προσκυνηταρίων, αναδεικνύεται και το μέχρι σήμερα άγνωστο είδος των *μαρμάρινων ζητιάνων*. Σημαντικό γεγονός για την διαπίστωση του είδους, υπήρξε η προσωπική «συνάντηση» του γράφοντος με την ερανική στήλη του Ιερού Ναού Αγίου Κωνσταντίνου Ομονοίας. Έχοντας επίγνωση της δομικής ασυμφωνίας και της συνήθως περιορισμένης αισθητικής των χτιστών προσκυνηταρίων, το μαρμάρινο προσκυνητάρι αποτελούσε τον πλέον ενδιαφέροντα τύπο έργου με εκκλησιαστικά στοιχεία.

Η εν λόγω ανάμνηση της επαφής με το έργο αποτέλεσε δύο δεκαετίες αργότερα την έμπνευση ερευνητικής αναζήτησης σχετικά με την καταγραφή της ύπαρξης των παρόμοιων παρόδιων προσκυνηταρίων. Με την διαπίστωση περισσότερων στοιχείων κατέστη κατανοητό ότι ήταν αναγκαία η συνολική καταγραφή ανάδειξης του. Η πρώτη γνωστοποίηση του θέματος σε ερευνητικούς κύκλους προκάλεσε εντύπωση και αναζητήθηκε η προοπτική επιστημονικής καταγραφής. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες προς τον Πρόεδρο του Τμήματος Θεολογίας Ελλογιμάτατο Καθηγητή Χρήστο Οικονόμου για την δυνατότητα πραγματοποίησης της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας.

Ευχαριστώ θερμά τον σύμβουλο Καθηγητή μου Πρωτ. Παρασκευά Αγάθωνος, για την συμβολή του στην εκπόνηση της παρούσης διατριβής. Οφείλω ευγνωμοσύνη, για την καθοριστική επιστημονική καθοδήγηση του επί θεμάτων καταγραφής και παρουσίασης, θερμές ευχαριστίες εκφράζω και προς τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς

επιτροπής, τ..... και τ....., για την εξέταση του κειμένου και τις υποδείξεις βελτιώσεων. Θέλω τέλος, να ευχαριστήσω θερμά όλους όσους με βοήθησαν, με ποικίλους τρόπους κατά το μακρύ διάστημα της ενασχόλησής μου με την εργασία αυτή. Ιδιαίτερος τον κ. Ιωάννη Κυραρίνη ο οποίος μου διέθεσε οδηγίες σχετικά με τις τεχνικές της μαρμαρογλυπτικής και πληροφορίες σχετικά με τους μαρμάρινους ζητιάνους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	9
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	12
Α. ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ	12
Β. ΚΕΙΜΕΝΩΝ	13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ**ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ** 19

1. Οι πρώτοι ενοριακοί ναοί της Αθήνας	19
2. Η οικονομική ενίσχυση των ναών	39
3. Έρανοι, συνδρομές και δωρεές.	47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ**Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ** 56

1. Το μάρμαρο ως υλικό ναοδομίας	56
2. Η χρήση του μαρμάρου για την κατασκευή εκκλησιαστικών έργων	65
3. Η ιστορική κατασκευή των μαρμάρινων ζητιάνων	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ**ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΖΗΤΙΑΝΩΝ** 77

1. Ιδιότυπο σημείο προσευχής	77
2. Υπαίθριο εικόνισμα και προσκυνητάρι	84
3. Μορφή εξωτερικού παγκαριού και προσκυνηταρίου	91

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ**ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΖΗΤΙΑΝΩΝ ΣΕ ΝΑΟΥΣ** 95

1. Μαρμάρيني ζητιάνοι στην Αθήνα και σε περιοχές του νομού Αττικής	95
1.1. Α. Υπαρκτές στήλες	96
1.1.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη	96
1.1.2. Σύνθετες στήλες με καμπύλη επίστεψη	114
1.1.3. Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη	119

1.1.4. Σύνθετες στήλες με επίπεδη επίστεψη	131
1.1.5. Σύνθετες στήλες με θολωτή επίστεψη	134
1.1.6. Μονολιθικές στήλες με αετωματική απόληξη	145
1.1.7. Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη	149
1.1.8. Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη	156
1.1.9. Μονολιθικές στήλες με επίπεδη απόληξη	160
1.1.10. Μονολιθικές στήλες με θολωτή απόληξη	161
1.1.11. Μονολιθικές στήλες σε βάση με αετωματική απόληξη	163
1.1.12. Μονολιθικές στήλες σε βάση με ημικυκλική απόληξη	164
1.1.13. Μονολιθικές στήλες σε βάση με πυραμοειδή απόληξη	170
1.1.14. Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη	173
1.1.15. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη	177
1.1.16. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωσης	179
1.2. Β. Απωλεσθείσες στήλες	188
1.2.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη	188
1.2.2. Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη	190
1.2.3. Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη	193
1.2.4. Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη	194
1.2.5. Μονολιθικές στήλες με επίπεδη απόληξη	195
1.2.6. Μονολιθικές στήλες σε βάση με αετωματική απόληξη	195
1.2.7. Μονολιθικές στήλες σε βάση με ημικυκλική απόληξη	197
1.2.8. Μονολιθικές στήλες σε βάση με πυραμοειδή απόληξη	199
1.2.9. Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη.	200
1.2.10. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη	200
1.2.11. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωσης	202
2. Μαρμάρينوι ζητιάνοι σε περιοχές εκτός Αττικής	202
2.1. Υπαρκτές στήλες	203
2.1.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη	203
2.1.2. Σύνθετες στήλες με ημικυκλική επίστεψη	203
2.1.3. Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη	205

2.1.4. Σύνθετες στήλες με επίπεδη απόληξη	206
2.1.5. Σύνθετες στήλες με θολωτή επίστεψη	207
2.1.6. Μονολιθικές στήλες με αετωματική απόληξη	211
2.1.7. Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη	212
2.1.8. Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη	213
2.1.9. Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη	216
2.1.10. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη	218
2.1.11. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωση	220
2.2. Απωλεσθείσες στήλες	220
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	223
SUMMARY	226
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	228
1. ΠΗΓΕΣ	228
2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	229
α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ	229
α. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ	235
3. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ	236
α. ΚΕΙΜΕΝΩΝ	236
β. ΕΙΚΟΝΩΝ	237
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	244
Α. ΠΙΝΑΚΕΣ	245
Β. ΕΙΚΟΝΕΣ	254

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Α. ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

():	: ανάπτυξη συμπλημάτων επιγραφών
/:	: αλλαγή γραμμής
//:	: αλλαγή σελίδας ή στίχων
[]:	: προσθήκες του συγγραφέα
___:	: κενό γραμμάτων
{ }:	: επαναλήψεις
sic.:	: αναγραφή λέξης με εσφαλμένη ορθογραφία

B. ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΑΑΑ	: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔΕΕ	: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος
Α.Ε	: Ανώνυμος Εταιρεία
ΑΠΘ	: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
ΑΣCA	: American School of Classical studies at Athens
Αρ. / Αριθ. / Αριθμ.	: αριθμός
Αρ. Κατ.	: αριθμός καταγραφής
Αρχιεπ.	: Αρχιεπίσκοπος
Αρχιμ.	: Αρχιμανδρίτης
βλ.	: βλέπε
Β.Δ.	: Βασιλικό Διάταγμα
ΔΧΑΕ	: Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
ΕΕΒΣ	: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
ΕΕΚΜ	: Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών Σπουδών
Εικ.	: Εικόνα, Εικόνες
εκ.	: εκατοστά
ΕΚΠΑ	: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΛΙΑ	: Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου.
ΕΡΤ	: Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση
Επισκ.	: Επίσκοπος
ΕΛΣΤΑΤ	: Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΤΒΑ	: Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως

εισαγ.	: εισαγωγή
επιμ.	: επιμέλεια
Επισκ.	: Επισκόπος
ΗΣΑΠ	: Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς
ΘΗΕ	: Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία.
ΙΑΑ	: Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών
Ι.Μ.	: Ιερά Μονή
Ι.Ν.	: Ιερός Ναός
Ι.Π.	: Ιερό Προσκύνημα
κ.ά.	: και άλλοι
κ.εξ.	: και εξής
Κτλ.	: και τα λοιπά
ΜΟΧΕ	: Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια
μτφρ.	: μετάφραση
μ.Χ.	: μ.Χ.
Ν.Δ.	: Νότια Δυτική
ΟΔΕΠ	: Οργανισμός Διαχειρήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας
όπ.π.	: όπου παραπάνω
Πιν.	: πίνακας
Πρ.	: Πρωτόκολλο
πρβλ.	: παράβαλε (σύγκρινε)
πρόλ.	: πρόλογος
Πρωτ.	: Πρωτοπρεσβύτερος
π.Χ.	: προ Χριστού

σ./σσ.	: Σελίδα / Σελίδες
Sic.	: αναγραφή λέξης με εσφαλμένη ορθογραφία
ΣΠΑΠ	: Σιδηρόδρομοι Πειραιώς - Αθηνών - Πελοποννήσου
σχ.σσ.	: σχετικές σελίδες
Σ.Σ.	: Σιδηροδρομικός Σταθμός
στ.	: στίχος / στήλη
σημ.	: σημείωση / σημειώσεις
τ.	: τόμος
τχ.	: τεύχος / τεύχη
υποσημ.	: υποσημείωση/υποσημειώσεις
φ.	: φύλλο
ΦΕΚ	: Φύλλο Εφημερίδος Κυβερνήσεως
X	: επί
χ.ε.	: χωρίς εκδότη
χ.τ.ε.	: Χωρίς τόπο έκδοσης
χ.χ.	: Χωρίς χρονολόγηση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θεματολογία της εκκλησιαστικής τέχνης περιλαμβάνει και ένα σύνολο έργων μαρμαρογλυπτικής, τα οποία θεωρούνται γνωστά και καθιερωμένα, σύμφωνα με την ένταξή τους στον χώρο του ναού. Με την θεώρηση των διαφόρων μαρμάρινων έργων μέσα και έξω από τους ναούς ενισχύεται η διαπίστωση του συνόλου κατασκευής των ειδών της μαρμαρογλυπτικής. Εκτός από τους γνωστούς καθιερωμένους τύπους προσκυνηταρίων, επιβεβαιώνεται η ιστορική ύπαρξη της πρωτότυπης μορφής ερανικής στήλης. Η κατασκευή της ιδιόμορφης στήλης των συνδρομών έλαβε την συμβολική ονομασία «μαρμάρινος ζητιάνος» και απετέλεσε έργο της εκκλησιαστικής μαρμαρογλυπτικής. Κατά τον τεχνικό τρόπο κατασκευής του εξυπηρετεί την λατρευτική ανάγκη της προσευχής των πιστών και την συγκέντρωση των οικονομικών συνδρομών του ναού. Η τοποθέτηση του έργου σε δημόσιους χώρους, ευνοούσε την καθημερινή και χρονικά ανεξάρτητη προσέγγισή του από τους πιστούς.

Εξαιτίας της έλλειψης εξειδικευμένης επιστημονικής μελέτης και καταγραφής το άγνωστο έργο εκλαμβάνεται μέχρι σήμερα εν πολλοίς ως αθέατο, ακόμη και εάν ευρίσκεται προ της εισόδου του ναού. Με την ερευνητική καταγραφή της εργασίας μας τίθεται η αναζήτηση των ιστορικών καταβολών και της εξέλιξης του έργου της Νεοελληνικής τέχνης. Η μελέτη των μαρμάρινων ζητιάνων στην Αθήνα, τον Πειραιά και σε περιοχές εντός και εκτός του νομού Αττικής, πιστεύουμε ότι συμπληρώνει ένα κενό στη γνώση μας για την καλλιτεχνική δραστηριότητα στον τομέα της εκκλησιαστικής μαρμαρογλυπτικής που παρουσιάζει μια νέα μορφή ιστορικού εκκλησιαστικού έργου.

Η εργασία μας επικεντρώνεται στην αναλυτική εξέταση της τυπολογίας των έργων, με ιδιαίτερη ιστορική έμφαση αρχικώς στην περιοχή των Αθηνών και στα περίχωρα που αναπτύσσεται η εγκατάσταση αυτών. Σε μια δεύτερη θεώρηση επιχειρήθηκε η καταγραφή και η παρουσίαση έργων σε διάφορες περιοχές της Ελλάδος. Κύριος στόχος της είναι να αναδείξει το έργο, μέσα από τις πολλαπλές επιρροές και την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του, επισημαίνοντας τα στοιχεία πρωτοτυπίας που το χαρακτηρίζουν. Οι ερευνόμενες μαρμάρινες εξωτερικές στήλες συνδρομής διαχωρίζονται σε υπαρκτές και απωλεσθείσες.

Βασική ενέργεια καταγραφής στις υφιστάμενες στήλες απετέλεσε η αυτοψία για την φωτογράφιση, την μέτρηση και την εξέταση των επιφανειών.

Παράλληλα με την επιτόπια καταγραφή αναζητήθηκε και επιτεύχθηκε, μέχρι ένα βαθμό, η ταυτοποίηση με αρχειακό φωτογραφικό υλικό. Με την αναζήτηση σε ιστορικά και φωτογραφικά αρχεία τέθηκε και η διαπίστωση για την καταγραφή απωλεσθεισών στηλών. Είναι γεγονός, ότι έχουν χαθεί πολύτιμες πρωτογενείς πληροφορίες που θα βοηθούσαν σε μια πιο σταθερή καταγραφή και χρονολόγηση των ίδιων των στηλών, καθώς και σε συμπεράσματα σχετικά με τη διάρκεια χρήσης, ή με την αρχική τοποθεσία εγκατάστασης. Στο σύνολο των ναών δεν διαπιστώθηκαν έντυπα αρχεία περί της ύπαρξης μαρμάρινων ζητιάνων. Στις επιφάνειες των υφιστάμενων έργων περιλαμβάνονται σύντομες επιγραφές όπως το όνομα του ναού αφιέρωσης, η επισήμανση της συνδρομής ή και το έτος κατασκευής. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις γίνεται μνεία του δωρητή και σπανιότερα του δημιουργού, κατά την συνήθεια των μαρμαρογλυπτών να μην υπογράφουν τα έργα τους.

Με την διαπίστωση περιορισμένης -σχεδόν ελάχιστης- βιβλιογραφίας περί του είδους των έργων, ένεκα της πρωτοτυπίας του θέματος, υπήρξε επικέντρωση στην διερεύνηση της τυπολογίας των έργων. Με προσωπική αναζήτηση εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός έργων στην Αθήνα και σε επαρχιακές περιοχές. Με τα δεδομένα στοιχεία των μαρμάρινων ζητιάνων ερευνούνται σχετικά: α) το ιστορικό πλαίσιο δημιουργίας, και β) τα διακοσμητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Κάθε ένα από τα πρώτα τρία χωρίζεται σε τρία μικρότερα μέρη, ενώ το τέταρτο και τελευταίο έχει δύο τμήματα, στα οποία κατανέμονται οι κατηγορίες των έργων.

Στο πρώτο, αναφερόμαστε στους πρώτους ενοριακούς ναούς της Αθήνας από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους. Παρουσιάζουμε την εξέταση της ιστορικής δημιουργία των ενοριακών ναών, την οικονομική ενίσχυση και τους τρόπους προσφοράς χρημάτων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουμε την χρήση του μαρμάρου στην εκκλησιαστική τέχνη. Προσπαθούμε να διερευνήσουμε την υλική χρήση του μαρμάρου για τα εκκλησιαστικά έργα και κυρίως για τους μαρμάρινους ζητιάνους.

Στο τρίτο κεφάλαιο παραθέτουμε την λατρευτική χρήση των μαρμάρινων ζητιάνων. Αναφερόμαστε στην χρήση του ως ιδίotypo σημείο προσευχής, υπαίθριο εικόνισμα-προσκυνητάρι και υπό την μορφή παγκαριού και προσκυνηταρίου.

Το τέταρτο κεφάλαιο, που είναι και το μεγαλύτερο, αφορά την ιστορική καταγραφή των μαρμάρινων ζητιάνων σε ναούς στην Αθήνα, τον Πειραιά και σε περιοχές του νομού Αττικής και στην επαρχία. Ερευνούμε την τυπολογία και την επιγραφική των μαρμάρινων ζητιάνων. Σημειώνουμε, στις ανάλογες κατηγορίες, τις καταγραφές στοιχείων για κάθε μία από τις υπαρκτές και απωλεσθείσες στήλες.

Στο Παράρτημα πραγματευόμαστε την κάθε στήλη χωριστά με ταυτοποίηση των αριθμημένων φωτογραφιών και διατυπώνουμε περιγραφές των σημείων τοποθέτησης, της μορφολογίας, τις μετρήσεις και τα στοιχεία βιβλιογραφίας. Οι σύγχρονες φωτογραφίες των στηλών έχουν ληφθεί από το προσωπικό μου αρχείο. Οι υπόλοιπες αρχαιακές εικόνες ανακτήθηκαν από ψηφιοποιημένα έντυπα, φωτογραφικά αρχεία και φωτογραφικές συλλογές. Σε ορισμένες περιπτώσεις ελήφθησαν φωτογραφικά στιγμιότυπα από κινηματογραφικές ταινίες. Για κάθε μία φωτογραφία παρατίθεται η πηγή προέλευσης της στο Παράρτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΝΑΟΙ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Οι πρώτοι ενοριακοί ναοί της Αθήνας.

Η πρώτη καταγραφή ναών στην επαναστατημένη Αθήνα σημειώνεται κατά τον Οκτώβριο του 1824¹. Σύμφωνα με τον κατάλογο της Γενικής Αστυνομίας των Αθηνών «πρὸς τὸ Ἐξοχὸν Ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας», ἡ πόλη ἀριθμούσε 35 «μαχαλάδες», με 9.040 «ψυχές» (κατοίκους) και 1.605 «ὀσπίτια» (οικίες)². Ο προσδιορισμός των ανωτέρω 35 συνοικιών, τέθηκε κυρίως ἀπὸ τις υφιστάμενες σε αὐτές ἐκκλησίες. Στις ὁποῖες ἦταν ἐφικτὴ ἡ

¹ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Απογραφή των Αθηνών κατά το 1824», Νέα Ἐστία, τ. 16 τχ. 301-311, Ἔτος 13ο, ἐκδ. Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε. Αθήναι 1939, σ. 899.

² Ο.π., σ. 899. Κατάλογος Μαχαλάδων, ὀσπιτίων, ἐργαστηρίων, κατοίκων καὶ παροίκων τῆς πόλεως τῶν Αθηνῶν: 01. Τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου, 81 ὀσπίτια - 315 ψυχές. 02. Τῆς Παναγίας Βλασσαρούς, 66 ὀσπίτια - 315 ψυχές. 03. Τοῦ Χριστοκοπίδη, 59 ὀσπίτια - 341 ψυχές. 04. Σωτῆρα Δικαία, 64 ὀσπίτια - 316 ψυχές. 05. Τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, 51 ὀσπίτια - 270 ψυχές. 06 Ἁγίων Αναργύρων, 69 ὀσπίτια - 270 ψυχές, 07. Ἁγίου Ἀθανασίου, 25 ὀσπίτια - 125 ψυχές. 08. Μισὸ Σπηλιώτισσα, 83 ὀσπίτια, 397 ψυχές. 09. Καθολικοῦ, 22 ὀσπίτια - 112 ψυχές. 10. Μεγάλου Μοναστηρίου, 8 ὀσπίτια - 56 ψυχές. 11. Ἁγία Ερῆνη, 53 ὀσπίτια - 328 ψυχές. 12. Νέος Ἅγιος Δημήτριος, 64 ὀσπίτια - 385 ψυχές. 13. Ἁγίου Ἰωάνν. Προδρόμου, 59 ὀσπίτια - 278 ψυχές. 14. Ἁγίας Ἐλεούσσας, 42 ὀσπίτια - 225 ψυχές. 15. Ἁγίου Νικολάου Χτενά, 51 ὀσπίτια - 250 ψυχές. 16. Ἁγία Κονόμα, 38 ὀσπίτια - 177 ψυχές. 17. Παναγία Ρόμπη, 58 ὀσπίτια - 250 ψυχές. 18. Καμοκαρέα, 60 ὀσπίτια - 297 ψυχές. 19. Ἁγίων Θεοδώρων, 31 ὀσπίτια - 164 ψυχές. 20. Ἅγιος Γ. Καρύτζης, 43 ὀσπίτια - 245 ψυχές. 21. Παναγία Ἀγγέλου, 80 ὀσπίτια - 430 ψυχές. 22. Σωτῆρα Ἁγία Γορνυκίῳ, 30 ὀσπίτια - 136 ψυχές. 23. Ἀσώματα Γιλᾶ, 17 ὀσπίτια - 84 ψυχές. 24. Ἅγιος Νικόλαος, 8 ὀσπίτια - 74 ψυχές. 25. Ροδακιοῦ, 72 ὀσπίτια - 363 ψυχές. 26. Σωτῆρα Κοτάκη, 102 ὀσπίτια - 506 ψυχές. 27. Ἀγ. Νικολάου Κουτίτου, 28 ὀσπίτια - 119 ψυχές. 28. Κανδήλα, 82 ὀσπίτια - 346 ψυχές. 29. Κιμνιάτι, 20 ὀσπίτια - 82 ψυχές. 30. Ἁγίου Ν. Ραγκαβά - 31. Δουβέργινα Παν. 31 ὀσπίτια - 107 ψυχές. 32. Ἁγίου Δ. Κατεφορίτη - 33. Ἰωάννου Μαγκούφη, 41 ὀσπίτια - 191 ψυχές, 34. Ἅγιος Θωμᾶς, 54 ὀσπίτια - 258 ψυχές, και 35. Ἁγία Ἐπιπαντή, 13 ὀσπίτια - 73 ψυχές.

τρόπον τινά ενοριακή σύναξη των περιοίκων του κάθε «μαχαλά». Οι ονομασίες των εκκλησιών εκτός από τους τιμώμενους αγίους, είχαν ως φαίνεται σύνδεση με ονόματα δωρητών-αφιερωτών, με διάφορα τοπωνύμια ή και με προσωνύμια.

Σύμφωνα με έλεγχο επί των ονομασιών των 35 «μαχαλάδων», στην “Γενική Καταγραφή των 140 Εκκλησιών των Μεσαιωνικών Αθηνών” υπό του πολεοδόμου Κωνσταντίνου Μπίρη, οι συνοικίες συνδέονταν με τις εξής εκκλησίες³: Αγίου Αποστόλου (*Αγίων Αποστόλων του Σολάκη*)⁴, Παναγίας Βλασσαρούς, Χριστοκοπίδη, Σωτήρας Δικαίας, Αγίου Φιλίππου (*επί της οδού Αδριανού*), Αγίων Αναργύρων (*Κολοκύνθη*), Αγίου Αθανασίου (*Ψυρρή*), Μισο-Σπηλιώτισσας (*Παναγίας Χρυσοσπηλιώτισσας ή Σπηλιώτισσας*), Καθολικού (*Αγίου Παντελεήμονος*), Μεγάλου Μοναστηρίου (*Παντάνασσας Μοναστηρακίου*), Αγίας Ειρήνης (*επί της οδού Αιόλου*), Νέου Αγίου Δημητρίου (*Ψυρρή*), Αγίου Ιωάνν[ου] Προδρόμου, Αγίας Ελεούσας, Αγίου Νικολάου Χτενά (*Κτενά ή Βοριά*), Αγίας Κονόμας (*Αγίας Θέκλας ή Αγίας του Οικονόμου*), Παναγίας Ρόμπης, Καμοκαρέας (*Εισοδίων Θεοτόκου Καπνικαρέας*), Αγίων Θεοδώρων, Αγίου Γ[εωργίου] Καρύτζη (*Καρύκη ή Καρύτση*), Παναγίας Αγγέλου (*Μπενιζέλου*), Σωτήρας Αγίας Γορνυκίου, Ασωμάτων Γιλά (*Αγίων Ασωμάτων στα σκαλιά*), Αγίου Νικολάου, Ροδακιού (*Παναγίας Ροδακιώτισσας*), Σωτήρας Κοτάκη (*Μεταμορφώσεως Σωτήρος Κοττάκη*), Αγ[ίου] Νικολάου Κουτίτου (*Κοντίτου*), Κανδήλας (*Παναγίας ή Κυράς του Καντήλη*), Κιμνιατίου

³ Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αί Έκκλησΐαι τών Παλαιών Αθηνών*, εξεδόθη χορηγία του Δήμου Αθηναίων εκ του Βιβλιοπωλείου «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε. Αθήναι 1940, σχ.σ. 45-54.

⁴ Όπου χρειάζεται σημειώνονται εντός παρενθέσεως τα στοιχεία διευκρίνησης των σχετικών εκκλησιών με βάση την Γενική Καταγραφή των Εκκλησιών των Μεσαιωνικών Αθηνών, βλ. ό.π., σχ.σ. 45-54.

(Παναγίας Κιμινιάτισσας ή Μισοσπουριώτισσας), Αγίου Ν[ικολάου] Ραγκαβά - Παν[αγίας] Δουβέργινας (Δουβαίργενας), Αγίου Δ[ημητρίου] Κατεφορίτη (Κατηφόρη) - Αγίου Ιωάννου Μαγκούφη (Μαγκούτη), Αγίου Θωμά και Αγίας Επιπαντής (Υπαπαντής).

Η κατάσταση των αναφερόμενων ναών ήταν ανάλογη της πολεοδομικής εικόνας, με τα έντονα προβλήματα από την κατάρρευση και τις φθορές των λοιπων κτιρίων της Αθήνας. Οι εκτεταμένες κτιριακές καταστροφές είχαν επέλθει εξαιτίας των αλλεπάλληλων μαχών, που είχαν διεξαχθεί κατά τη διάρκεια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Η ερειπιώδης πολη της Αθήνας, τέσσερα έτη μετά από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους αποφασίστηκε να γίνει νέα πρωτεύουσα του. Την απόφαση υπέγραψε η επιτροπή της Αντιβασιλείας εν ονόματι του Βασιλιά της Ελλάδος Όθωνα⁵. Με το Β.Δ. της 18ης / 30ης Σεπτεμβρίου 1834 (ΦΕΚ 36) «Περί μεταθέσεως τῆς Βασιλικῆς Καθέδρας τῆς Ἀθήνας», ορίστηκε ημερομηνία μεταφοράς της στην Αθήνα η 1η Δεκεμβρίου 1834⁶. Κατά την ίδια ημερομηνία προγραμματίστηκε και η έναρξη λειτουργίας των υπουργείων της Επικράτειας, της Ιεράς Συνόδου, του Ελεγκτικού Συνεδρίου, του Γενικού Ταμείου και του Γενικού Διευθυντηρίου των Ταχυδρομείων. Με έτερο Β.Δ.,

⁵ Βλ. Ι. ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, *Αθηναϊκόν Αρχεῖον, Αρχεῖα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, εκδ. Δαπάνη του Δήμου Αθηναίων, τ. Α', Αθήνα 1901, σ. 576. Ε. Γ. ΣΚΙΑΔΑ, *Ἱστορικό Διάγραμμα των Δήμων τῆς Ελλάδος 1833-1912. Σχηματισμός-σύσταση-εξέλιξη-πληθυσμός-εμβλήματα*, εκδ. Υπουργείου Εσωτερικών -Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αργολίδος, Αθήνα 1993, σ. 99.

⁶ Βλ. *Απογραφές Πληθυσμού Κατοικιών 1821-2021*, εκδ. Ἑλληνικῆς Στατιστικῆς Αρχῆς, Πειραιάς 2021, σ. 20. Ακολουθῶς παρατίθεται ἡ ακριβῆς διατύπωση των δύο πρώτων άρθρων του ΦΕΚ: «Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ναυπλίῳ Ἄριθμ. 36 (28 Σεπτεμβρίου/10 Ὀκτωβρίου 1834), σ. 266. [Ἄρθρ. 1) Ἡ καθέδρα ἡμῶν μετατίθεται κατὰ τὴν 1ῆ Δεκεμβρίου τ(ρέχοντος) ἔ(τους) ἐκ Ναυπλίου εἰς Ἀθήνας. Ἄρθρ. 2) Ἡ πόλις Ἀθηναί θέλει ἐπονομάζεσθαι ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας «Βασιλικὴ Καθέδρα καὶ Πρωτεύουσα»].

στην αρχή του επομένου μηνός, σχηματίσθηκε ο Δήμος της Αθήνας⁷ ο οποίος περιλάμβανε τον πληθυσμό μόλις 7.177 κατοίκων⁸.

Μεταξύ των κτιριακών αλλοιώσεων της πόλης διαπιστώθηκε και η ολέθρια καταστροφή μεγάλου αριθμού εκκλησιών. Η κατασκευή των αναφερόμενων προεπαναστατικών ναών υπήρξε κατά το διάστημα μεταξύ της υστεροβυζαντινής εποχής και της εποχής της Τουρκοκρατίας. Κατά την προεπαναστατική εποχή σημειώνεται η ύπαρξη εκατόν σαράντα ναών⁹, ή σύμφωνα με άλλη έρευνα διακοσίων τριάντα¹⁰. Στο σύνολο των υπόλοιπων υπαρκτών μεταβυζαντινών ναών ορισμένοι παρουσίαζαν σχετικά άρτια κατάσταση και ορισμένοι τμηματικές φθορές¹¹. Κατά την εποχή του σχεδιασμού της νέας πόλης διαπιστώθηκαν οι τοποθεσίες ύπαρξης δεκάδων μικρών εκκλησιών¹². Η διαπίστωση του αριθμού των ναών αποδίδεται με την

⁷ Με την εγκύκλιο περί "Οδηγιών περί σχηματισμού τῶν δήμων τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος", στις 15 / 27 Απριλίου 1834 η κατάταξη των Δήμων τέθηκε σε τρεις κατηγορίες (Α', Β' και Γ' Τάξης) κατά τον πληθυσμό αυτών.

⁸ Με το Β.Δ. της 1ης /13 Οκτ. 1834 ιδρύθηκε ο Δήμος Αθηναίων και βάση του πληθυσμού του εντάχθηκε στη Β' τάξη. Βλ. σχετικά με την ίδρυση και την εξέλιξη του Δήμου Αθηναίων, από την ανεξαρτησία μέχρι τα τέλη του 20ου αι. στο Ε. Γ. ΣΚΙΑΔΑ, *Ιστορικό διάγραμμα, ό.π., σ. 36, 98.*

⁹ Βλ. Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αί Ἐκκλησίαι τῶν Παλαιῶν Ἀθηνῶν, ό.π., σ. 107 και σχ.σ. 45-54.* Κ. Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου του εξ Οικονόμων, τ. Β', εκδ. Σοφοκλέους Κ. του εξ Οικονόμων Τύποις Φ. Καραμπίνου και Κ. Βάφα, Αθήνησι 1864. σ. 342.*

¹⁰ Γ. ΠΑΛΛΗ, *Τοπογραφία του αθηναϊκού πεδίου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Οικισμοί, οδικό δίκτυο και μνημεία, εκδ. Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών Π. Κυριακίδης, Μεταβυζαντινά Μνημεία 1. Θεσσαλονίκη 2009, σ. 503.*

¹¹ Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *Ακαδημαϊκές τάσεις της εκκλησιαστικής ζωγραφικής στην Ελλάδα κατά τον 19 αιώνα. Πολιτισμικά και εικονογραφικά ζητήματα, Διδακτορική Διατριβή η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2011, σ. 20.*

¹² Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ, *Αθήνα, ένα όραμα του κλασικισμού, εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2001, σ. 23.*

ακόλουθη χαρακτηριστική περιγραφή: «Ἐκκλησίαι ἐπάνω εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐκκλησίαι χωμέναι μέσα εἰς τοὺς βράχους τῆς, ἐκκλησίαι γύρω τῆς, εἰς τὴν πόλιν, παρὰ τὸν Ἰλισσόν, εἰς τὰ προάστεια, εἰς τὸν ἐλαιῶνα – ἓνα πλήθος ἐκεῖ – καὶ εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς κοιλάδος μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν προβούνων τῶν ὀρέων τῆς¹³».

Με την πολεοδομική, οικιστική και διοικητική οργάνωση της πόλης διαμορφώθηκε παράλληλα και το ιστορικό πλαίσιο ανοικοδόμησης ναών¹⁴. Στην νέα αθηναϊκή ναοδομία η ανέγερση και η διαμόρφωση των ναών τέθηκε ανάλογα με την σταδιακή οικιστική εξέλιξη των συνοικιών. Η μορφή των ναών προκύπτει σύμφωνα με τις ενοριακές ανάγκες κάθε περιοχής. Γενικά, κατά τον 19ο αι. οι ναοί οι οποίοι οικοδομούνται στην ελλαδική ναοδομία εξ αρχής είναι κατά κύριο λόγο ενοριακοί¹⁵. Η σύσταση νέας ενορίας και η δόμηση νέου ναού δύναται να διαφοροποιείται κατά περίπτωση ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των κατοίκων. Στις περιπτώσεις των αρχικών μικρών ναών υπήρξε δυνατή η δομική αύξηση αυτών¹⁶ ή η ολοκληρωτική αντικατάστασή τους με θεμελίωση νέων μεγαλύτερων ναών.

Η γενικότερη μορφολογία στους παλαιούς ναούς χαρακτηρίζεται από τις μικρές δομικές διαστάσεις σύμφωνα με τα μεταβυζαντινά πρότυπα του ελλαδικού χώρου¹⁷. Εξάλλου, οι περισσότεροι μικροί ναοί είχαν ανοικοδομηθεί

¹³ Δ. Γ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Αἱ Παλαιαὶ Ἀθήναι*, εκδ. Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Ι. Βασιλείου Αθήναι 1922. σ. 11.

¹⁴ Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 20.

¹⁵ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *Ἡ Ἑλλαδικὴ Ναοδομία στὴν περίοδο τοῦ νεοκλασικισμοῦ (1860-1912)*, έκδ. Ἐννοια, Αθήνα 2023, σ. 15.

¹⁶ Βλ. Ε. ΒΟΛΤΥΡΑΚΗ, *Ο ναός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος (Σώτεια τοῦ Κοττάκη) στὴν Ἀθήνα. Νεότερα στοιχεῖα καὶ παρατηρήσεις*, ΔΧΑΕ τ. 39, 2018, σ. 153.

¹⁷ Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ, *ό.π.*, σ. 23. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σσ. 20-21. Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αἱ Ἀθήναι ἀπὸ τοῦ 19οῦ εἰς τὸν 20οῦ αἰῶνα*, εκδ. Καθιδρύματος Πολεοδομίας καὶ Ἱστορίας των

κατά το παρελθόν, με τις προϋποθέσεις του συνοικιακού περιβάλλοντος και κάλυπταν συγκεκριμένες ανάγκες. Σε αυτή τη θεώρηση τίθεται η ύπαρξη ορισμένων μικρών μονόκλιτων βασιλικών στην νότια πλευρά της Ακρόπολης, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν ως κοιμητηριακοί ναοί¹⁸. Κατά την δεκαετία του 1830 οι οικιστικές απαιτήσεις, τα ιδιοτελή κίνητρα ιδιοκτησιακών συμφερόντων και η τάση αρχαιολατρείας επέφεραν τις αποφάσεις για την κατεδάφιση παλαιών αθηναϊκών ναών¹⁹. Με την ακύρωση του πρώτου σχεδίου των Κλεάνθη-Schaubert²⁰, στο οποίο είχε υπολογιστεί η θέση των παλαιότερων εκκλησιών, τα επόμενα σχέδια²¹ τις έθεταν εκτός του πολεοδομικού χάρτη. Η αποφυγή σημείωσης θέσεων των εκκλησιών στα σχέδια προέκυπτε από την επίδραση απόψεων αμφισβήτησης για την ανάγκη ύπαρξης των ναών. Η οδυνηρή κατάσταση κατεδαφίσεως των ναών περιγράφεται γενικευμένη: «όλοι πλέον, δημόσιον, δήμος και ιδιώται,

Αθηνών, Αθήνα 1966, σ. 107. Του αυτού, *Αί Έκκλησΐαι τῶν Παλαιῶν Αθηνῶν*, ό.π., σχ. σ. 21-44 . Δ. Γ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, ό.π., σ. 248-249. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, «Αί καμαροσκέπασαι βασιλικαί τῶν Αθηνῶν», ΕΕΒΣ, έτος Β', Αθήνα 1925, σχ.σ. 288-305.

¹⁸ Βλ. Ι. ΤΡΑΥΛΟΥ, *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνῶν*, εκδ. Καπόν, Αθήνα 1993², σ. 139, 145, 228.

¹⁹ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 20.

²⁰ Οι αρχιτέκτονες Σταμάτης Κλεάνθης και Eduard Schaubert, εγκαταστάθηκαν τον Νοέμβριο του 1831 στην Αθήνα ξεκινώντας την συστηματική τοπογράφησή της. Υπήρξαν μαθητές του κορυφαίου Γερμανού νεοκλασικού αρχιτέκτονα Karl Friedrich Schinkel. Στη συνέχεια συντάσσουν την πρώτη πολεοδομική πρόταση τους, για την πιθανή εγκατάστασης της πρωτεύουσας της απελευθερωμένης Ελλάδας. Λίγο αργότερα τον Μάιο του 1832, η Προσωρινή Κυβέρνηση τους αναθέτει την εκπόνηση του Νέου Σχεδίου της Πόλεως των Αθηνών. Το Νέο Σχέδιο εγκρίθηκε από την Αντιβασιλεία τον Ιούλιο του 1833 και δημοσιεύτηκε στο Β.Δ. της 29ης Ιουνίου /11ης Ιουλίου 1833. Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αί Αθήναι από τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ον αἰῶνα*, ό.π., σ. 11.

²¹ Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ, ό.π., σ. 27-28.

φωτιζόμενοι, όπως ήτο φυσικόν, ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἀρχαιολογίας τῆς ἐποχῆς, ἐγκρέμιζαν τὰς ἐκκλησίας πρὸς χάριν οἰασδήποτε ἀνάγκης των»²².

Ἡ περίοδος τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας τοῦ Ὄθωνα (1832-1843) υπήρξε καθοριστική γιὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ διοικητικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Με ἐνέργειες τοῦ Μάουρερ, ἀρμόδιου τοῦ Συμβουλίου τῆς Οθωνικῆς ἀντιβασιλείας, γιὰ τὰ Ἐκκλησιαστικά ζητήματα, ἀποφασίστηκε καὶ συγκροτήθηκε κληρικολαϊκὴ Νομοπαρασκευαστικὴ ἐπιτροπὴ στις 27 Μαρτίου 1833²³, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ Σπυριδῶνα Τρικούπη²⁴. Σύμφωνα με τὴν γνωμοδότηση τῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ ἀντιβασιλέας Μάουρερ καὶ ὁ διαφωτιστὴς κληρικὸς Θεόκλητος Φαρμακίδης προχώρησαν στὴ σύνταξη Καταστατικοῦ Χάρτη γιὰ τὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ὠστόσο δὲν ἐπικυρώθηκε ποτέ.

Συγχρόνως, συντάχθηκε κείμενο καὶ ἐκδόθηκε Β.Δ. γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Ἀυτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, με τὴν ἀπόσπασή τῆς ἀπὸ τὴν κανονικὴ δικαιοδοσία τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τὸ Β.Δ. τῆς «*Διακήρυξις περὶ τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*» ἐπικυρώθηκε ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως στις 23 Ἰουλίου 1833²⁵. Ἡ Ἐκκλησία κατέστη Ἀυτοκέφαλη με ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο πενταμελὴ σύνοδο τῆς ὁποίας τὰ μέλη δίοριζε κατὰ βούληση ὁ Ὄθωνας.

Με τὸ Ἄρθρο 114 τῆς 27ης Δεκεμβρίου 1833 ἡ διοίκηση ὅλων τῶν τοπικῶν ἐκκλησιαστικῶν καταστημάτων ἀνατέθηκε στους Δήμους. Στὸ Β.Δ.

²² Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αἱ Ἐκκλησίαι τῶν Παλαιῶν Ἀθηνῶν*, ὁ.π., σ. 21.

²³ ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιεπ.), *Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν*, πρόλ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Γ. Δ., ἐκδ. Φοῖνιξ, Ἀθήναι 1928, σ. 71.

²⁴ Ὁ.π., σ. 71.

²⁵ Κ. Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ὁ.π., σ. 169. 177.

«Περὶ τῶν Νεκροταφείων καὶ τοῦ ἔνταφιασμοῦ τῶν νεκρῶν»²⁶, καθορίζεται ἡ ἀρμοδιότητα διαχείρισης τοῦ νεκροταφείου καὶ τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν ἀποκλειστικά στὴν εὐθύνῃ τοῦ Δήμου. Με τὸ Β.Δ. τῆς 26ης Ἀπριλίου / 8ης Μαΐου 1834 (Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως 50/1834) «Περὶ ἰδιοκτητῶν μοναστηρίων καὶ ἐκκλησιῶν», ἐγίνε σαφῆς διάκριση ἀνάμεσα στοὺς ἰδιωτικοὺς ναοὺς καὶ τοὺς ἐνοριακοὺς²⁷. Σύμφωνα με τὴν ἀπόφαση, γιὰ χαρακτηριστεῖ κάποιος ναὸς ὡς ἰδιωτικὸς, θὰ ἔπρεπε ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ναοῦ νὰ κατέχει τίτλους ἰδιοκτησίας καὶ νὰ μὴν ἔχει ἀφιερῶσει αὐτὸν στὴ δημόσια χρῆση, ἀλλιῶς ὁ ναὸς καθίστατο ἐνοριακός.

Ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν ἐνοριῶν τῆς πόλεως υπῆρξε ἀνάλογος τῆς χωροταξικῆς δομῆς τῆς. Κατὰ τὸ 1834 καταγράφονται οἱ πρῶτες 10 ἐνορίες τῶν Ἀθηνῶν οἱ ὁποῖες ἀναλογούσαν στα δέκα τμήματα τῆς πόλεως²⁸. Οἱ ἀντίστοιχοι 10 παλαιοὶ ναοὶ εἶχαν ἐπισκευαστεῖ στα σημεῖα ποὺ εἶχαν καταστραφεῖ στὴ διάρκεια τῆς ἐπανάστασης²⁹. Ἀργότερα, γιὰ τοὺς ἐρειπωμένους ἀθηναϊκοὺς ναοὺς τέθηκε με τὸ Β.Δ. τῆς 20ης Μαΐου 1836 ὁ διαχωρισμὸς αὐτῶν σε: α) σε μοναστηριακοὺς, β) σε ἐνοριακοὺς, καὶ γ) σε ἰδιωτικοὺς³⁰. Ἡ κατάταξη τῶν ναῶν στὶς τρεῖς κατηγορίες ἀποδείχθηκε λίαν καθοριστική. Σύμφωνα με τὸ Β.Δ. γιὰ τοὺς μοναστηριακοὺς ναοὺς γιὰ τοὺς ὁποῖους δὲν υπῆρξε διεκδίκηση ἀποφασίσθηκε ὅτι ἦταν δυνατὴ ἡ ἐκποίηση

²⁶ Ἡ δημοσίευση τοῦ Β.Δ. περιλήφθηκε στο ΦΕΚ ἀρ. 16 ἐν Ναυπλίῳ, 05/05/1834, βλ. ἸΩ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ Α' Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας (Ἱστορικά Ὁράματα 1834-2013)*, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2015, σ. 147.

²⁷ Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ὅ.π., σ. 5.

²⁸ Ὁ.π., σ. 21. ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ (Πρωτ.), *Ὁ Ἅγιος Φίλιππος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατεδαφισθέντες ναοὶ καὶ ναῖσκοι, ἀπὸ τοῦ 1ου αἰῶνος μ.Χ. ἕως σήμερον*, ἐκδ. Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Ἀποστόλου Φιλίππου, Ἀθήνα 2003, σ. 5. Δ. Γ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, ὅ.π., σ. 249.

²⁹ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ὅ.π., σ. 21. Δ. Γ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, ὅ.π., σ. 249.

³⁰ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ὅ.π., σ. 20-21. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Ἀρχιεπ.), ὅ.π., σ. 188.

αυτών. Για τους ενοριακούς ναούς της πρωτεύουσας ίσχυε η απόφαση της διοικητικής παραχώρησης τους στο Δήμο Αθηναίων. Παρομοίως, για τους ιδιωτικούς ναούς για τους οποίους δεν υπήρξε διεκδίκηση ήταν επόμενο να περιέλθουν στο δημόσιο³¹.

Εκτός από τις συγκεκριμένες αποφάσεις τον αριθμό των ενοριών φαίνεται ότι καθόρισε και η πληθυσμιακή αύξηση της πόλης. Με την επαύξηση των συνοικιών και των πλησιόχωρων περιοχών δημιουργήθηκε η ανάγκη ανέγερσης νέων ευρύχωρων ναών, η ανέγερση των οποίων αφορούσε, είτε τις περιοχές στο κέντρο της πόλεως, είτε τις περιοχές στα ολόενα αυξανόμενα χωροταξικά περίχωρα αυτής. Με αυτά τα δεδομένα εκδόθηκε το Β.Δ. της 8ης Ιουνίου 1856, με το οποίο οι πόλεις, οι κωμοπόλεις και τα χωριά της επικράτειας διαιρέθηκαν ανάλογα με τον αριθμό των οικογενειών τους σε ενορίες³². Στις υποχρεώσεις των επισκόπων προστέθηκε η ευθύνη για την απογραφή των ενοριών και των ναών της δικαιοδοσίας τους σε ειδικά βιβλία. Κατά την εποχή αυτή ο αριθμός του πληθυσμού της πόλεως των Αθηνών είχε ανέλθει σε 33.436 κατοίκους, καθιστώντας την πρωτεύουσα ως την μεγαλύτερη πόλη του βασιλείου³³.

Μετά την αρχική διαίρεση των αρχικών 10 ενοριών του Δήμου της Αθήνας δημοσιεύθηκε το 1858 η Υπουργική Απόφαση «Περί τῆς διαιρέσεως

³¹ Ο.π., σ. 188.

³² Νόμος της 8ης Ιουνίου 1856 «Περί διαιρέσεως τῶν ἐνοριῶν κατὰ πόλεις, κωμοπόλεις καὶ χωρία» βλ. και ΕΥ. ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ (Πρωτ.), *Εκκλησιαστικόν Δίκαιον*: τ. Α' Γενικόν Μέρος, Αθήναι 1979, σσ. 38-39.

³³ Βλ. *Απογραφές Πληθυσμού Κατοικιών 1821-2021*, ό.π., σ. 30. Πρβλ Γ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ, *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι 1834-1934*, τ. Α' *Η ζωή στην πρωτεύουσα τα πρώτα χρόνια της*, χ.ε. Αθήνα. 1978², σ. 196.

τῶν ἐνοριῶν τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν»³⁴. Σε ολόκληρη την τότε Επισκοπή Ἀθηνῶν οι ενορίες καταγράφονται «εἰς ἑβδομήκοντα ἕξ»³⁵. Στην Επαρχία Ἀττικής προσδιορίζονται 53. Στον Δήμο των Ἀθηνῶν περιλαμβάνονται 20 ενορίες ἐντός της πόλεως και οι 3 ενορίες των προαστείων αὐτῆς: α) της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Μαρούσι, β) η του Ἁγίου Δημητρίου στην Κηφισιά, και γ) η του Ἁγίου Γεωργίου στο Χαλάνδρι³⁶. Στον Πειραιά υπάρχουν 3 ενορίες: α) η της Ἁγίας Τριάδος, β) η του Ἁγίου Σπυριδῶνος, και γ) η του Ἁγίου Νικολάου³⁷. Ὅσον ἀφορᾷ τον Δήμο των Ἀθηνῶν ορίστηκαν στο κέντρο της πρωτεύουσας οι ενορίες³⁸: Παναγίας Χρυσοκαστριώτισσας, Ἁγίων

³⁴ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, (Πρωτ.), *ό.π.*, σσ. 50-51 και Ε. Γ. ΣΚΙΑΔΑ, *Οι Συνοικίες των Ἀθηνῶν. Ἡ πρώτη επίσημη διαίρεση (1908)*, ἔρευνα: Β. Ξ. Γιαταγάνα - Β. Μαντζώρου, εκδ. Δήμος Ἀθηναίων, Πολιτισμικός Ὄργανισμός, Ἀθήνα 2001. σσ. 27-30.

³⁵ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ (Πρωτ.), *ό.π.*, σ. 51. Στ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιμ.), *Συλλογή των ἐγκυκλίων της Ἱεράς Συνόδου της Ἐκκλησίας της Ἑλλάδος μετὰ των οἰκείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, υπουργικῶν ἐγγράφων, οδηγιῶν κτλ. ἀπὸ του 1833*, εκδ. Ἐκ του Τυπογραφείου Α. Καλαράκη, Ἐν Ἀθήναις 1901 σ.σ. 310-313.

³⁶ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ [ΘΕΜΕΛΗ] (Ἐπισκ.), *Ναϊκά της Ἱεράς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν*, Ἀνάτυπον ἐκ του περιοδικοῦ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ», Ἐν Ἀθήναις 1963, σχ. σσ. 11-13.

³⁷ Ὁ.π., 13.

³⁸ Ὁ ορισμός των 20 ἐνοριῶν της πόλεως των Ἀθηνῶν τέθηκε με το ἐξῆς Β.Δ: «Ἄριθ. Πρωτ. 3513, 5063 / Περὶ τῆς διαίρεσεως τῶν ἐνοριῶν τῆς ἐπισκοπῆς Ἀθηνῶν / ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ / ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ / Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τὸ ΙΑ' ἄρθρο τοῦ Σ' Νόμου, τὸ Β.Δ. τῆς 8ης / 6 / 1856. τὴν ἀπὸ 27 Μαΐου 1857 ὑποβληθεῖσαν ἡμῖν ἀπὸ κοινοῦ ἔκθεσιν τοῦ τε Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Νομάρχου Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας καὶ τὸ ἀπὸ 17 Ἀυγούστου 1857 ὑπ. ἀριθ. 7600 Συνοδικὸν ἐγγραφον. Ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ δοθείσῃ ἡμῖν διὰ τοῦ Γ' ἁρθροῦ τοῦ μνησθέντος Βασιλικοῦ Διατάγματος. / Ἀποφασίζομεν, / Α' - Ὁ ἀριθμὸς τῶν καθ' ἅπασαν τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀθηνῶν ἐνοριῶν προσδιορίζεται εἰς ἑβδομήκοντα ἕξ (76) κατὰ τὴν ἐξῆς διαίρεσιν. / Ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ἀττικῆς, Πεντήκοντατρεῖς ἤτοι / ἁ') Ἐν τῷ δήμῳ Ἀθηνῶν, εἰκοσιτρεῖς, διαιρουμένας ὡς ἐφεξῆς: / Ἡ πόλις Ἀθηνῶν καὶ τὰ προάστεια αὐτῆς, ἀποτελοῦσιν ἐνορίας εἴκοσιν ἤτοι: 01 - Τὴν τῆς Παναγίας Χρυσοκαστριώτισσας. 02 - Τὴν τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. 03 - Τὴν τῆς Παναγίας Βλασσαρούς. 04 - Τὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος ἢ Κωπτάκη. 05 - Τὴν τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἢ Χριστοκοπίδη. 06 - Τὴν τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου ἢ Καπνικαρέας. 07 - Τὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ Χρυσοσπηλαιώτισσας. 08 - Τὴν τῶν Ταξιαρχῶν. 09 - Τὴν τῆς

Αναργύρων (στην συνοικία Ψυρρή)³⁹, Παναγίας Βλασσαρούς, Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Κωττάκη), Γεννήσεως του Χριστού (Χριστοκοπίδη), Εισοδίων της Θεοτόκου (Καπνικαρέα), Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Χρυσοσπηλαιώτισσα), Αγίων Ταξιαρχών (Γρηγορούσα), Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Μεγάλου Μοναστηρίου), Αγίου Φιλίππου, Αγίου Δημητρίου (Ψυρρή), Αγίου Γεωργίου Καρύκη (Καρύτση), Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Ρόμβη), Αγίας Ειρήνης (οδού Αιόλου), Ζωοδόχου Πηγής (οδού Ακαδημίας), Αγίων Αποστόλων (Σολάκη), Αγίας Αικατερίνης (Πλάκας), Αγίου Νικολάου (Ραγκαβά), Αγίων Ταξιαρχών (στην πύλη της αγοράς), Αγίων Θεοδώρων (πλησίον της πλατεία Κλαυθμώνος).

Περίπου δέκα χρόνια αργότερα, σύμφωνα με τις διηγήσεις του Αμερικανού πρέσβη Charles Tuckerman (1827-1896)⁴⁰, η ναοδομία των αθηναϊκών ναών παρουσίαζε περιορισμένο ενδιαφέρον για την εξωτερική αρχιτεκτονική ή την εσωτερική της διακόσμηση. Εκτός από τον Καθεδρικό Ναό ή τη Μητρόπολη, κανένα άλλο θρησκευτικό κτίσμα δεν ξεχώριζε αισθητικά. Στο σύνολο των υφιστάμενων ναών επισημαίνεται η αναφορά

Κοιμήσεως της Θεοτόκου ή Μεγάλου Μοναστηρίου. 10 - Τήν του αγίου Φιλίππου. 11 - Τήν του αγίου Δημητρίου. 12 - Τήν του αγίου Γεωργίου, ή Καρύκη. 13 - Τήν της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, ή Ρόμβη. 14 - Τήν της αγίας Ειρήνης. 15 - Τήν της Ζωοδόχου Πηγής. 16 - Τήν των αγίων Αποστόλων. 17 - Τήν της αγίας Αικατερίνης. 18 - Τήν αγίου Νικολάου, ή Ραγκαβά. 19 - Τήν των Ταξιαρχών κατά την πύλην της αγοράς. 20 - Τήν των αγίων Θεοδώρων».

³⁹ Εντός παρενθέσεως συμπληρώνονται στοιχεία διευκρίνησης της ονομασίας του ναού από την Γενική Καταγραφή των Εκκλησιών των Μεσαιωνικών Αθηνών, βλ. Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αί Εκκλησίαι των Παλαιών Αθηνών*, ό.π., σ.σ. 45-54.

⁴⁰ Ο ΚΑΡΟΛΟΣ ΤΑΚΕΡΜΑΝ υπήρξε ο πρώτος πρέσβης των Ηνωμένων Πολιτειών στην Αθήνα το χρονικό διάστημα 1868-71. Έπειτα από την παραμονή του στην Ελλάδα, κατέγραψε τις εντυπώσεις του στο σύγγραμμα «The Greeks of Today» στην Νέα Υόρκη το 1872. Το έργο μεταφράστηκε και στην ελληνική γλώσσα με τίτλο “Οι Έλληνες της σήμερον” από τον διπλωμάτη ΑΝΤΩΝΙΟ Α. ΖΥΓΟΜΑΛΑ (1856-1930).

αξιόλογης μορφής μόλις σε τρεις-τέσσερις μικρούς βυζαντινούς ναούς⁴¹. Η κατάσταση των βυζαντινών μικρών εκκλησιών περιγράφεται από τον κόμη Charles de Moüy⁴² ως εξής: «Μεταξὺ τῶν οἰκιῶν τῆς πόλεως οἱ βυζαντινοὶ χρόνοι ἔχουσιν ἀφήση ὀλίγας ἐκκλησίας ἐκ πλίνθων ὑποκιτρίνων, τετριμμένας, ῥικινὰς καὶ παλαιότερας τοῦ μαρμάρου»⁴³. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συνολική κατάσταση των ναών κατέστη επί χρόνια δυσχερής. Μάλιστα η αρχική διαίρεση των πρώτων 20 ενοριῶν, παρέμεινε σταθερή επί μισό αιώνα μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ου αι.

Κατά τον 19ο αι. η τυπολογία της ανέγερσης νέων ναών, από τις πρώτες δεκαετίες μετά την απελευθέρωση, βασίσθηκε σε διάφορους παράγοντες⁴⁴. Στην κατασκευή των ναών από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους και μέχρι το τέλος της βασιλείας του Όθωνα περιλαμβάνονται οι πέντε βασικοί τύποι ναοδομίας: α. Οι τρίκλιτες απλές βασιλικές, β. Οι τρουλαίες σταυροειδείς βασιλικές, γ. Οι σταυροειδείς τρουλαίοι εγγεγραμμένοι με εγκάρσιο κλίτος, δ. Οι οκταγωνικοί, και ε. Οι μονόχωροι ναοί. Μετά την εποχή του Όθωνα παρουσιάζεται η προσπάθεια αφομοίωσης κλασικιστικών, επτανησιακών⁴⁵ και νεοβυζαντινών στοιχείων και προκύπτουν νέοι τύποι ανάλογα με τις επιδράσεις. Κατά την μορφολογική εξέλιξη των ναών διακρίνεται η συνήθεια σύζευξης βυζαντινού και νεοκλασικού ρυθμού, με τη

⁴¹ Κ. TAKEPMAN, *Οι Έλληνες της σήμερον*, μτφρ. Ζυγομαλάς Α. Α., εκδ. Τυπογραφείον της Φιλοκαλίας, Αθήνησι 1877, σ. 26.

⁴² Ο CHARLES DE MOUY (1834-1984) υπήρξε πρέσβης της Γαλλίας στην Αθήνα (1880-1886). Στο σύγγραμμα του *Ελληνικά ενθυμήματα* (1984) περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την κοινωνική κατάσταση της εποχής.

⁴³ Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 20.

⁴⁴ *Ο.π.*, σ. 11.

⁴⁵ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 13-14.

δημιουργία του λεγόμενου ελληνοβυζαντινού ή οθωνικού τύπου⁴⁶. Παρά την δημιουργία με τον αναφερόμενο τύπο κυριαρχεί αισθητικά ο εκλεκτικισμός, κατά την γενικότερη ευρωπαϊκή τάση της εποχής με την υιοθέτηση στοιχείων από διάφορες πηγές και επιστροφής σε παλαιότερα δυτικά πρότυπα, όπως στο γοτθικό παρελθόν⁴⁷.

Στο χρονικό διάστημα του δεύτερου μισού του 19ου αι. θα σημειωθούν σημαντικές προσπάθειες ανέγερσης νέων μεγάλων ναών. Περί της αισθητικής των μικρόσχημων ναών, παρατίθεται μάλιστα στα τέλη του 19ου αι. η μαρτυρία ότι είναι «ναοὶ μικροί, σπιθαμιαῖοι, καλυβοειδεῖς, μόλις ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τῆς γῆς ὑψούμενοι, ἔνιοι δὲ καὶ σχεδὸν ὑποχθόνιοι, ὡς τὸ ἄντρον τοῦ Τροφωνίου, παρεκκλήσια μᾶλλον ἢ ἐκκλησίαι, καὶ τοιαῦται δυστυχῶς αἰ πλειῖσται τῶν Ἀθηνῶν, δύνανται ἴσως νὰ χρησιμεύσωσιν ὅπως οἱ εὐσεβεῖς ἐκκλησιάζωνται ἐν αὐταῖς»⁴⁸. Αναμφίβολα οι ναοί με μικρές διαστάσεις δεν θα εξυπηρετούσαν τις λατρευτικές ανάγκες αυξημένου εκκλησιάσματος. Εκτός από τις όποιες προσθήκες προσκτισμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις η συνήθης επιλογή ήταν η προσπάθεια ανέγερσης μεγάλων ναών.

⁴⁶ Βλ. Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αἱ Ἀθῆναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ον αἰῶνα* ό.π., σ. 133, 107-108.

Δ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ, *Νεοελληνική αρχιτεκτονική. Αρχιτεκτονική θεωρία και πράξη (1830-1980) σαν αντανάκλαση των ιδεολογικών επιλογών της νεοελληνικής κουλτούρας*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1984, σχ.σσ. 93-95, 98, 142. Του αυτού, *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Κανταντζόγλου (1811-1885). Το ιστορικό αποτύπωμα ως οδηγός συνεκδοχικών παρεμβάσεων και διαμεσολαβήσεων με το παρόν*, εκδ. Υπουργείο Πολιτισμού, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1995, σ. 165. Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 62. Μ. ΜΠΙΡΗ – Μ. ΑΔΑΜΗ-ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ, *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001, σσ. 97-98, 227.

⁴⁷ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 11.

⁴⁸ ΕΙΡ. ΑΣΩΠΙΟΥ, «Καλλιτεχνικόν Θρησκείας Αίσθημα», *Αττικόν Ημερολόγιον* 1889, έτος ΚΔ', Αθήνα 1890, σ. 311. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 20.

Ο αρχιτέκτονας Λύσανδρος Καυτατζόγλου (1811-1885)⁴⁹ θα αναλάβει μελέτες για αθηναϊκούς ναούς όπως ο Άγιος Γεώργιος Καρύκη, η Αγία Ειρήνη Αιόλου, και ο Άγιος Κωνσταντίνος Ομονοίας⁵⁰. Στους ναούς διακρίνεται η προσπάθεια του αρχιτέκτονα για την δημιουργία νέου τύπου ναοδομίας με το συνδυασμό νεοκλασικισμού και βυζαντινών στοιχείων. Στο ίδιο επίπεδο αναζήτησης σχετικά με την βυζαντινή ναοδομία συγκαταλέγεται και αρχιτέκτονας Δημήτριος Ζέζος (1819-1857). Στα έργα σχεδιασμού του συγκαταλέγεται ο Μητροπολιτικός ναός⁵¹, η Ζωοδόχος Πηγή στην οδό Ακαδημίας⁵² και η Χρυσοσπηλιώτισσα (1863-1892)⁵³. Με την συμμετοχή των Παναγή Κάλκου (1818-1875), Francois Boulanger (1807-1875), Theophilus Hansen (1813-1891), και Ernst Ziller⁵⁴ (1837-1923) κ.α. ολοκληρώθηκε η μορφοποίηση της αθηναϊκής ναοδομίας του 19ου και των αρχών του 20ου αι⁵⁵.

Στους ναούς της Αθήνας αυτής περιόδου διαπιστώνονται οι κύριες καλλιτεχνικές «τάσεις» του νεοκλασικισμού, του νεοβυζαντινισμού, του

⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά Δ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ, *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Καυτατζόγλου (1811-1885), Το ιστορικό αποτύπωμα ως οδηγός συνεκδοχικών παρεμβάσεων και διαμεσολαβήσεων με το παρόν*, ό.π., σσ. 21-28.

⁵⁰ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 12.

⁵¹ Για τις αλλαγές προς την σταδιακή ανάληψη των εργασιών και τα σχέδια του ναού βλ. ό.π., σ. 12.

⁵² Βλ. ενδεικτικά Κ. Η. ΜΠΙΡΗ, *Αί Αθήναι από τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ον αἰῶνα* ό.π., σσ. 132-135, 137-138, 206.

⁵³ Ο αρχιτέκτονας Δ. Ζέζος είχε αναλάβει την εκπόνηση του σχεδίου του ναού σύμφωνα με το οποίο θα είχε και την επίβλεψη των εργασιών ανοικοδόμησης. Εξαιτίας της μακροχρόνιας καθυστέρησης έναρξης των εργασιών έγινε αναστολή της επίβλεψης ανέγερσης. Εν τέλει όταν ξεκίνησαν οι εργασίες ο αρχιτέκτονας είχε φύγει από τη ζωή. Ωστόσο, για την ανοικοδόμηση του ναού χρησιμοποιήθηκε το εκπονημένο σχέδιο του αρχιτέκτονα.

⁵⁴ Περισσότερα στοιχεία για την ζωή και το έργο του ERNST ZILLER βλ. Μ. ΑΔΑΜΗ-ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ, *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923. Η τέχνη του κλασικού*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2006.

⁵⁵ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 12.

ελληνοβυζαντινισμού και λιγότερο του νεορωμανισμού. Οι συγκεκριμένες τάσεις παρουσιάζουν μεταξύ τους κοινά σημεία σχετικά με το μεγάλο αρχιτεκτονικό μέγεθος των ναών. Στις τεχνοτροπίες διακρίθηκε η επώνυμη δημιουργία και η αναζήτηση κλασικών προτύπων. Σε αυτή τη βάση στηρίχθηκε η μετεξέλιξη της βυζαντινής τυπολογίας κατά ιδιόρρυθμο τρόπο. Η προώθηση του νεοκλασικισμού στην Αθήνα παρουσιάζεται με δύο παραδείγματα ναοδομικής αρχιτεκτονικής. Πρόκειται για τον Άγιο Κωνσταντίνο Ομόνοιας⁵⁶ και την Αγία Ειρήνη Αιόλου⁵⁷. Στις εκκλησίες του νεοκλασικισμού από αθηναϊκά σχεδιαστήρια συγκαταλέγεται και Άγιος Νικόλαος Πειραιά⁵⁸.

Ο ελληνοβυζαντινισμός ως νέος τύπος από την Αθήνα επεκτάθηκε, κατά την επίδραση των στοιχείων έμπνευσης της πρωτεύουσας, σε επαρχιακές περιοχές του ελλαδικού χώρου. Τα κύρια χαρακτηριστικά του νέοβυζαντινισμού βασίζονται στην μίμηση βυζαντινών προτύπων με τη χρήση βυζαντινών στοιχείων. Η εφαρμογή του Νεοβυζαντινισμού στην αρχιτεκτονική εφαρμόστηκε στα τέλη του 19ου αι. με αποτέλεσμα οι νέοι ναοί στην Αθήνα να σχεδιάζονται με ένα ιδιαίτερο Νεοβυζαντινό τύπο με νεοκλασικές αναφορές.

Στα παραδείγματα της τάσης των νεοβυζαντινών ναών περιλαμβάνονται η Χρυσοσπηλιώτισσα, ο Άγιος Νικόλαος Πτωχοκομείου, ο Άγιος Νικόλαος του Καρύκη⁵⁹. Ορισμένοι μεταβυζαντινοί ναοί οι οποίοι είχαν

⁵⁶ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Αναμνηστικὸν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι Ἰ. Ναοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου Ὁμονοίας-Αθηνῶν 1871-1971*, χ.ε. Αθήνα 1971², σ. 76.

⁵⁷ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 60.

⁵⁸ *Ο.π.*, σ. 182.

⁵⁹ *Ο.π.*, σ. 178-179. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 22-23.

ζημιές ανακαινίσθηκαν σε ανάλογο βαθμό για λειτουργική χρήση. Σε αυτή την περίπτωση περιλαμβάνονται η Παναγία Ρόμπη (ή Ρόμβης), η Παντάνασσα στο Μοναστηράκι και οι Άγιοι Ασώματοι στο Θησείο. Σε ορισμένους από τους αρχικούς ναούς διαπιστώθηκαν χρόνιες μορφολογικές επεμβάσεις με έντονες μετασκευές και προσθήκες. Βεβαίως αρκετά προσκτίσματα είχαν τεθεί ήδη από την προεπαναστατική εποχή. Μεταξύ των ναοδομικών τύπων των αναγειρόμενων ναών διακρίνεται σχετικά περιορισμένη και η τάση του νεορωμανισμού. Η επιλογή του συγκεκριμένου ύφους τέθηκε ως διακοσμητική επιλογή σε ναούς με νεογοτθικά επιμέρους στοιχεία και με πολλές εκλεκτιστικές αναφορές, όπως ο Άγιος Λουκάς Πατησίων⁶⁰ κ.α.

Αναμφισβήτητα, η αναγνώριση του διοικητικού σχήματος της ελληνικής Εκκλησίας απετέλεσε σημαντικό σταθμό για όλα τα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η νέα αυτή βάση της εκκλησιαστικής τάξης επήλθε με την έκδοση του Συνοδικού Τόμου της 29ης Ιουνίου 1850 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁶¹. Σε αυτή την εξέλιξη συντάχθηκαν δύο νόμοι⁶², ο «Σ' Περί Ἐπισκόπων καὶ Ἐπισκοπῶν καὶ τοῦ ὑπὸ τοὺς Ἐπισκόπους τελοῦντος Κλήρου»⁶³, και ο «ΣΑ' Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος»⁶⁴. Με τους νόμους αυτούς καθιερώνεται το σύστημα Νόμω Κρατούσης Πολιτείας, στο

⁶⁰ Μ. ΜΠΙΡΗ- Μ. ΑΔΑΜΗ ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ, *ό.π.*, σ. 227 και Μ. ΑΔΑΜΗ-ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ, *ό.π.*, σσ. 42-43, 97, 129-131, 252-255.

⁶¹ Με τον Συνοδικό Τόμο αυτό κηρύχθηκε η Αυτοκεφαλία της Εκκλησίας της Ελλάδος, υπό την προϋπόθεση της διατήρησης αλώβητης της πίστης και της κανονικής εκκλησιαστικής τάξης. Η Αυτοκέφαλη Εκκλησία συνιστούσε Ιερά Σύνοδο έξι Αρχιερέων, με διαρκή πρόεδρο τον Μητροπολίτη Αθηνών. Βλ. και ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιεπ.), *ό.π.*, σ. 354 κ.ε

⁶² *Ο.π.*, σχ.σ. 394 - 412

⁶³ ΦΕΚ 25, 9-07-1852.

⁶⁴ ΦΕΚ 28, 9-07-1852.

οποίο η Εκκλησία αναγνωρίζεται ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Ειδικότερα με το νόμο «Περί Επισκόπων και Επισκοπών» ορίστηκαν η Μητρόπολη Αθηνών⁶⁵, 10 αρχιεπισκοπές⁶⁶ και 13 επισκοπές⁶⁷.

Μετά την άφιξη του Γεωργίου Α' (1863-1913) και το τέλος της πολιτικής αναταραχής, επήλθε σταδιακή πληθυσμιακή αύξηση της πρωτεύουσας και περιοχών πέριξ αυτής. Κατά την περίοδο μάλιστα της βασιλείας του Γεωργίου Α' αποδίδεται στην ναοδομία ιδιαίτερη διακοσμητική έμφαση με νεοκλασικά στοιχεία⁶⁸. Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αι. και εξής η Αθήνα αναπτύσσεται και εκσυγχρονίζεται.

Χαρακτηριστικό της ανάπτυξης υπήρξε η διαβάθμιση της κλιμάκωσης του πληθυσμού των Αθηνών⁶⁹. Σύμφωνα με τα στοιχεία των απογραφών ο αριθμός των κατοίκων αυξήθηκε σταδιακά⁷⁰: το 1856 σε 33.043 κατοίκους, το 1861 σε 43.374 κατοίκους, το 1870 σε 48.107 κατοίκους, το 1879 σε 68.677 κατοίκους, το 1889 σε 114.355 κατοίκους και το 1896 σε 128.735 κατοίκους. Το

⁶⁵ ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιεπ.), *ό.π.*, σ. 107.

⁶⁶ ΦΕΚ 38: «Ο αριθμός των επισκοπών του Βασιλείου προσδιορίζεται εις δέκα. Κάθε νομός απαρτίζει μίαν επισκοπικήν περιφέρειαν. Επισκοπική καθέδρα είναι ή μητρόπολις του νομού, όπου καθεδρεύει και ό Νομάρχης. Κάθε επισκοπή φέρει τὸ ὄνομα του νομού. Οι δέκα Οι 10 Αρχιεπισκοπές ήταν: Χαλκίδος, Φθιώτιδος, Ακαρνανίας και Αιτωλίας, Αργολίδας, Κορίνθου, Πατρών και Ηλείας, Μαντινείας και Κυνουρίας, Μεσσηνίας, Μονεμβασίας και Σπάρτης, Σύρου και Τήνου». Βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιεπ.), *ό.π.*, σ. 124-133, 420.

⁶⁷ Οι 13 επισκοπές ήταν: Θηβών και Λεβαδείας, Καρυστίας, Φωκίδος, Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, Καλαβρύτων και Αιγιαλείας, Ύδρας και Σπετσών, Γόρτυνος και Μεγαλουπόλεως, Τριφυλίας και Ολυμπίας, Γυθείου, Οιτύλου, Ανδρου και Κέας, Νάξου και Θήρας, βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιεπ.), *ό.π.* σ. 420.

⁶⁸ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 82.

⁶⁹ Μ. Γ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗ, Γ. Μ., *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τ. Α', μέρος δεύτερον, Πραγματικός πληθυσμός των απογραφών 1848-1911, Εθνικών Κέντρων Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1974, σ. 20, 22, 27.

⁷⁰ Απογραφές Πληθυσμού Κατοικιών 1821-2021, σ. 30, 32, 34, 38, 40, 44.

1899 παράλληλα με την νέα διοικητική διαίρεση του κράτους καθορίστηκαν τα γεωγραφικά όρια 32 εκκλησιαστικών επαρχιών. Οι 31 ονομάσθηκαν Επισκοπές ενώ η επαρχία Αθηνών ονομάσθηκε Μητρόπολη⁷¹.

Η πολεοδομική ανάπτυξη των αθηναϊκών συνοικιών και των οικισμών της Αττικής θα συντελέσει προς την ίδρυση νέων ενοριών, με την κατασκευή ή αντικατάσταση παλαιότερων ναών⁷². Κατά το ξεκίνημα του 20ου αι. και εφεξής παρουσιάστηκε συνεχής μεταβολή του πληθυσμού των συνοικιών της πρωτεύουσας⁷³. Σύμφωνα με τις επόμενες καταγραφές παρατηρείται αλματώδης πληθυσμιακή αύξηση της Αθήνας, συγκεκριμένα: το 1907 έφτασε τους 175.430 κατοίκους⁷⁴ και το 1920 τους 317.209 κατοίκους.

Ανάλογη της πληθυσμιακής αύξησης υπήρξε και η σταδιακή δημιουργία νέων ενοριών στην δικαιοδοσία της Επισκοπής Αθηνών. Το 1925, σχεδόν εβδομήντα χρόνια μετά την πρώτη διαίρεση ενοριών της Επισκοπής Αθηνών, η ονομασθείσα Αρχιεπισκοπή Αθηνών περιελάμβανε πλέον στα όρια αυτής 144 ενοριακούς ναούς. Η κατανομή των ενοριών ανά περιοχή περιελάμβανε αντίστοιχους ναούς: στην Αθήνα 50, στον Πειραιά 13, στην

⁷¹ Βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιεπ.), *ό.π.*, σ. 107.

⁷² Βλ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ [ΘΕΜΕΛΗ] (Επισκ.), *ό.π.*, σ. 10 «Πολλοὶ τῶν ὠραίων καὶ μεγαλοπρεπῶν ἑνοριακῶν ἱερῶν ναῶν ἔχουν ἀνεγερθῆ ἐπὶ τῆς θέσεως παλαιότερων καὶ μικροτέρων, ἅπαντα δὲ σχεδὸν τὰ παρεκκλήσια καὶ τὰ ἐξωκκλήσια εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πρωτεύουσας, σὺν τῇ ἐπεκτάσει τῆς κατοικήσεως τῶν περὶ τὰς Ἀθήνας περιοχῶν, ἀπετέλεσαν ἑνοριακοὺς ἱερούς ναοὺς καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ τῶν νέων ἱερῶν ναῶν».

⁷³ Γ. ΠΑΛΛΗ, *ό.π.*, σ. 73. Βλ. Ε. Γ. ΣΚΙΑΔΑ, *ό.π.*, σσ. 38-47.

⁷⁴ *Απογραφές Πληθυσμού Κατοικιών 1821-2021*, σ. 48, 50, 58, 64, 68, 71.

Πρβλ. Μ. Γ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗ, Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τ. 1, μέρος δεύτερον, Πραγματικός πληθυσμός των απογραφών 1848-1911, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1974, σσ.σ.σ.σ. σ. 28, 38, 50, 108, 174, 263.

Αίγινα 11, στην Σαλαμίνα 5 και στα Περίχωρα 62⁷⁵. Κατά το 1928 ο πληθυσμός της πρωτεύουσας ανερχόταν περίπου στους 392.781 κατοίκους.

Λόγω της αλματώδους αύξησης του πληθυσμού του λεκανοπεδίου ιδρύθηκε, οκτώ έτη αργότερα, το 1936, η Μητρόπολη Αττικής και Μεγαρίδος⁷⁶. Με την απόσπαση ενοριών μεταβλήθηκε ο ενοριακός χάρτης της Αρχιεπισκοπής⁷⁷. Παράλληλα με την υπαγωγή περιφερειακών τμημάτων στην νέα Μητρόπολη⁷⁸ προσαρτήθηκε και η Αίγινα στην μέχρι τότε Ιερά Μητρόπολη Ύδρας και Σπετσών⁷⁹. Στην Αρχιεπισκοπή των Αθηνών παρέμειναν οι ενορίες των πόλεων Αθηνών και Πειραιώς μετά των περιχώρων αυτών.

Το 1940 ο πληθυσμός της Αθήνας ήταν 481.225 κάτοικοι. Μετά την προηγούμενη απόσπαση των ενοριών, μία δεκαετία αργότερα, το 1945, η Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών είχε 207 ενοριακούς ναούς. Η κατανομή των ενοριών ανά περιοχή περιλάμβανε αντίστοιχους ναούς: στην Αθήνα, τους Δήμους και τις Κοινότητες της περιφέρειας των Αθηνών 122, στον Πειραιά, τους Δήμους και τις Κοινότητες της περιφέρειας του Πειραιά 31, στην Νέα Κοκκινιά δηλαδή την ονομασθείσα πλέον Νίκαια 8, στην Νέα Ιωνία 6, σε περίχωρα της Αττικής 31 και σε Νεκροταφεία ⁸⁰. Στην απογραφή του 1951 η Αθήνα αριθμούσε περί τους 565.084 κατοίκους και κατά το 1961 έφτασαν τους 627.564 κατοίκους.

⁷⁵ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ [ΘΕΜΕΛΗ] (Επισκ.), Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τ. 1, μέρος δεύτερον, Πραγματικός πληθυσμός των απογραφών 1848-1911, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1974, ό.π., σ. 13-14.

⁷⁶ Ό.π., σ.14.

⁷⁷ Ό.π., σ.14. Νόμος 136/1936. ΦΕΚ 417, σ. 2177.

⁷⁸ Στην Μητρόπολη Αττικής και Μεγαρίδος υπήχθησαν όλη σχεδόν η επαρχία Μεγαρίδος, η νήσος Σαλαμίνα, η Λαυρεωτική και πολλές περιοχές της Βόρειας Αττικής.

⁷⁹ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ [ΘΕΜΕΛΗ] (Επισκ.), ό.π., σ. 14.

⁸⁰ Ό.π., σ. 14-15.

Το 1962 με την δημιουργία της Ιεράς Μητροπόλεως Πειραιώς⁸¹ αποσπάσθηκαν από την Αρχιεπισκοπή Αθηνών 44 ενοριακοί ναοί, οι 36 στον Πειραιά και οι 8 στην Νίκαια και 4 ναοί Κοιμητηρίων. Μετά την απόσπαση των ως άνω ενοριών κατά το 1963 ο χάρτης των ενοριών της Αρχιεπισκοπής Αθηνών αφορούσε 172 ενοριακούς ναούς και 15 ναούς Κοιμητηρίων. Η κατανομή των ενοριών ανά περιοχή περιλάμβανε αντίστοιχους ναούς: στην Αθήνα 129, στην Νέα Ιωνία 11, σε περίχωρα της Αττικής 32 και σε Κοιμητήρια 15⁸². Η τελευταία μεγάλη απόσπαση από τα εδαφικά όρια της Αρχιεπισκοπής Αθηνών πραγματοποιήθηκε το 1974 με την ίδρυση των τεσσάρων Ιερών Μητροπόλεων: α) Καισαριανής, Βύρωνος και Υμηττού⁸³, β) Νέας Σμύρνης⁸⁴, γ) Νέας Ιωνίας, Νέας Φιλαδέλφειας⁸⁵, και δ) Περιστερίου⁸⁶. Σήμερα στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών υπάγονται 145 Ενοριακοί Ναοί κατανεμημένοι σε 21

⁸¹ Ο.π., σ. 115. ΦΕΚ 272, τ. Α'. Τη νέα Μητρόπολη Πειραιώς απετέλεσαν, ο Πειραιάς, το Νέο Φάληρο και η Νίκαια.

⁸² Ο.π., σ. 14-15.

⁸³ ΦΕΚ 134/16-5-1974, τ. Α'.

⁸⁴ ΦΕΚ. 134/16-5-1974, τ. Α', άρθρο. 1) «ορίζεται, ότι η ιδρυόμενη Ιερά Μητρόπολις Νέας Σμύρνης θά περιλαμβάνη τόν Δήμον τής Νέας Σμύρνης του Νομού Αττικής. ΦΕΚ 328/9-11-1974, τ. Α', άρθρον 1 «ορίζεται, ότι ή Ι. Μητρόπολις έχει έδραν τήν Νέαν Σμύρνην και περιλαμβάνει τούς Δήμους Νέας Σμύρνης, Αλίμου, Γλυφάδας και Παλαιού Φαλήρου και τας Κοινότητας Αργυρουπόλεως, Βούλας, Βάρης και Βουλιαγμένης του νομού Αττικής, ως και τήν Ένοριαν Αγίου Σώζοντος τής Λεωφόρου Συγγρού».

⁸⁵ ΦΕΚ 134/16-5-1974, τ. Α', άρθρο 1ο παράγραφος 2 ιδρύθηκε Η «Ιερά Μητρόπολις Νέας Ιωνίας Φιλαδέλφειας και περιλαμβάνουσα τους Δήμους Νέας Ιωνίας, Νέας Φιλαδέλφειας και Ηρακλείου και την Κοινότητα της Νέας Χαλκηδόνας του Νομού Αττικής». Η νέα μητρόπολη αποσπάστηκε από τη Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών και περιλάμβανε μαζί και την ενορία της Αγίας Μαρίνας Νέας Φιλαδέλφειας, από τη μητρόπολη Αττικής και Μεγαρίδος.

⁸⁶ ΦΕΚ 134/16-5-1974, τ. Α'.

Αρχιεπισκοπικές Περιφέρειες, 12 Κοιμητηριακοί Ναοί, 9 Μοναστηριακοί Ναοί και 158 Παρεκκλήσια⁸⁷.

Στο σύνολο των σημερινών ναών της Αθήνας, παρά τις αναφερόμενες μεταβολές του ενοριακού χάρτη, περιλαμβάνονται δεκάδες ιστορικοί ναοί. Οι συγκεκριμένοι ναοί δύναται να καταχωρηθούν σε δύο κατηγορίες: στους υφιστάμενους ναούς της πρώτης διαίρεσης των ενοριών του 1858, και στους επομένους με ανέγερση μέχρι τα μέσα του 20ου αι. Στους ιστορικούς ναούς της αθηναϊκής ναοδομίας περιλαμβάνονται και όλοι οι αρχικοί ναοί εντός των ορίων της αρχικής Επισκοπής Αθηνών. Επομένως, παρά την υπαγωγή της πνευματικής και διοικητικής δικαιοδοσία τους οι ναοί του Πειραιά και των περιχώρων της Αττικής εντάσσονται και εκείνοι στην ιστορικότητα των ναών της Αθήνας.

2. Η οικονομική ενίσχυση των ναών.

Η οικονομική κατάσταση της Εκκλησίας κατά την δημιουργία του Νεοελληνικού Κράτους υπήρξε λίαν δυσχερής⁸⁸. Η διαχείριση των ενοριακών ναών και των μοναστηριών παρουσίαζε εκτεταμένα προβλήματα οικονομικής ένδειας από την περίοδο της Επανάστασης. Τα οικονομικά της Εκκλησίας και μεγάλο μέρος της περιουσίας της είχαν διατεθεί για τους αγώνες της ανεξαρτησίας. Παράλληλα με τη δυσχερή οικονομική θέση της Εκκλησίας, επήλθε και η σταδιακή αναγκαστική απαλλοτρίωση τμημάτων της

⁸⁷ Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2025, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2025, σ. 396-422.

⁸⁸ CH. A. FRAZEE, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987. σ. 133.

εκκλησιαστικής περιουσίας⁸⁹. Στο πλαίσιο της γενικότερης επεμβάσεως της Πολιτείας στα εκκλησιαστικά πράγματα, άρχισαν να θεσπίζονται και οι πρώτες ρυθμίσεις που αφορούσαν στην διοίκηση των μοναστηριακών ναών. Με το Β.Δ. του 1833⁹⁰ και το Β.Δ. του 1834⁹¹ αποφασίσθηκε η διάλυση περισσότερων από 400 μοναστηριών⁹² και η περιουσία τους περιήλθε στο δημόσιο⁹³. Σύμφωνα με σχετική αναφορά περί της κατάργησης των μοναστηριών σημειώνεται ότι: «Ο συνολικός αριθμός των μοναστηριών που διαλύθηκαν ανέρχεται σε 412. Τελικά ο συνολικός αριθμός των μοναστηριών μειώθηκε σε ογδόντα δύο...»⁹⁴. Κατά τον 19 αι. οι ναοί αποτελούσαν δημοτική περιουσία⁹⁵. Τα μοναστήρια τα οποία διατηρήθηκαν έτυχαν φορολογίας⁹⁶, ενώ η περιουσία των ενοριακών ναών περιήλθε στους Δήμους⁹⁷.

Για την διαχείριση των εκκλησιαστικών ζητημάτων συστάθηκε με απόφαση της Αντιβασιλείας στις 13 Μαρτίου 1833 επταμελής Επιτροπή⁹⁸, το έργο της οποίας πραγματοποιήθηκε σε συνολικά 11 συνεδρίες. Στα Πρακτικά της εβδόμης συνεδρίας της 26ης Απριλίου 1833 σημειώνεται: «έκριθη ἐπάναγκες, οί μὲν Ἐπίσκοποι νά μισθοδοτῶνται ἀντάρκως καί ἀναλόγως τοῦ χαρακτῆρος των κατ' εὐθειᾶν παρά τῆς Κυβερνήσεως ἀπό τῶν ἐπί τούτῳ προσδιορισθησομένων πόρων, οί δέ πρεσβύτεροι, διάκονοι καί λοιποί ὑπηρέται

⁸⁹ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, (Πρωτ.), ό.π., σ. 37.

⁹⁰ Με το Άρθρο 114 της 27ης Δεκεμβρίου 1833.

⁹¹ Β.Δ. της 26ης Απριλίου/8ης Μαΐου 1834 50/1834) «περί ιδιοκτήτων μοναστηριών και εκκλησιών».

⁹² Για την διάλυση των μονών βλ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιμ.), ό.π. σ. 133-134, 142.

⁹³ Βλ. CH. A. FRAZEE, ό.π., σ. 155-156.

⁹⁴ Ό.π., σ. 156.

⁹⁵ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 40.

⁹⁶ ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιμ.), ό.π., σ. 134.

⁹⁷ Ό.π., σ. 142-143.

⁹⁸ Ό.π., σ. 70-71.

τῶν ἐκκλησιῶν νά μισθοδοτῶνται κυρίως μὲν παρά τῶν Κοινοτήτων. Ὅταν δέ οἱ πόροι τῆς Κοινότητος δέν ἐξαρκοῦν, ἡ Κυβέρνησις νά ἀναπληροῖ τό ἐλλεῖπον ἀπό τῶν προειρημένων πόρων»⁹⁹. Ἡ εκπλήρωση οικονομικῆς καταβολῆς ἀπό τὴν Κοινότητα ἀποτελοῦσε τὴν αὐτονόητη υποχρέωση εφόσον ἡ κυριότητα τῶν ναῶν εἶχε παραχωρηθεῖ στο δῆμο.

Στα Πρακτικά τῆς ἐπόμενης ἡμέρας, τῆς 27ης Ἀπριλίου 1833, προστίθεται ἀναλυτικότερα: «Ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν τό περί μισθοδοσίας τοῦ κλήρου, κατὰ τὴν τρίτην παράγραφον τῶν πρακτικῶν τῆς χθεσινῆς συνεδριάσεως, καί ἀπεφασίσθη, ὅτι πρέπει νά συστηθῆ εἰς ἐκάστην κοινότητα Ἐκκλησιαστικόν Ταμεῖον, διοικούμενον παρά τῶν ἐπὶ τούτῳ κατ' ἔτος ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν ἐπιτρόπων. Εἰς τό ταμεῖον τοῦτο θέλουν σύγκεισθαι τὰ ἐκ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰς Ἐκκλησίας κτημάτων εἰσοδήματα. Ἀπό τό ταμεῖον τοῦτο θέλει διατηρεῖσθαι, ἐπισκευάζεσθαι καί καλλωπίζεται ὁ ναός, θέλουν μισθοδοτεῖσθαι οἱ ἐν αὐτῷ ὑπηρετοῦντες καί εἰ μὲν περισσεύουσιν οἱ πόροι, θέλουν ἐξοικονομεῖσθαι ἐξ αὐτῶν οἱ πτωχοὶ τῆς ἐνορίας, εἰ δέ ἐλλείπουσι, θέλουν ἀναπληροῦσθαι παρά τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὴν Γ' παράγραφον τῆς χθεσινῆς συνεδριάσεως»¹⁰⁰.

Τὴν ἐπόμενη μέρα στίς 28 Ἀπριλίου 1833 στα Πρακτικά τῆς Θ' συνεδρίας τῆς ἐπιτροπῆς ἀποφασίζεται ἡ σύσταση ἐιδικοῦ ταμεῖου: «ἐλήφθησαν εἰς σκέψιν τὰ ἐνδιαλαμβανόμενα εἰς τό Γ' ἄρθρον τῶν πρακτικῶν τῆς Ζ' συνεδριάσεως, καί ἐθεωρήθη ἐπάναγκες τό νά συστηθῆ ἰδιαίτερον ταμεῖον ὑπὸ τὴν ἄμεσον διαχείρισιν τῆς Κυβερνήσεως καί τὴν ἐπιστασίαν τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τούτῳ διοριζομένης. Τό ταμεῖον αὐτό θέλει ἐπαρκεῖ πρὸς μισθοδοσίαν τῶν

⁹⁹ Κ. Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ὁ.π., σ. 105.

¹⁰⁰ Ὁ.π., σ. 106.

Ἐπισκόπων, πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν δι' ἐκάστην κοινότητα ἀπαιτουμένων διὰ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν ἐξόδων πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ Κλήρου, πρὸς οἰκοδομὴν Ἐκκλησιῶν, πρὸς σύστασιν φιλανθρωπικῶν καὶ κοινωφελῶν καταστημάτων, πρὸς περίθαλψιν καὶ διατροφήν πτωχῶν καὶ ἀπόρων καὶ ἀπλῶς εἰς πᾶν ὅ,τι θεοφιλές καὶ φιλάνθρωπον»¹⁰¹.

Στις 13.12.1834 δημοσιεύθηκε το Β.Δ. «Περὶ συστάσεως Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου»¹⁰². Σύμφωνα με την συνοδευτικὴ ερμηνευτικὴ ἐγκύκλιον το ταμείου τούτο θα εἶχε τὴν ἀρμοδιότητα: «ἐξ οὗ θέλουσι μισθοδοτεῖσθαι οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Ἐπικρατείας καὶ οἱ ἄλλοι κληρικοί, καθὼς καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν σχολείων καὶ θέλει συνίστασθαι καὶ διατηρεῖσθαι πᾶν ὅ,τι ἀνάγεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν παιδείαν θεοφιλές καὶ θεάρεστον»¹⁰³. Με τὸ Β.Δ. τῆς 20.5/1.6.1836 «Περὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων», ἐγίνε ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώσις καὶ ἄλλων τεραστίων σε ἑκτασὴ κτημάτων καὶ τῶν σε λειτουργία Μονῶν, «χάριν θεαρέστων ἐργῶν καὶ πρὸς οἰκοδομὴν ἱερῶν καὶ ἀγαθοεργῶν καταστημάτων»¹⁰⁴.

Ἡ παραχώρησις τῶν ναῶν στὸν Δήμο ἀπετέλεσε νέα διάστασις τῶν σχέσεων μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους. Οἱ ναοὶ περιήλθαν στὴν ἀπόλυτη δικαιοδοσίαν τοῦ Δήμου με ἓνα ἰδιόμορφο νομικὸ καὶ ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς. Σύμφωνα με τὴν παραχώρησις ὁ Δήμος ἦταν υπεύθυνος γιὰ τὴν ἀνέγερσιν, τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν συντήρησιν τῶν ναῶν¹⁰⁵. Με τὸν νόμο «Περὶ Συστάσεως

¹⁰¹ Ὁ.π., σ. 109.

¹⁰² Παρατίθεται τὸ κείμενο: «Διάταγμα συστάσεως ἐπιτροπῆς Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου. Ἡ περιουσία τοῦ συστηθέντος ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἐμπιστεύεται εἰς τὴν ἐπιστασίαν πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς, τιθεμένης ὑπὸ τὴν ἄμεσον διεύθυνσιν τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς παιδείας γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας. Ἐν Ἀθήναις τῇ 13ῃ Δεκεμβρίου 1834 Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως ἡ Ἀντιβασιλεία ΑΡΜΑΝΣΠΕΡΓ, Πρόεδρος ΜΑΟΥΡΕΡ ΕἴΔΕΚ».

¹⁰³ Κ. Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ὁ.π., σ. 109.

¹⁰⁴ Ὁ.π., σ. 109.

¹⁰⁵ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ὁ.π., σ. 5.

των Δήμων» στις 27.12.1833¹⁰⁶, παραχωρήθηκε στους Δήμους η διοίκηση των ναών¹⁰⁷. Με βάση την νομική διάσταση μέχρι το 1910, οπότε ίσχυσε ο νόμος, οι Δήμοι ήταν αρμόδιοι για την ανέγερση ναών προς διευκόλυνση των λατρευτικών αναγκών των πιστών. Ο Δήμος είχε την υποχρέωση για την ανέγερση νέων ναών οι οποίοι αποτελούσαν περιουσία του¹⁰⁸.

Για την ισχύουσα σχέση Κράτους και Εκκλησίας προς το θέμα των ναών σημειώνεται ότι: «*Ἐν Ἑλλάδι ἀναγνωρίζονται μόνον οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ, πρὸς ἴδρυσιν δ' αὐτῶν χορηγεῖται ἄδεια ἐκ μέρους τῆς νομαρχίας, τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἐπισκόπου· κτίζονται δὲ τῇ συνδρομῇ τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ δήμου, πολλῶν χριστιανῶν, ἢ καὶ δι' ἐράνων. Οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ εἶνε δημόσιοι τόποι λατρείας δι' ὃ καὶ ὑπὸ τοῦ νθ' κανόνος τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου καλοῦνται καθολικαὶ ἐκκλησίαι. Τὰ ἐκτὸς τῶν πόλεων ναῖδρια ἢ καὶ τὰ ἐντὸς τῶν πόλεων παρεκκλήσια πρέπει νὰ ὑπάγονται ὑπὸ ἐνοριακὸν ναὸν καὶ ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἐξαρτῶνται*»¹⁰⁹

Ἡ ανέγερση μίας νέας ἐκκλησίας αποτελούσε τον νέο «δημοτικό» ναὸ της συνοικίας¹¹⁰. Οι προσωπικές φιλοδοξίες των τοπικῶν παραγόντων υπῆρξαν ικανές για την εὐνοια της ανέγερσης των νέων Δημοτικῶν ναῶν και την οικονομική ενίσχυση των υφιστάμενων. Από αυτά τα κίνητρα διαπιστώνεται ότι ορισμένοι ναοὶ ἔτυχαν δυσκολιών καθώς σχεδιάστηκαν

¹⁰⁶ ΦΕΚ αρ. 3 10.01.1834, ἀρθρο 114.

¹⁰⁷ Σύμφωνα με τον Νόμο η σύσταση / συγκρότηση Εκκλησιαστικῶν Συμβουλίων θα ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τον Δήμαρχο, τον οικεῖο εφημέριο και δύο ἕως τέσσερις δημότες διοριζομένους παρὰ του Δημοτικῶν Συμβουλίου.

¹⁰⁸ ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιμ.), ὁ.π., σ. 142.

¹⁰⁹ Γ. Σ. ΑΝΔΡΕΑΔΗ, *Ναοὶ και ἐγκαίνια*, εκδ. Τυπογραφεῖο «Ἱατρικῆς Προόδου», Ἐν Ἐρμουπόλει 1908, σ. 34.

¹¹⁰ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Ἀναμνηστικὸν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι Ἰ. Ναοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου Ὀμονοίας-Ἀθηνῶν 1871-1971*, ὁ.π., 10, 29.

υπέρομετρα μεγάλοι και δεν ήταν εφικτή η ολοκλήρωση αυτών · σε ορισμένες δε περιπτώσεις η αποπεράτωση διαρκούσε πολλά έτη.

Σε αυτή την κατάσταση γίνεται αντιληπτή η δυσχέρεια της Εκκλησίας να επωμιστεί την ανέγερση και συντήρηση νέων ναών¹¹¹. Η συμμετοχή των Εκκλησιαστικών Συμβουλίων αποτελούσε εποπτικό παράγοντα για την εύρυθμη οργάνωση των ενοριακών ζητημάτων και υποχρεώσεων. Μέχρι το 1850 ο διορισμός των μελών γινόταν σύμφωνα με την υπόδειξη του εκάστοτε Δημάρχου. Ωστόσο, η επιλογή των μελών για τον σχηματισμό των Εκκλησιαστικών Συμβουλίων παρουσίαζε πολλά προβλήματα εξαιτίας των προσωπικών σχέσεων. Στη συνέχεια την επιλογή και τον διορισμό ανέλαβε το Δημοτικό Συμβούλιο. Φαίνεται όμως ότι διαδικαστικά η συνεργασία μεταξύ των μελών του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και του Δήμου υπήρξε συχνών προβλημάτων. Σημειώνεται περί των επιπλοκών η ασάφεια σχετικά με το δικαίωμα επεμβάσεων των μελών του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου στην λατρεία και την διακόσμηση των ναών.

Επίσης, οι ενέργειες αναθέσεως έργων από τους Επιτρόπους για τα έργα διακόσμησης αποτελούσαν περιπτώσεις προστριβών. Η επιλογή για τον διορισμό στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο αποτελούσε τιμή και απέδιδε κύρος και κοινωνική καταξίωση. Οι Επίτροποι μετείχαν αμισθί στις ενέργειες υπέρ του ναού. Η παρουσία τους σε ναούς με λίγα τακτικά έσοδα φανερώνει την εκ μέρους τους οικονομική προσφορά για την ανοικοδόμηση και συντήρηση. Η ασάφεια περί των αρμοδιοτήτων των Εκκλησιαστικών Συμβουλίων είχε διάρκεια μέχρι την πρώτη δεκαετία του 20ου αι. Με το νόμο 3596 της 6ης

¹¹¹ ΓΕΡΜΑΝΟΥ [Ιεροκήρυκος], «Περί Συνόδου», *Ευαγγελική Σάλπιγξ Σύγγραμμα Περιοδικόν - Θεολογικόν, Ηθικόν και Ιστορικόν*, Αρ. 17 έτος Α, 9 Μαρτίου, Ναύπλιο 1835, σσ. 130 -133. και Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 7.

Μαρτίου 1910 «Περὶ ἐνοριακῶν ναῶν καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν», ρυθμίστηκε το ζήτημα της ανάμιξης Δήμων στη διοίκηση και τη διαχείριση των ναών και ανατέθηκαν αυτά στα Εκκλησιαστικά Συμβούλια¹¹². Με επόμενες ρυθμίσεις της νομοθεσίας κατά το 1923 και το 1940 καθορίστηκε με σαφήνεια το πλαίσιο σχέσεων δημοτικών και εκκλησιαστικών συμβουλίων¹¹³.

Η δυσκολία της συντήρησης και επισκευής των ναών υπήρξε αισθητή ήδη από την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους. Βασικός οικονομικός πόρος υπήρξε η ενίσχυση «ἐξ ἀναμμάτων κηροῦ», με αντίτιμο ριπτόμενο σε οπή του παγκαριού¹¹⁴. Σε περιπτώσεις ύπαρξης περιουσίας των ναών διαπιστώνονται ενοικιάσεις οικοδομημάτων ή αγρών των ναών, οι οποίες επέφεραν σχετικά σταθερή χρηματοδότηση. Εάν δεν υπήρχαν οικονομικοί πόροι ήταν επόμενο να συμβεί διαχείριση πώλησης περιουσιακών στοιχείων ή εκποίηση υλικών κ.α. Στις πρακτικές οικονομικής συγκέντρωσης κατέστη βασική και η περιφορά Δίσκου. Η περιαγωγή είχε εφαρμογή κατά την τέλεση των ιερών ακολουθιών και αποτελεί ιστορική ενισχυτική ερανική ενέργεια. Σχετικά με την οικονομική κατάσταση των ναών σημειώνεται ότι: «Τὰ εἰσοδήματα τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι ὅλως διόλου τυχηρὰ καὶ ἀκανόνιστα· οἱ μισθοὶ ἐπομένως τῶν ἐν αὐταῖς ὑπηρετούντων, καθὼς καὶ ὅλα τ' ἄλλα ἔξοδα, οἰκονομοῦνται κυρίως ἀπὸ τὸ προϊόν τῶν ἐπὶ διαφόροις ὀνόμασι περιφερομένων εἰς τὰς Ἐκκλησίας δίσκων»¹¹⁵. Η περιαγωγή καθορίστηκε με την απόφαση 119/1875/1262/4-2-1908

¹¹² Αἱ Συνοδικαὶ Ἐγκύκλιοι ἐκδιδόμεναι ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ὅ.π., σσ.143-156.

¹¹³ Ὁ.π., 143-156. Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ὅ.π., σ. 10.

¹¹⁴ Η περιγραφή αποτελούσε τύπο σημείωσης περί των εσόδων προϋπολογισμού των ναών.

¹¹⁵ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχμ.), *Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν 1817-1967*, τ. Α', Αθήναι 1969, σ. 36.

της Ι.Σ. να αποφεύγεται «έν ἱεραῖς στιγμαῖς τῆς Θ. Λατρείας» για την λατρευτική ευταξία και την αποφυγή σκανδαλισμού¹¹⁶.

Με την μεταρρύθμιση στις 13 Ιανουαρίου 1838 εκδόθηκε το Β.Δ. «Περὶ διαλύσεως τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ταμείου»¹¹⁷. Σύμφωνα με επόμενο Β.Δ. στις 29 Απριλίου 1843 η ὅλη κινητή και ακίνητη εκκλησιαστική περιουσία περιέρχεται στο Δημόσιο. Το κείμενο ανέφερε ότι η επί των οικονομικῶν Γραμματεία αναλαμβάνει ὅλες τις οικονομικὲς υποχρεώσεις «αποκλειστικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ κλήρου ... καθόσον, ἡ τῆς υπηρεσίας ταύτης ειδικότης ἐγγυάται πληρεστέραν εἰς αὐτὴν ἐπιτυχίαν»¹¹⁸.

Κατὰ τὸν 20ο αἰ. δόθηκε συνέχεια στις ἀπαλλοτριώσεις τῆς εκκλησιαστικῆς περιουσίας. Με διάφορους Νόμους ὅπως ο 1072/1917¹¹⁹ και ο «αγροτικὸς νόμος» 2050/1920 κ.ά. ἐπιβλήθηκε ἡ αναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση μοναστηριακῶν κτημάτων. Οἱ ἀποφάσεις ἀπαλλοτρίωσης ἐλήφθησαν για διάφορες ἀνάγκες, εἴτε για τὴν ἀποκατάσταση προσφύγων μετὰ τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφή τοῦ 1922 ἢ ἀκτημόνων, εἴτε για λόγους «προφανοῦς ἀνάγκης καὶ δημοσίας ὠφελείας»¹²⁰.

Γενικῶς ἡ ἀδυναμία ἐκπλήρωσης τῶν οικονομικῶν υποχρεώσεων τοῦ Κράτους πρὸς τὴν Ἐκκλησία υπῆρξε χρόνια. Μάλιστα, κατὰ τα ἔτη 1919-1920 ο

¹¹⁶ Βλ. *Ευρετήριο Νομοκανονικῶν Ἀποφάσεων τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλάδος*, Ἐγκρίσει καὶ Εὐλογία τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Εἰσηγήσει τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Δογματικῶν & Νομοκανονικῶν Ζητημάτων, ἐπιμ. π.Γεωργίου Φραγκιαδάκη Γραμματέως τῆς Ἐπιτροπῆς, Ἀθήνα 2007, σ. 108, Δίσκου περιφορᾶ: «Ἀπαγορεύεται ἐν ἱεραῖς στιγμαῖς τῆς Θ. Λατρείας», (119/1875/1262/4-2-1908).

¹¹⁷ *ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β' [ΛΙΑΠΗ] (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν και Πάσης Ἑλλάδος), Ἡ Ἀπάντησις τῆς Ἐκκλησίας στα Μυθεύματα τοῦ ἀντικληρικαλιστικοῦ Λαϊκισμοῦ*, Ἀθήνα 2016. σ. 34

¹¹⁸ Ο.π. σ. 37.

¹¹⁹ Ο.π. σ. 41.

¹²⁰ Ο.π. σ. 38.

Μητροπολίτης Αθηνών και Πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου Μελέτιος Μεταξάκης σημειώνει για την επιβάρυνση της Εκκλησίας από το Κράτος το οποίο δεν αναλάμβανε τις υποχρεώσεις του ¹²¹.

Κατά το χρονικό διάστημα 1917-1930 απαλλοτριώθηκαν εκκλησιαστικές εκτάσεις αξίας άνω του 1.000.000.000 προπολεμικών δραχμών¹²². Με τον Νόμο 4684/1931, τέθηκε ουσιαστικά η εκποίηση «ρευστοποίηση» ενός ακόμα μεγάλου τμήματος της εκκλησιαστικής περιουσίας, παρά τις αντιρρήσεις της Εκκλησίας. Η είσπραξη του αντιτίμου τοποθετήθηκε σε «εθνικά χρεώγραφα και χρηματογήραφα» των οποίων η αξία έπαυσε στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

3. Έρανοι, συνδρομές και δωρεές.

Από τα πρώτα χρόνια του Νεοελληνικού Κράτους διαπιστώνονται στις δομές του γενικευμένα οικονομικά προβλήματα. Η κρατική οικονομική δυσχέρεια αντανακλούσε στις περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες των πρώτων ναών της Αθήνας. Η έλλειψη οικονομικών πόρων αποτελούσε διαχρονικό πρόβλημα ακόμα και για την επιχειρούμενη θεμελίωση και

¹²¹ Σημειώνεται η διαπίστωση της χαρακτηριστικά δεινής οικονομικής θέσεως της Εκκλησίας: «τὸ ἀρτισύστατον Κράτος πρὶν ἢ βελτιώσῃ τὴν κατάστασιν τοῦ Κλήρου διὰ μορφώσεως αὐτοῦ καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως, ὡς ἐψήφισεν ἡ Ἐθνοσυνέλευσις, ἐπιβαρύνει τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν δι' ἰδίων δαπανῶν, ἤτοι τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας» Βλ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β' [ΛΙΑΠΗ] (Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος), *Εκκλησιαστική περιουσία και μισθοδοσία του κλήρου*, Αθήναι, 2012, σ. 78.

¹²² ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β' [ΛΙΑΠΗ] (Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος), *Η Απάντηση της Εκκλησίας στα Μυθεύματα του αντικληρικαλιστικού Λαϊκισμού*, ό.π., σ. 41-42. Σύμφωνα με το υπ' αρ. 976/780/18.4.1947 έγγραφο του Ο.Δ.Ε.Π. προς τη Γενική Διεύθυνση Δημόσιου Λογιστικού του υπουργείου Οικονομικών. Το Κράτος σχετικά με το αντίτιμο, κατέβαλε στο Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο μόνο τα 40 εκατομμύρια ενώ τα υπόλοιπα 960 δεν δόθηκαν.

ανέγερση του Ναού του Σωτήρος, η απόφαση κατασκευής του οποίου είχε τεθεί από το 1829 και εκκρεμούσε η υλοποίηση των σχετικών ενεργειών¹²³. Με το Β.Δ. στις 25 Μαρτίου 1838 υπογράφηκε απόφαση περί διενέργειας εράνου προς ανέγερσιν του Ναού του Τάματος¹²⁴. Ωστόσο, το αποτέλεσμα του εράνου δεν υπήρξε ικανό για την οικοδόμηση του ναού και η συγκέντρωση του ερανικού ποσού διατέθηκε για την αποπεράτωση του Μητροπολιτικού ναού¹²⁵.

Με την παραχώρηση των ενοριακών ναών στο Δήμο από το 1830 και μετά, η ευθύνη για την λειτουργία τους αποτελούσε δημοτική υποχρέωση. Η μεταβίβαση της επιμέλειας των ναών στους Δήμους είχε πρακτική χρησιμότητα¹²⁶. Συνεπώς, η συγκρότηση των ενοριών και η διαχείριση των ναών τέθηκε σύμφωνα με τα οικονομικά δεδομένα των συνοικιών και την επίδειξη ενδιαφέροντος από την τοπική εξουσία. Ο Δήμος ήταν αρμόδιος για τις αποφάσεις ανέγερσης, ανακαίνισης, επέκτασης και συνεπώς για την συντήρηση των ναών¹²⁷. Για τις δαπάνες των μεγάλων εργασιών δεν ήταν εφικτή η οικονομική κάλυψη από το ταμείο της ενορίας¹²⁸. Οι ιδιωτικές χορηγίες και η διεξαγωγή εράνου κάλυπταν μέρος των δαπανών¹²⁹. Το υπόλοιπο ποσό για τα έργα κάλυπτε ο Δήμος από το δημοτικό ταμείο¹³⁰. Η

¹²³ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Αναμνηστικόν επί τη εκατονταετηρίδι Ι. Ναού Αγίου Κωνσταντίνου Ομονοίας-Αθηνών 1871-1971*, ό.π., σ. 10.

¹²⁴ Ο.π., σ. 10.

¹²⁵ Ο.π., σ. 10

¹²⁶ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 6.

¹²⁷ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 40.

¹²⁸ Ο.π., σ. 40.

¹²⁹ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, (Πρωτ.), ό.π., σ. 256.

¹³⁰ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Αναμνηστικόν επί τη εκατονταετηρίδι Ι. Ναού Αγίου Κωνσταντίνου Ομονοίας-Αθηνών 1871-1971*, ό.π., σ. 10. Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 40. Γ. Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ, *Οι Δήμαρχοι των Αθηνών (1835-1907)*, εκδ. Δήμος Αθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 2001, σ. 38. Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 68.

αναγραφή της οικονομικής συνεισφοράς ήταν επόμενο να σημειώνεται αναμνηστικά εντός ή εκτός του ναού σε περίοπτη θέση. Σε μια τέτοια περίπτωση στην εξωτερική αναμνηστική κτητορική πλάκα του ναού της Κοιμήσεως Αμαρουσίου αναγράφεται η συμβολή του Δήμου Αθηναίων¹³¹ για την ανέγερση του ναού κατά τα έτη 1870-1874. Η οικονομική ενίσχυση για την ανέγερση σημειώνεται με τον όρο «ΔΑΠΙΑΝΗ» που αποτελούσε συνηθισμένη διατύπωση για τα εκκλησιαστικά έργα¹³².

Σχετικά με τις ιδιωτικές χορηγίες υπήρξε διαφορά ως προς την προσφορά οικονομικής βοήθειας¹³³. Ορισμένες φορές το κόστος της ανέγερσης, της επισκευής του ναού ή διαφόρων άλλων έργων αναλάμβαναν ιδιωτικά οι μεγάλοι ευεργέτες. Στους ναούς των αθηναϊκών ενοριών διαπιστώνεται ότι σημαίνοντα πρόσωπα υπήρξαν ευεργέτες αυτών. Σε εκκλησιαστικά έργα των ναών αναγράφονται τα ονόματα των δωρητών. Με την επισήμανση της «ΔΩΡΕΑΣ» ή της «ΔΑΠΙΑΝΗΣ» η αναφορά τίθεται ως έμμεση δέηση υπέρ του δωρητή. Συχνά επισημαίνονται και οι «Μεγάλοι» ευεργέτες οι οποίοι κατέβαλαν οικονομικά ποσά για τις μεγάλες εργασίες. Σε αυτή την περίπτωση περιλαμβάνονται και μέλη των βασιλικών οικογενειών τα οποία μεριμνούσαν με χορηγίες για την κατασκευή ναών μείζονος σημασίας και εκκλησιαστικών έργων¹³⁴. Σε αρκετούς ναούς διαπιστώνεται η μνημονική συνήθεια χάραξης των ονομάτων των χορηγών σε εξωτερικές μαρμάρινες πλάκες.

¹³¹ Η περιοχή του Αμαρουσίου υπαγόταν στην δικαιοδοσία του Δήμου Αθηναίων από το 1850 ως το 1925. Βλ. Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 70. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 68. 70.

¹³² Βλ. Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, *ό.π.*, σ. 68.

¹³³ *Ο.π.*, σ. 70.

¹³⁴ *Ο.π.*, σ. 40.

Οι κάτοικοι των συνοικιών είχαν ενεργή συμμετοχή στην λειτουργία των ναών¹³⁵. Σε αρκετές περιπτώσεις ενίσχυαν συλλογικά την διεξαγωγή των έργων στους ναούς. Ενίοτε για τις ανάγκες πρωτοστατούσαν επιφανή πρόσωπα της τοπικής κοινωνίας και του διοικητικού και πολιτικού ιστού. Μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις υπήρξε ολόκληρη κάλυψη της δαπάνης ανέγερσης του ναού, όπως η κατασκευή του Αγίου Δημητρίου στην Κηφισιά η οποία πραγματοποιήθηκε με ενέργειες του Δήμου Αθηναίων¹³⁶.

Η προσφορά οικονομικών συνδρομών και η διεξαγωγή εράνων αποτελούσε την μακροχρόνια ανώνυμη οικονομική στήριξη του απλού λαού¹³⁷. Συχνά για τις οικονομικές προσφορές των έργων υπήρχε το έθος της καταγραφής της δωρεάς. Σε αφιερωματικές επιγραφές επί των εκκλησιαστικών έργων ή ακόμα και σε επιφάνειες των ναών επισημαίνονταν τα ονόματα των δωρητών. Εκτός από την οικονομική συνδρομή, οι δωρητές αναλάμβαναν μέρος της εξοπλιστικής ανάγκης των ναών. Η συνήθης χορήγηση των εκκλησιαστικών έργων αφορούσε εικόνες, σκεύη, προσκυνητάρια κ.α. Τα οργανωμένα σωματεία, οι συντεχνίες και οι αδελφότητες μεριμνούσαν για τις αφιερώσεις σύμφωνα με την λατρευτική σύνδεση τους με τον ναό¹³⁸.

Στις διακοσμητικές χορηγίες των ναών διαπιστώνονται συλλογικές αφιερώσεις. Στο ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου-Χρυσοσπηλιώτισσας

¹³⁵ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 10.

¹³⁶ Η Κηφισιά παρέμεινε στην δικαιοδοσία του Δήμου Αθηναίων μέχρι τα μέσα Φεβρουαρίου του 1925 οπότε και αποσπάστηκε με το Διάταγμα της 16ης Φεβρουαρίου 1925.

¹³⁷ Βλ. στο Ευρετήριο Νομοκανονικών Αποφάσεων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας Ελλάδος, *ό.π.*, σ. 55, Έρανοι: Προαπαιτείται ή κατά νόμον άδεια και ή έγκρισις του οικείου Αρχιερέως, (1575/6679/2715/ 5-11-1968 Ι. Συνόδου).

¹³⁸ Βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 44.

περιλαμβάνονται εικόνες συντεχνιών και διαφόρων αδελφοτήτων¹³⁹. Στον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου Μοναστηρακίου καταγράφονται εικόνες και αφιερώματα συντεχνιών. Η εικόνα του Αγίου Παντελεήμονα του 1836 αποτελεί δωρεά «των εν Αθήναις παρεπιδημούντων πεδιλοποιών και σκυτορράφων»¹⁴⁰. Η εικόνα του Αγίου Συμεών του Στυλίου του 1852 αποτελεί δωρεά «των εν Αθήναις Μεταξουργών»¹⁴¹. Στον Ι.Ν. του Αγίου Γεωργίου Καρύτση υπάρχουν οι εικόνες του Αγίου Διονυσίου του 1892, αφιέρωμα του Συνδέσμου Αιγινιτών, της Αγίας Τριάδας του 19ου αι. αφιέρωμα της συντεχνίας Ξυλουργών και του Αγίου Ανδρέα του 1899 η οποία αποτελεί πιθανότατα αφιέρωμα των Εν Αθήναις Πατρινών¹⁴². Στον Ι.Ν. του Αγίου Φιλίππου-Βλασσαρούς περιλαμβάνονται εικόνες συντεχνιών όπως του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του 1848 αφιέρωμα «τῶν ἑνταῦθα εὐ-/σεβῶν πεταλωτῶν»¹⁴³, των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, του 1852 αφιέρωμα «τῆς ἐν Ἀθήναις / συντεχνίας τῶν Βυρσοδεψῶν»¹⁴⁴, της Σύναξης των Αποστόλων του 1859 αφιέρωμα «τῶν / ἐν Ἀθήναις Σιδηρ(ου)ρ/γῶν»¹⁴⁵ και του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου το 1870 αφιέρωμα «τῶν ἐν Ἀθήναις / ὑδροφόρων»¹⁴⁶. Στον Ι.Ν. του Αγίου Δημητρίου Ψυρρή υπάρχει η εικόνα του Αγίου Σπυρίδωνος, του 1880

¹³⁹ Πρόκειται για αφιερώσεις των «ἐν Ἀθήναις Ἀργείων», των «ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεὶ παρεπιδημούντων Ἑπειρωτῶν» και της «Φιλεκπαιδευτικῆς ἀδελφότητος Βούρμπιανης Ἑπείρου», βλ. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *Ακαδημαϊκές τάσεις της εκκλησιαστικῆς ζωγραφικῆς*, σ. 44.

¹⁴⁰ ΧΡ. Μ. ΕΝΙΣΛΕΙΔΗΣ, *Η Παντάνασσα των Αθηνών. Το παλαιό Μέγα Μοναστήρι - το σημερινό Μοναστηράκι. Ιστορία - Λατρεία - Καλλιτεχνία*, Τῆ εὐγενεὶ φροντίδι του αἰδεσιμωτατου Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Στεφάνου Δημίδη, Προϊσταμένου τοῦ ἱεροῦ Ναοῦ Παντανάσσης Ἀθηνῶν, Ἀθήναι 1966, σ. 93. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 51

¹⁴¹ *Ο.π.*, σ. 51.

¹⁴² *Ο.π.*, σ. 47, βλ. την υποσημ. αρ. 242.

¹⁴³ *Ο.π.*, σ. 50.

¹⁴⁴ *Ο.π.*, σ. 50.

¹⁴⁵ *Ο.π.*, σ. 50.

¹⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 50.

αφιέρωμα της συντεχνίας «των εν Αθήναις αγγειοπλαστών»¹⁴⁷. Στον Ι.Ν. των Αγίων και Ελένης Πειραιά υπάρχουν εικόνες από διάφορες συντεχνίες και τοπικά σωματεία. Συγκεκριμένα, αναφέρονται ο «Σύλλογος σιδηροχυτών» το 1896, η «αδελφότητα Ανδρίων» το 1883, η «αδελφότητα των Κρητών του Πειραιά» το 1894, ο «Σύνδεσμος Ευρυτάνων Πειραιά» του 1911¹⁴⁸ κ.ά. Στον Ι.Ν. της Ευαγγελίστριας Πειραιά υπάρχουν εικόνες σωματείων όπως του συνδέσμου καταστηματαρχών λευκοσιδηρουργών και υδραυλικών Πειραιώς. Στον Ι.Ν. του Αγίου Σπυριδώνος Πειραιά υπάρχουν αρκετές εικόνες δωρεές διαφόρων συντεχνιών. Ξεχωρίζει η εικόνα του απόστολου Ανδρέα του 1874 αφιέρωση της «συντεχνίας υποδηματοποιών». Η εικόνα τοποθετήθηκε κατόπιν σε μαρμάρινο προσκυνητάριο του 1894 το οποίο δώρησε πάλι η «συντεχνία των υποδηματοποιών του Πειραιά». Έτερο μαρμάρινο προσκυνητάριο, του 1893 με την εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής αφιέρωσε και η «συντεχνία των οπωροπωλών και των λαχανοπωλών του Πειραιά». Ιδιαίτερη αφιέρωση αποτελεί η ασημένια επένδυση του 1900 της εικόνας του Αγίου Γερασίμου του 1900 από τον «Σύνδεσμο των εν Πειραιεί Κεφαλλήνων - ο Κέφαλος»¹⁴⁹.

Στον Ι.Ν των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στον Πειραιά δεσπόζουν τα μαρμάρινα και ξυλόγλυπτα εικονοστάσια από την «αδελφότητα σιδηροχυτών ο Ήφαιστος» του 1904, την «αδελφότητα Κρητών του Πειραιά» του 1895 και του «συνδέσμου οινοπαντοπωλών» του 1905. Αρκετά είναι και τα αφιερώματα εικόνων διαφόρων συντεχνιών και γνωστών μελών της τοπικής κοινωνίας, όπως του συλλόγου σιδηροχυτών (1896), της αδελφότητας Ανδρίων

¹⁴⁷ Ο.π., σ. 56.

¹⁴⁸ Ο.π., σ. 56.

¹⁴⁹ Ο.π., σ. 80.

(1883), των Κρητών του Πειραιά (1894), του Συνδέσμου Ευρυτάνων Πειραιά (1911), της οικογένειας εμπόρων Πυρρή¹⁵⁰ κ.ά.

Στον Ι.Ν Αγίου Νικολάου Πειραιά μεταξύ των αφιερωμάτων ξεχωρίζουν τα προερχόμενα από συντεχνίες και αδελφότητες. Αναφέρονται ως δωρεές των Σιτεργατών, του Συνδέσμου Λιμένος, των Σπετσιωτών, Συμαίων, Πατρινών κ.ά, όπως και γνωστών μελών της πόλης, αποδεικνύοντας τον κεντρικό ρόλο του ναού στη ζωή της τοπικής κοινωνίας.

Από το 1910 με τον Νόμο 3596 «Περί ενοριακών ναών και της περιουσίας αυτών», έπαυσε η μέχρι τότε αρμοδιότητα των Δήμων στη διοίκηση και τη διαχείριση των ναών. Η νομοθετική ρύθμιση καθιστούσε πλέον αρμόδια τα Εκκλησιαστικά Συμβούλια των ναών¹⁵¹. Στις αυξανόμενες συνοικίες αρκετοί ναοί ξεκινούσαν με τις συλλογικές προσπάθειες των κατοίκων των περιοχών. Οι κάτοικοι συνιστούσαν συλλόγους και επιτροπές ανεγέρσεως με διάρκεια μέχρι την αποπεράτωση του ναού. Την ευθύνη συγκέντρωσης των χρηματικών ποσών αναλάμβανε ερανική επιτροπή η οποία περιλάμβανε περισσότερα μέλη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ναός της Αγίας Παρασκευής του ομώνυμου Δήμου. Για την κατασκευή μεγαλύτερου ναού είχε γίνει σύσταση «Συλλόγου ανεγέρσεως» η οποία είχε εγκριθεί την 9 Νοεμβρίου 1933 με την υπ. αριθμ. 8597 απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών. Την διεξαγωγή συγκέντρωσης χρημάτων ανέλαβε πολυμελής ερανική επιτροπή¹⁵².

¹⁵⁰ Ο.π., σ. 76.

¹⁵¹ Βλ. Αί Συνοδικαί Έγκύκλιοι έκδιδόμεναι υπό τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῇ 100ῇ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ό.π., 143-156.

¹⁵² Θ. ΠΟΛΥΖΩΓΟΠΟΥΛΟΥ (Αρχιμ.), *Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής Αττικής, Πενήντα Χρόνια Διακονίας* (1935-1985), Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία Εκδοτική Ελλάδος Α.Ε., χ.τ.ε. χ.χ., σ. 14.

Η ανάγκη συνδρομητικής είσπραξης οδήγησε τις ενοριακές επιτροπές σε διάφορες πρακτικές. Συχνή ενέργεια ήταν περιφορά δίσκου με την ανακοίνωση του σκοπού¹⁵³. Η περιαγωγή δίσκου εντός των ναών αποτελούσε μέσο συγκέντρωσης για τους υφιστάμενους ναούς¹⁵⁴. Για την δυνατότητα περιφοράς εκτός ναού επιλέχθηκε η χρήση πήλινων κουμπαραδών τους οποίους αναλάμβαναν μέλη των επιτροπών. Μετά την περιαγωγή το προσωρινό «παγκάρι» άδειαζε με τη θραύση των κουμπαραδών. Κατά τον 20ο αι. στις πρωτότυπες ενέργειες των εράνων υπέρ των ναών περιλαμβάνονται οι διεξαγωγές εκδηλώσεων, συναυλιών και λαχειοφόρων αγορών. Σχετικά με την οικονομική συμβολή στην ναοδομία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών διαπιστώνεται ότι: «Οί ώς εἴρηται ἐνοριακοὶ ἱεροὶ ναοὶ εἶναι ὑπέροχα δείγματα τῆς εὐσεβείας, τοῦ κόπου καὶ τῆς ὑλικῆς προσφορᾶς τοῦ Χριστεπωνύμου πληρώματος καὶ τῶν ἀνυστάκτων προσπαθειῶν τῶν Ἐφημερίων, τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Συμβουλίων, τῶν Ἐρανικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ τῶν Συλλόγων ἀνεγέρσεως ἱερῶν ναῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ νομίμου συμβολῆς καὶ συμπαραστάσεως τῆς Διοικήσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν»¹⁵⁵.

Σύμφωνα με την εξέταση της πολυμορφίας των ναών, διαπιστώνονται ανάλογες οικονομικές ενέργειες ανοικοδόμησης. Κατά τις διαφοροποιήσεις στην εξέλιξη των αρχιτεκτονικών τύπων του συνόλου των Ι.Ν. στην πρωτεύουσα και την επαρχία εντοπίζονται εκτός από την μορφολογία τους και οι παράγοντες των γεωγραφικών, οικονομικών και κοινωνικών προϋποθέσεων της ναοδομίας. Στην τυπολογία των Ι.Ν. των αστικών κέντρων

¹⁵³ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, (Πρωτ.), ό.π., σ. 273.

¹⁵⁴ Βλ. σχετικά με την περιφορά του δίσκου για την οικονομική ενίσχυση προηγουμένως στις σσ. 44-45 και τις υποσημ. 114 και 115.

¹⁵⁵ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ [ΘΕΜΕΛΗ] (Επισκ.), ό.π., σ. 10.

επικρατεί η «αστική ναοδομία» με κύριους ρυθμούς την βασιλική για τη σύνδεση με το λόγιο χριστιανικό παρελθόν, τον σύνθετο ναό για την σύνδεση με την μετακένωση της δυτικής ναοδομίας και τον σταυροειδή ναό για την επανασύνδεση με το Βυζάντιο¹⁵⁶. Σε αντιδιαστολή με τα ανωτέρω, σε ημιαστικά και ημιαγροτικά κέντρα της επαρχίας επικρατεί η «επαρχιακή ναοδομία», με προσαρμογή σε μορφές της παραδοσιακής ναοδομίας με έμφαση στις τρουλαίες βασιλικές και στους σταυροειδείς επιμήκεις ναούς. Τέλος, στα αμιγώς αγροτικά κέντρα προκύπτει η «ναοδομία της υπαίθρου» με έμφαση στην παράδοση της βασιλικής της εποχής της τουρκοκρατίας και σε απλοποιημένους νεωτεριστικούς τύπους των σταυροειδών βασιλικών¹⁵⁷.

Εκτός από τον γεωγραφικό χώρο, η τυπολογία εξαρτάται κυρίως από τα διαθέσιμα οικονομικά μέσα ανέγερσής τους. Ανάλογα με τα μεγέθη οικονομικής δυνατότητας οι ναοί αποτελούσαν κατά κανόνα έργα «μνημειακής» ή «ενοριακής» ναοδομίας. Σε περίπτωση οικονομικού περιορισμού αποτελούσαν έργα «περιστασιακής ναοδομίας»¹⁵⁸. Στην αρχή του 20ου αι. η νομοθεσία σχετικά με την εκκλησιαστική περιουσία υπήρξε καθοριστική για την μετέπειτα οικονομική διαχείριση των ναών. Με τον Νόμο 3596 του 1910 «Περί ενοριακών ναών και της περιουσίας αυτών, περί προσόντων εφημερίων και της μισθοδοσίας αυτών», οριζόταν η νομική υπόσταση και η κατοχύρωση περιουσίας των ενοριακών ναών¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 133. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 13.

¹⁵⁷ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 133. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 13.

¹⁵⁸ Βλ. Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 133. Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 13.

¹⁵⁹ Βλ. το αρθ. 1: «Πᾶς ἐνοριακὸς ναὸς τῆς ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ αὐτοτελὲς νομικὸν πρόσωπον, ἔχων ἰδίαν περιουσίαν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΟΥ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

1. Το μάρμαρο ως υλικό ναοδομίας.

Σύμφωνα με την γεωλογία το μάρμαρο καθορίζεται ως το συμπαγές κρυσταλλικό πέτρωμα μεταμορφωμένο με βάση τον ασβεστόλιθο¹⁶⁰. Η δημιουργία του προκλήθηκε από ανακρυστάλλωση ιζηματογενών πετρωμάτων, σε συνθήκες υψηλής θερμοκρασίας και πίεσης σε μεγάλα βάθη στο στερεό φλοιό της γης¹⁶¹. Εξαιτίας των προσμίξεων προκύπτει ο κύριος χρωματισμός από λευκό μέχρι τεφρό και σε κάποιες περιπτώσεις σε ερυθρωπό ή κιτρινωπό τύπο¹⁶². Η σύσταση του δύναται να διακριθεί σε ασβεστίτη (CaCO_3) ή δολομίτη $\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$ εξαιτίας του αρχικού υλικού του πετρώματος¹⁶³. Ανάλογα με την περιοχή προέλευσης παρουσιάζεται διαφοροποίηση της ποιοτικής σύνθεσης σε κάθε μάρμαρο.

Το μάρμαρο αποτελεί φυσικό ιστορικό υλικό των πολιτιστικών κατασκευών. Ιστορικά, χρησιμοποιήθηκε στην αρχαία Ελλάδα για την γλυπτική από την αρχή του 7ου αι. π.Χ. και στην μνημειακή αρχιτεκτονική από τον 6ο αι. Η αρχική ονομασία «μάρμαρος»¹⁶⁴ είχε μέχρι την αρχή του 4ου

¹⁶⁰ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2009, σ. 9. Του αυτού, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και τεχνική*, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 1998, σ. 47.

¹⁶¹ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, ό.π., σ. 15.

¹⁶² Ό.π., σ. 9.

¹⁶³ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 46.

¹⁶⁴ Ό.π., σ. 8. Η. LIDDELL - R. SCOTT, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μτφρ. ὑπό Ξενοφώντος Π. Μόσχου, τ. Γ', εκδ. «Ι. Σιδέρης», Αθήναι, χ.χ., σ. 89.

αι. την έννοια για τον μεγάλο, βραχώδη όγκο. Αργότερα, αποδόθηκε στην λέξη αυτή η σημερινή σημασία για το κρυσταλλικό ασβεστιτικό πέτρωμα. Κατά την κλασική εποχή αναφέρεται ως «λίθος» ή «λίθος λευκός» ή λίθος με προσωνύμιο τον τόπο προέλευσης¹⁶⁵, π.χ. «Παρία λίθος». Ανάλογα με τον τόπο προέλευσης διαπιστώνεται ποικιλία χαρακτηριστικών ιδιοτήτων από τη σύσταση και τον τρόπο δημιουργίας του πετρώματος. Τα χαρακτηριστικά των φυσικών και μηχανικών ιδιοτήτων των μαρμάρων αποτελούν κριτήρια για την λαξευσιμότητά τους.

Η λατόμευση των μαρμάρινων όγκων αποτελεί την πρώτη επεξεργασία του μαρμάρου από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα¹⁶⁶. Για την τεχνική εκμετάλλευση του μαρμάρου η μορφολογική διαμόρφωση ξεκινούσε στο λατομείο με τις εργασίες απόσπασης των όγκων μαρμάρου από τους «κομμούς»¹⁶⁷ και την πρώτη πλευρική τους σμίλευση¹⁶⁸. Κατά την εξαγωγή των μεγάλων μαρμάρινων τμημάτων απαιτούνται πλευρικές εργασίες. Πρωτίστως στην ανώτερη οριζόντια πλευρά το «κεφάλι»¹⁶⁹ και μετά στην εμπρόσθια κατακόρυφη επιφάνεια του κατάλληλου προς εκμετάλλευση

¹⁶⁵ Ο.π., σ. 89.

¹⁶⁶ Βλ. την σχετική περιγραφή των τεχνικών της «λατόμησης» στο ηλεκτρονικό σύγγραμμα ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, *Πεντέλη από τους Βυζαντινούς Χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή*, Μέρος Β' 2016, σ. 117.

¹⁶⁷ Οι κομμοί είναι τα τεκτονικά ρήγματα μέσα στο πέτρωμα μεταξύ των οποίων διαχωρίζονται οι όγκοι. Βλ. και Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας*, σ. 15. Του αυτού, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 46.

¹⁶⁸ Η επίπεδη διαμόρφωση στις πλευρές του μαρμάρινου όγκου γινόταν με απότμηση υλικού με το (μ)πικούνι. Η τεχνική πράξη της αφαίρεσης υλικού αναφέρεται ως «γκιάρντισμα». Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας*, σ. 15. Του αυτού, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία*, σ. 27-28 και 56.

¹⁶⁹ Ο.π., σ. 56.

στρώματος¹⁷⁰. Η κατακόρυφη πλευρά της πρόσοψης αποτελεί το «μουρέλο»¹⁷¹ και η κάθετη προς αυτό κατακόρυφη πλευρά αποτελεί το «πρόσωπο»¹⁷². Το πρόσωπο παρουσιάζει παράλληλη επιφάνεια προς τα νερά του μαρμάρου και έχει μεγαλύτερη αντοχή σε εφελκυστικές και καμπτικές δυνάμεις. Με την εξέταση της καταλληλότητας προς μαρμαρογλυπτική σμίλευση προκύπτουν στα μαρμάρινα τμήματα η κάθετη πλευρά του προσώπου στην όψη και τα μουρέλα στις δύο πλάγιες κάθετες πλευρές¹⁷³.

Η τεχνική της κοπής των μαρμάρινων όγκων αποτελούσε την αρχική διαδικασία με ειδικά λατομικά εργαλεία (Πίν 1.) και τεχνικές εξόρυξης παρόμοιες με εκείνες των αρχαίων λατομείων¹⁷⁴. Μετά τον εντοπισμό της φλέβας του υλικού επόμενη ενέργεια ήταν η περιγραμμική χάραξη των διαστάσεων του προς εξόρυξη όγκου. Με την αποκάλυψη της πλευράς του «μουρέλου» ήταν αναγκαία η εκσκαφή αυλάκων στις υπόλοιπες τρεις κάθετες πλευρές του όγκου¹⁷⁵. Η ανωτέρω τεχνική υπήρξε κοινή και βασική για την διαχρονική μεθοδολογία της λατόμευσης μέχρι την βιομηχανική εποχή. Το τελευταίο στάδιο της λατόμευσης αποτελούσε η αποκόλληση του όγκου. Για την απόσπαση από το πέτρωμα ήταν απαραίτητη η τεχνική της τοποθέτησης

¹⁷⁰ Ο.π., σ. 56.

¹⁷¹ Ο.π., σ. 56.

¹⁷² Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας* ό.π., σ. 15.

¹⁷³ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 47.

¹⁷⁴ Τα εργαλεία χρήσης για τη λατόμευση κατανέμονται σε κοπτικά και μη κοπτικά. Στα κοπτικά, λατομικά εργαλεία περιλαμβάνεται ειδική αξίνα η «τυπός» ή «τύκος» του λατόμου κλπ, και στα μη κοπτικά οι μοχλοί, οι βαρείες κλπ. Τα κοπτικά χωρίζονται σε κρούοντα και σε κρουόμενα. Τα ίδια αυτά εργαλεία χρησιμοποιούνταν για την απολάξευση του περιττού όγκου και την πρώτη αδρή επεξεργασία των επιφανειών. Βλ. ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 187.

¹⁷⁵ Για την επεξεργασία διάνοιξης αυλάκων ο λατόμος χρησιμοποιούσε τον τύκο ή τυπίδα.

βλ. και Μ. ΚΟΡΡΕ, *Από το Λατομείο στον Παρθενώνα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2000, σ. 14.

ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 88.

σφηνών¹⁷⁶. Ο μαρμάρινος όγκος λαξευόταν με εσοχές στην βάση της πλάγιας διατομής του, στο λεγόμενο «μουρέλο», με ειδικά εργαλεία το (μ)πικούνι ή το βελόνι. Στη συνέχεια στις κοιλότητες τοποθετούνταν μεταλλικές σφήνες οι «μπουντιές» οι αρχαίες εντορμίες¹⁷⁷. Με την κρούση βαριοπούλας¹⁷⁸ στα ένθετα αυτά μέταλλα γινόταν απόσπαση του μαρμάρινου τμήματος από το μητρικό πέτρωμα. Το επόμενο στάδιο επεξεργασίας των μαρμάρινων όγκων ήταν η μερική πλευρική απολάξευση. Με πλευρικά χτυπήματα στις επιφάνειες και την αφαίρεση υλικού ο όγκος αποκτούσε κατά το δυνατόν τετραγωνισμένη μορφή¹⁷⁹.

Το μάρμαρο αποτελεί κύριο υλικό κατασκευής έργων στις απαιτήσεις της θρησκευτικής τέχνης για τον καλλωπισμό των χριστιανικών ναών¹⁸⁰. Διαπιστώνεται η χρήση μαρμάρινων τμημάτων από την αρχή της ναοδομίας στην έναρξη της παλαιοχριστιανικής περιόδου¹⁸¹. Σταδιακά η επιλογή τεχνικής χρήσης του μαρμάρου στις κατασκευές της ναοδομίας παρουσιάζεται αυξημένη. Με την δυνατότητα διακοσμητικής επεξεργασίας το μάρμαρο εξελίχθηκε σε εξαιρετικό υλικό τεχνοτροπίας και χωροταξικής διαμόρφωσης. Εξάλλου, από την αρχαιότητα το μάρμαρο χρησιμοποιείται στη γλυπτική, στην κατασκευή μνημείων, τάφων ή ως διακοσμητικό υλικό στην οικοδομική. Για την διαμόρφωση της τοιχοποιίας των πρώτων ναών

¹⁷⁶ Ο.π., σ. 89.

¹⁷⁷ Μ. ΚΟΡΡΕ, ό.π. σ. 20. 24.

¹⁷⁸ Ο.π., σ. 20. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 56.

¹⁷⁹ Μ. ΚΟΡΡΕ, ό.π. σ. 24.

¹⁸⁰ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, *Η εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16ο ως τον 20ο αιώνα*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1996. σ. 21 - 22.

¹⁸¹ ΙΩ. ΣΤΟΥΦΗ, «Οι λειτουργικές τέχνες», Πρακτικά ΙΔ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποδίου Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας Αθήνα 2017, σσ. 63-74.

χρησιμοποιούνται μεγάλοι, ορθογώνιοι, λαξευτοί λίθοι. Στις λίθινες κατασκευές του εσωτερικού χώρου των ναών, ήδη από τον 16ο αι., σχεδιάζεται ιδιαίτερη διακοσμητική λάξευση¹⁸².

Κατά την βυζαντινή εποχή παρατηρήθηκε ανεπτυγμένη η δομική και διακοσμητική χρήση του μαρμάρου στην εκκλησιαστική τέχνη¹⁸³. Ο μαρμαροποιός¹⁸⁴ τεχνίτης μνημονεύεται και ως «μαρμαρουργός» ή «μαρμάριος»¹⁸⁵. Επίσης παραπλήσια επαγγελματική ονομασία αποδόθηκε σε δύο ταφικές βυζαντινές επιγραφές, όπου αναγράφεται η ιδιότητα «μαρμαράριος»¹⁸⁶. Η χρήση μαρμάρινου υλικού καθιερώνεται στην ναοδομική χρήση σε μαρμαροφόρες περιοχές όπως στην περίπτωση της αιγαιοπελαγίτικης εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής¹⁸⁷.

Η επεξεργασία του μαρμάρου στον χώρο του Αιγαίου κατανέμεται ιστορικά σε τρεις περιόδους. Η πρώτη είναι η προϊστορική, η δεύτερη η αρχαιοελληνική και η τρίτη η μεταβυζαντινή και νεότερη¹⁸⁸, με αρχική δραστηριοποίηση από τον 15ο αι. και μέχρι τον 18ο αι. σε διάφορα σημεία του νησιωτικού χώρου. Η σχεδίαση με μάρμαρο αφορά το διακοσμητικό ανάγλυφο, την σχηματοποίηση και τα γεωμετρικά μοτίβα¹⁸⁹.

Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας δεν παρουσιάζεται δομική και διακοσμητική χρήση του μαρμάρου στην αρχιτεκτονική. Από τον 16ο αι. και

¹⁸² Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, *ό.π.*, σ. 22. Πρβλ. Δ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Δ., Αί έπιπεδόσχημοι μεταβυζαντιναί βασιλικάι τῶν Κυκλάδων, τ. Β', Ανάτυπον εκ της ΕΕΚΜ, 1962, σ. 330 κ.ε.

¹⁸³ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁸⁴ Η. LIDDELL - R. SCOTT, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τ. Γ', σ. 89.

¹⁸⁵ *Ο.π.*, σ. 88.

¹⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 88.

¹⁸⁷ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, *ό.π.*, σ. 22. 25.

¹⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 17.

¹⁸⁹ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία, Ιστορία και Τεχνική*, σ. 9.

εξής το μάρμαρο αναδεικνύεται κύριο υλικό κατασκευής στη ναοδομία και το εσωτερικό των ναών. Η αποφυγή χρήσης του μαρμάρου εξηγείται από την οικονομική δυσχέρεια καθώς αποτελούσε υλικό αυξημένου κόστους¹⁹⁰. Η μαρμαροτεχνία αναπτύσσεται την συγκεκριμένη περίοδο στη Χίο, την Κρήτη και στις Κυκλάδες. Ειδικότερα στις Κυκλάδες, οι οποίες αποτέλεσαν εξαρχής τμήμα του ελληνικού Κράτους, διαπιστώνεται η δημιουργία πολλών εκκλησιαστικών μνημείων¹⁹¹. Τα νησιά Τήνος, Πάρος, Νάξος και Άνδρος αποτελούν ιδιαίτερα σημεία στα οποία εξελίχθηκαν οι μαρμαρικές εργασίες¹⁹². Ο μεγάλος αριθμός εκκλησιών στα νησιά του Αιγαίου ευνόησε την εφαρμογή του μαρμάρου στην μεταβυζαντινή ναοδομία. Βεβαίως, πρέπει να υπολογιστεί ότι η αιγαιοπελαγίτικη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αναπτύχθηκε περισσότερο από την μαρμαρογλυπτική¹⁹³.

Κατά τον 18ο αι. παρουσιάζεται νέα άνθηση στη χρήση λίθινων κατασκευών¹⁹⁴. Συγκεκριμένα στις περιοχές της «στεριανής» Ελλάδας χρησιμοποιήθηκε η πέτρα αντί του μαρμάρου, ενώ στην λιθογλυπτική χρήση της «νησιωτικής» Ελλάδας αξιοποιήθηκε το μάρμαρο¹⁹⁵. Για την διεξαγωγή εργασιών στον νησιωτικό χώρο υπήρξαν καθοριστικές οι μετακινήσεις των τοπικών μαστόρων εκτός του τόπου καταγωγής σε άλλα νησιά. Τον 18αι. καταγράφεται η εργασία Παριανών μαστόρων στην Σκόπελο, τη Σάμο, τη Σύρο, τη Μύκονο και μερικώς στην Τήνο¹⁹⁶. Στη Νάξο υπήρξε

¹⁹⁰ Ο.π., σ. 9.

¹⁹¹ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π, σ. 15.

¹⁹² Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΛΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 26. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, Ιστορία και Τεχνική*, σ. 9.

¹⁹³ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΛΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 22.

¹⁹⁴ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας. Οδηγός*, ό.π, σ. 9.

¹⁹⁵ Ο.π., σ. 9.

¹⁹⁶ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, Ιστορία και Τεχνική*, σ. 10.

δραστηριοποίηση μαρμαράδων από την Απείρανθο με υλικό από τη λατόμευση στην περιοχή Μαρμαροκοπιό. Η εγκατάσταση στο νησί του Τήνιου μαρμαρά Γιαννούλη Σκούτραλη σηματοδοτεί τις εργασίες σε ναούς της περιοχής¹⁹⁷. Στην Άνδρο εξελίχθηκε ανταγωνιστική δραστηριότητα ανάμεσα σε χιώτες και τηνιακούς μαρμαράδες¹⁹⁸. Η Τήνος υπήρξε σημαντικό κέντρο μαρμαροτεχνίας το οποίο συνδέθηκε με τις εργασίες σε περιοχές ανάπτυξης εργασιών με μάρμαρο¹⁹⁹.

Κατά τα τέλη του 18ου αι. εκδηλώθηκε η ανάπτυξη της μορφής της εργαστηριακής μαρμαροτεχνίας σε οργανωμένη βάση και η συστηματική λατόμευση του μαρμάρου στο νησί. Μετά το 1830 οι Τήνιοι μαρμαράδες θα εγκατασταθούν στην Αθήνα στην οποία οι απαιτήσεις διαμόρφωσης κτηρίων του Νεοελληνικού Κράτους θα επιφέρουν αυξημένες ανάγκες εξόρυξης μαρμάρου από λατομεία στην Τήνο, στην Πεντέλη και ενδεχόμενως αργόρεια στην Πάρο²⁰⁰. Οι λατόμοι εφάρμοζαν τις αρχαίες τεχνικές εργασίες μέχρι την χρήση των εξελιγμένων μηχανικών μέσων²⁰¹.

Γενικά, μέχρι το 1950 οι εργασίες λατόμευσης των λατομείων ήταν παρόμοιες με εκείνες της αρχαιότητας²⁰². Στην συστηματική λειτουργία

¹⁹⁷ Ο Γιαννούλης Σκούτραλης εργάστηκε στην Παναγία Τουρλιανή στη Μύκονο, στους ναούς της Παναγίας στην Απείρανθο και στο Φιλώτι της Νάξου κ.α. Βλ. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία, Ιστορία και Τεχνική*, ό.π. σ. 27.

¹⁹⁸ Ο.π., σ. 10

¹⁹⁹ Βλ. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρου Τέχνη και Τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριο του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, Εταιρεία Τηνιακών Μελετών, εκδ. «Τήνος», Αθήνα 1995, σ. 15-16. ΕΥ. Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ, *Στοιχεία σχετικά με τους Τηνιακούς μαρμαράδες του Βουκουρεστίου κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, *Τηνιακά* τ. 3, Αθήνα 2005, σ. 222.

²⁰⁰ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 60. 272. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία, Ιστορία και τεχνική*, σ. 31.60. Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, ό.π. σ.

²⁰¹ Μ. ΚΟΡΡΕ, ό.π. σ. 20. 24. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 56.

²⁰² Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, ό.π., σ. 49. Βλ. Μ. ΚΟΡΡΕ, ό.π., σσ. 14-26.

εξόρυξης εντάχθηκαν οι νέες τεχνικές εργασιών λατόμευσης, η διάνοιξη οπών με παραμίνα για φουρνέλο²⁰³, η συρματοκοπή²⁰⁴ κ.α. Σύμφωνα με διάφορα ίχνη λατομικών εργαλείων και τεχνικών λάξευσης βασίστηκε και η εξακρίβωση των μεταλλικών εργαλείων της αρχαιότητας (Πίν.2). Τα εργαλεία για την επεξεργασία του μαρμάρου διαιρούνται σε εργαλεία λατομικά²⁰⁵ και εργαλεία εργαστηρίου²⁰⁶. Η διαφοροποίηση μεταξύ των οποίων τίθεται ανάλογα την χρήση σχετικά με την εξόρυξη ή την σχεδίαση του μαρμάρου. Ορισμένα εργαλεία χρησιμοποιούνται εξίσου και από τον λατόμο και από τον μαρμαρά, όπως τα εργαλεία και τα όργανα μέτρησις για τις εργασίες γωνιάσματος και χάραξης του μαρμάρου.

Στο Νεοελληνικό Κράτος θα υπάρξει μια νέα καλλιτεχνική έξαρση με διαφοροποίηση από την τυπολογία της αιγαιοπελαγίτικης αρχιτεκτονικής και γλυπτικής²⁰⁷. Σε αυτή την φάση δημιουργίας εμπίπτει ο διαχωρισμός των μαρμαράδων σε δύο κατηγορίες: στον πρακτικό και τον καταρτισμένο μαρμαρογλύπτη. Η «εμπειρική μαρμαρογλυπτική» αφορά την εργαστηριακή συλλογικότητα με πρακτική διαμόρφωση²⁰⁸, ενώ η «καλλιτεχνική γλυπτική»²⁰⁹ στοχεύει στην ατομική πρωτοτυπία για την αισθητική απόδοση²¹⁰. Αισθητικά εκφράζεται ο Νεοκλασικισμός με διατηρούμενα κάποια στοιχεία μαρρόκ.

²⁰³ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας*, οδηγός, ό.π., σ. 50, 52. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία*, σ. 52. ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 187.

²⁰⁴ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, ό.π., σ. 23, 27. Του αυτού, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία, Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 52.

²⁰⁵ Βλ. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, ό.π., σ. 31-32.

²⁰⁶ Ό.π., σ. 31-32.

²⁰⁷ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 26.

²⁰⁸ Ό.π., σ. 65, 119. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 31.

²⁰⁹ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρου Τέχνη και Τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, ό.π., σ. 17.

²¹⁰ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 31.

Η Αθήνα ως νέα πρωτεύουσα θα γίνει στο εξής το νέο κέντρο δραστηριοποίησης των Τηνίων μαρμαροτεχνιτών²¹¹. Τα περισσότερα από τα πρώτα μαρμαρογλυφεία στην Αθήνα του 19ου αιώνα τα ίδρυσαν εμπειρικοί Τήνιοι μαρμαρογλύπτες «εκτελεστές» που αναλάμβαναν έργα, και «εφαρμοστές» που υλοποιούσαν σχέδια άλλων γλυπτών²¹². Παράλληλα, με την παρουσία των τεχνιτών η χρήση μαρμάρου ανώτερης ποιότητας θα συμβάλει στην καθιέρωση των μαρμάρινων εργασιών. Οι μαρμαρογλύπτες θα αναλάβουν εργασίες αναστήλωσης και αναμαρμάρωσης στην Ακρόπολη, στον Παρθενώνα, στον αρχαίο χώρο του Κεραμεικού²¹³ κ.α. Για τις ανάγκες δόμησης των Ανακτόρων²¹⁴ θα εργαστούν στην πλειοψηφία Τήνιοι λιθοξόοι και συγκεκριμένα 27 από τους 30 Έλληνες λατόμους και αναδόχους των μαρμαρικών εργασιών. Το ποσοστό είναι ενδεικτικό της ικανότητας των Τήνιοι μαστόρων²¹⁵. Στις εργασίες ως λίθινο υλικό θα χρησιμοποιηθεί το

²¹¹Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρον Τέχνη και τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, ό.π., 15-17. Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΗΡΑ, «Τηνιακοί μαρμαράδες στην Αθήνα του Όθωνα», *Τηνιακά* τ. 1, Αθήνα 1996, σ. 261 και εξής. ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ (Πρεσβ.), «Η περίπτωση των μαρμάρινων ζητιάνων». *Εξωτερικές μαρμάρινες στήλες για την ενίσχυση και αποπεράτωση Ιερών Ναών της Αττικής. Πρακτικά ΣΤ' Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Τέχνης Τμήματος Θεολογίας ΕΚΠΑ, Αθήνα 2022* σχ. σ. 687-701.

²¹²Δ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Μάρμαρο και γλυπτική: Μαρμαρογλύπτες και τεχνίτες στην Αθήνα του 19ου αιώνα», *Περιοδικό Ελληνικό Μάρμαρο*, τχ. 96, Μάιος-Ιούνιος 1992, σ. 121-122.

²¹³Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, «Τηνιακοί μαρμαράδες στην Αθήνα του Όθωνα», ό.π., σ. 261. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 31.

²¹⁴Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 60. Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, «Τηνιακοί μαρμαράδες στην Αθήνα του Όθωνα», ό.π., σ. 271.

²¹⁵ΑΙ. ΔΕΜΕΝΕΓΗ - ΒΙΡΙΡΑΚΗ, *Παλαιά Ανάκτορα 1836-1986*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, 1994. σ. 173. 181. Δ. ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Οδηγός Εκπόνησης Εργασίας, από τη Θεωρία στην Εφαρμογή. Προπτυχιακή - Μεταπτυχιακή Εργασία Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία Διδακτορική Διατριβή Συγγραφή - Παρουσίαση - Υποστήριξη*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 2017, σ. 115-116.

τηνιακό μάρμαρο²¹⁶. Παράλληλα με τις διάφορες αρχιτεκτονικές κατασκευές, για την χρήση μαρμάρου θα εντατικοποιηθούν οι εργασίες εξόρυξης στα λατομεία της Πεντέλης²¹⁷. Η λειτουργία των λατομείων υπήρξε σημαντική για την παραγωγή τοπικού μαρμάρου και την χρήση του στην κατασκευή έργων. Με την δυνατότητα ευρύτερης εκμετάλλευσης λατομείων και σε άλλες περιοχές καθιερώθηκε η εμπορική παραγωγή τοπικών μαρμάρων. Στη νεοελληνική ναοδομία δεσπόζει η χρήση μαρμάρων από την Τήνο, την Νάξο, την Πεντέλη, τον Διόνυσο κ.α. Εκτός από τα δημόσια κτήρια και τη δόμηση των ιδιωτικών τοιούτων θα χρησιμοποιηθεί το μάρμαρο και στη δόμηση ναών. Χαρακτηριστή περίπτωσης χρήσης εμπορικού μαρμάρου για ανέγερση ναού με γνώμονα την ανώτερη ποιότητα αποτελεί ο ναός του Αγίου Διονυσίου Αρεοπαγίτη στην Αθήνα όπου χρησιμοποιήθηκε τηνιακό μάρμαρο²¹⁸.

2. Η χρήση του μαρμάρου για την κατασκευή εκκλησιαστικών έργων.

Σύμφωνα με την βυζαντινή παράδοση η χρήση του μαρμάρου στον εσωτερικό διάκοσμο του ορθόδοξου ναού και στις επί μέρους εκκλησιαστικές κατασκευές υπήρξε ευρύτατη²¹⁹. Κατά την βυζαντινή εποχή εκτός από τα ξύλινα εκκλησιαστικά έργα στους ναούς, εξελίχθηκε και η κατασκευή μαρμαρίνων έργων. Οι εκκλησιαστικές μαρμαρίνες κατασκευές αφορούν ένα μεγάλο σύνολο από έργα όπως κίονες, κιονόκρανα, ορθομαρμαρώσεις,

²¹⁶ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και τεχνική*, ό.π. σ. 31.

²¹⁷ Ο.π., σ. 31. Βλ. για τα λατομεία του Κλεάνθη στο ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ.189.

²¹⁸ Ε. ΔΑΛΕΖΙΟΥ, *Ο έν Αθήναις καθεδρικός ναός του Αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου (1865-1965). Μετά συντόμον ιστορίας τών καθολικών ένοριών τής ήπειρωτικής Ελλάδος (1830-1965)*, Αθήναι 1965, σσ. 70-71.

²¹⁹ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, ό.π., σ. 74.

τέμπλα, μαρμαροθετήματα δαπέδων, θυρώματα κ.ά.²²⁰ Στην περίοδο πριν την Ανεξαρτησία και μετά την ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους, η δημιουργία των μαρμάρινων έργων αυξάνεται. Η εργασία των μαρμαρογλυπτών, στο Α΄ Κοιμητήριο και σε ναούς της Αθήνας, εξαπλώνεται από την ευρύτερη περιοχή της Αττικής και σε περιοχές της επαρχίας. Στα Κοιμητήρια των επαρχιακών πόλεων κατασκευάζονται έργα ταφικής αρχιτεκτονικής με αξιόλογη διακοσμητική και γλυπτική διάσταση. Η εκτέλεση των μαρμάρινων μορφολογικών στοιχείων περιλαμβάνει εμπνευσμένη θεματολογία από την αρχαιότητα. Τα σχέδια και τα ταφικά ανάγλυφα σύμβολα από αρχαίες στήλες στον Κεραμεικό κ.α. θα ενταχτούν στην τυπολογία των ταφικών έργων των μαρμαρογλυπτών.

Μετά το 1830 κυριαρχεί στους ναούς η τάση μαρμάρινων κατασκευών επί μέρους εσωτερικών έργων²²¹ πέραν του μαρμάρινου τέμπλου²²². Σε αυτά τα συμπληρωματικά έργα περιλαμβάνονται οι μαρμάρινοι θρόνοι, οι άμβωνες, τα προσκυνητάρια κ.α.²²³. Η αισθητική προσέγγιση της νεοελληνικής εκκλησιαστικής τέχνης συνδέεται, με ζητήματα τοπικών νοοτροπιών και καλλιτεχνικών και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων²²⁴. Στις ανωτέρω επιδράσεις συγκαταλέγεται και η καλλιτεχνική ιδιότυπη έμπνευση των ίδιων των δημιουργών. Οι δυνατότητες πρόσληψης τεχνικών και η έμπνευση ιδεών αποτελούν σημαντικά στοιχεία για την σχεδίαση και την προσαρμογή

²²⁰ Βλ. Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΛΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 45.

²²¹ Βλ. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρον Τέχνη και τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριο του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, σσ. 231-247, για την δομή και ονοματολογία των κατασκευών.

²²² Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, ό.π., σ. 77.

²²³ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, ό.π., σ. 74.

²²⁴ Ν. ΓΡΑΙΚΟΥ, ό.π., σ. 14

προτύπων. Η ανάδειξη της μαρμαρογλυπτικής τέχνης μέσα στον Νεοκλασικισμό επηρέασε καθοριστικά και την εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική.

Για την καλλιτεχνική διαμόρφωση των εκκλησιαστικών έργων και την σμίλευση στο μαρμάρινο μέλος ήταν απαραίτητη μια σειρά εργασιών επεξεργασίας. Η μεταφορά του σχεδίου στο μάρμαρο ήταν τεχνικά απαραίτητη για τον καθορισμό των ορίων εφαρμογής εργασίας του έργου. Σε πολλές περιπτώσεις ένα άρτιο σχέδιο λειτουργούσε ως «τακίμι», δηλαδή πρότυπο για την επανάληψη της κατασκευής. Η διαμόρφωση των επιφανειών ήταν εφικτή με την χρήση των ειδικών εργαλείων μαρμαρογλυπτικής (Εικ. 3). Τα κυριότερα μεταλλικά εργαλεία κρούσης ήταν ο μα(ν)τρακάς με χρήση επί ποικίλων ραβδόσχημων εργαλείων και το (μ)πικούνι (ή σόκος) για την απευθείας εφαρμογή επί του μαρμάρου. Τα απαραίτητα λιθοξοϊκά στελέχη για την εκτέλεση εργασιών λάξευσης ήταν το βελόνι, η φαγάνα, το ντισ(ι)λίδικο, το λουκλούδικο ντισ(ι)λίδικο, το ντισ(ι)λιδάκι, η λάμα, το λουκλούδικο λαμάκι, το λαμάκι, η γλώσσα, το ποντίλι, το κοπίδι και η αρίδα. Τα εργαλεία ήταν φτιαγμένα στο «Γύφτικο», το σιδηρουργείο του λατομείου, όπου οι λατόμοι κατασκεύαζαν τα εργαλεία τους ή επισκεύαζαν τα ήδη υπάρχοντα. Κεντρικό στοιχείο του γύφτικου ήταν η πυρά που άναβε πάνω σε πετρόκτιστη βάση με μορφή μικρού τραπεζιού, όπου ζεσταινόταν το σίδηρο μέχρι να πυρακτωθεί για να σφυρηλατηθεί στο αμόνι. Σε διάφορα γύφτικα σώζονται και ορθογώνιες μαρμάρινες λεκάνες οι «βούτες», οι οποίες περιείχαν νερό για την εμβάπτιση των διάπυρων εργαλεία ώστε να ατσαλωθούν με την βαφή του χάλυβα²²⁵. Τα συγκεκριμένα εργαλεία

²²⁵ ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 118. 191. 197.

μαρμαρογλυπτικής χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα, είτε με χειρωνακτική χρήση, είτε με προσαρμογή σε ηλεκτρικά μηχανήματα αέρος.

3. Η ιστορική κατασκευή των μαρμάρινων ζητιάνων.

Με την ονομασία «μαρμάρινος ζητιάνος» εννοείται η στήλη συνδρομής προς ενίσχυση των ναών²²⁶. Ιστορικά για το πρωτότυπο εκκλησιαστικό έργο σημειώθηκαν και άλλες λέξεις και φράσεις προσδιορισμού της χρήσης όπως κουμπαράς, κουμπαράς της εκκλησίας, προσκυνητάρι του δρόμου κ.α.²²⁷ Ο χαρακτηρισμός «μαρμάρινος ζητιάνος» προέκυψε από τους ίδιους τους μαρμαράδες εξαιτίας της παρόδιας οικονομικής ενίσχυσης των διαμορφωμένων μαρμάρινων προσκυνηταρίων - παγκαριών. Η ύπαρξη τους διαπιστώνεται σε διάφορα σημεία της Αθήνας τουλάχιστον κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. Η τοποθέτηση των μαρμάρινων ζητιάνων έξω από τους ναούς υπήρξε συνήθης τακτική. Στις εισόδους και πέριξ των ναών σηματοδοτούσαν με την παρουσία τους το αίτημα οικονομικής ενισχύσεως. Επιπλέον, ευρισκόμενοι σε δημόσιο χώρο, ανεξάρτητοι από το χρονικό πλαίσιο λειτουργίας των ναών αποτελούσαν δυνατότητα για τη διενέργεια της οικονομικής δωρεάς οποιαδήποτε ώρα και στιγμή της ημέρας. Κάθε χρηματική καταβολή, μικρή ή μεγάλη ήταν δυνατόν να προσφερθεί με ανωνυμία²²⁸.

Η κατασκευή των συγκεκριμένων «ταμείων» από μάρμαρο και η

²²⁶ Στα εκκλησιαστικά έργα των εμπειρικών μαρμαρογλυπτών περιλαμβάνεται και το διττό είδος προσκυνηταρίου-παγκαριού με την ονομασία «μαρμάρινος ζητιάνος».

²²⁷ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ (Πρεσβ.), «Η περίπτωση των μαρμάρινων ζητιάνων». Εξωτερικές μαρμάρινες στήλες για την ενίσχυση και αποπεράτωση Ιερών Ναών της Αττικής. ό.π., σ. 701.

²²⁸ Ό.π., σ. 701.

τοποθέτηση τους σε δημόσιες θέσεις αποτελεί πρακτική για τις προσφορές με αρχαία καταβολή. Προδρομική μορφή συγκέντρωσης και φύλαξης χρημάτων αποτελεί η μέριμνα τοποθέτησης «θησαυρών» στους αρχαίους ναούς για τις οικονομικές προσφορές αποτελεί. Ο όρος «θησαυρός» υποδηλώνει εκτός από το σύνολο χρημάτων και τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων²²⁹. Ως «θησαυροί» εννοούνται οι ειδικές λίθινες κατασκευές για τις απευθείας προσφορές πιστών σε ιερά, αλλά και μεγαλύτερες για τη φύλαξη χρημάτων ή πολύτιμων αντικειμένων²³⁰. Η ανακάλυψη του «θησαυρού της Αφροδίτης» το 1988 στη βόρεια πλαγιά της Ακρόπολης δίνει την εικόνα χρήσης του ως εξωτερικό «παγκάρι» (Πίν. 4.) στο ιερό της Αφροδίτης Ουρανίας²³¹. Ο «θησαυρός» κατασκευάστηκε από πεντελικό μάρμαρο κατά την κλασική εποχή στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. με δύο επικαλυπτόμενα τμήματα, με διαστάσεις: ύψος 0,83 εκ. μήκος 0,95 εκ. πλάτος 0,84 εκ. Στην πρόσοψη διακρίνεται η επιγραφή: «ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΑΠΑΡΧΕΣ Ο ΑΦΡΟΔΙΤΕΙ ΟΥΡΑΝΙΑΙ ΠΡΟΤΕΛΕΙΑ ΓΑΜΟ», η οποία ανέφερε τον θησαυρό ως σημείο τοποθέτησης των προγαμιαίων προσφορών προς την Αφροδίτη Ουρανία. Η χάραξη του συμβόλου μιας ασημένιας δραχμής κάτω από την επιγραφή αποτελούσε το ποσό προσφοράς των μελλονύμφων. Η τοποθέτηση των προσφορών εντός του «θησαυρού» ήταν εφικτή με τη ρίψη νομισμάτων από τη σχισμή στο ανώτερο

²²⁹ Κ. ΤΣΑΚΟΥ, «Θησαυρός Αφροδίτης Ουρανίας η επιγραφή», ΗΟΡΟΣ 8-9, 1990-1991. σ. 19.

²³⁰ Η κατασκευή του «θησαυρού» στα πανελλήνια ιερά είχε τη δομή οικοδομήματος ενώ για τις πόλεις και τους ναούς είχε το μέγεθος θησαυροφυλάκιου - χρηματοκιβώτιου.

²³¹ Οι δύο κυβόλιθοι που αποτελούν θησαυρό-παγκάρι βρέθηκαν το 1988 στη βόρεια πλαγιά της Ακρόπολης, ενσωματωμένοι στην τοιχοποιία κατοικίας του 19ου αι. που κατεδαφίστηκε. Πιθανότατα προηγουμένως είχαν χρησιμοποιηθεί ως οικοδομικό υλικό στο Ριζόκαστρο, το μεσαιωνικό τείχος της Ακρόπολης, πάνω στο οποίο ήταν κτισμένη η κατοικία. Η θέση εύρεσης βρίσκεται πλησίον του ιερού της Αφροδίτης Ουρανίας, στον περίβολο του οποίου ήταν πιθανώς ο θησαυρός.

τμήμα στην εσωτερική κοιλότητά του. Για την ασφάλιση των χρημάτων ήταν τοποθετημένοι δύο μεταλλικοί μηχανισμοί στερεωμένοι με λαξεύματα αντίστοιχα στην πρόσοψη και στην πίσω όψη. Για την ανάληψη των χρημάτων ήταν απαραίτητη η ανύψωση του ανώτερου τμήματος. Η ανωτέρω περιγραφή χρήσης των λίθινων θησαυρών σχετίζεται με τη μορφή και 21 άλλων υπέργειων λίθινων κατασκευών²³². Τα συγκεκριμένα έργα είχαν κατασκευαστεί για την συγκέντρωση των χρημάτων των πιστών²³³. Κατά μία ερευνητική περιγραφή σημειώνεται ότι η χρήση τους αντιστοιχεί με το σημερινό παγκάρι της εκκλησίας²³⁴. Στα βασικά χαρακτηριστικά των λίθινων θησαυρών σημειώνεται η τοποθέτησή τους σε ένα συγκεκριμένο σημείο για την αποφυγή της μετακίνησής τους. Η οπή για τη ρίψη νομισμάτων κατέληγε προς την κοιλότητα υποδοχής με συγκεκριμένη χωρητικότητα. Αξιοσημείωτη ήταν και η ύπαρξη ειδικών μηχανισμών προστασίας²³⁵. Η τυπολογία των έργων περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες: α) τους κυβικούς θησαυρούς (με ημισφαιρική ή ορθογώνια κοιλότητα υποδοχής νομισμάτων), β) τους κωνικούς ή κυλινδρικούς θησαυρούς (εδράζονται συνήθως σε μία ορθογώνια βάση), και γ) τους πεσσόμορφους, οι οποίοι συναντώνται μόνο στην ρωμαϊκή περίοδο²³⁶.

Η χρονολόγηση των θησαυρών ξεκινά από τον 5ο αιώνα π.Χ. και εξής.

²³² Για την ιστορία της έρευνας των γνωστών θησαυρών μέχρι το 1991 για τις απευθείας προσφορές των πιστών, βλ. G. KAMINSKI, «Thesaurus. Untersuchungen zum antiken Opferstock». 1991, JdI 106: σ.σ. 64-68. και U. SINN, «Thesaurus (Opferstock)». Cult Places, Representations of Cult Places. Thes CRA IV, Los Angeles: J. Paul Getty Museum 2005, σ. 123.

²³³ Ε. ΛΥΣΙΟΥ, *Θησαυρός από τις ανασκαφές του τραμ στον Πειραιά, Διπλωματική μελέτη η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Αθήνα 2018.* σ. 37.

²³⁴ Κ. ΤΣΑΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 20.

²³⁵ Ε. ΛΥΣΙΟΥ, *ό.π.*, σ. 37-38.

²³⁶ Βλ. G. KAMINSKI, *ό.π.*, σ. 64. 72. και U. SINN, *ό.π.*, σ.σ. 123-125.

Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα²³⁷ καθώς και τις επιγραφικές και λογοτεχνικές μαρτυρίες²³⁸ μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούσαν ένα από τα απαραίτητα στοιχεία ενός λατρευτικού χώρου²³⁹. Η τοποθέτησή τους ήταν είτε εντός του ναού, είτε εκτός, σε άμεση γειτνίαση με τον βωμό ή το κτίριο, είτε ακόμα σε δημόσιους χώρους σε σημεία που είχαν λατρευτικές λειτουργίες²⁴⁰.

Με την ονομασία «θησαυρός» αναφέρονται και τα μικρά φορητά πήλινα ή μεταλλικά σκεύη με παρόμοια χρήση, κάτι παρόμοιο με τους σημερινούς κουμπάρδες²⁴¹. Για τα εν λόγω μικρά φορητά αντικείμενα φύλαξης χρημάτων χρησιμοποιείται και ο βυζαντινός αρχαιολογικός όρος «θησαυράριο»²⁴². Με την ονομασία αυτή διαχωρίζονται τα μικρά αποταμιευτικά αγγεία ή σκεύη από τους «θησαυρούς». Οι λεγόμενοι «θησαυροί» ήταν σταθερά σημεία τα οποία είχαν μεγάλες διαστάσεις οι οποίες έφταναν μέχρι το μέγεθος δωματίου. Σε ορισμένες περιπτώσεις η συγκέντρωση των χρημάτων στα θησαυράρια ήταν συνδεδεμένη με την λατρευτική χρήση σε ναούς, και σε κάποιες άλλες για την ιδιωτική αποταμίευση. Τα πήλινα αυτά αγγεία για την συγκέντρωση νομισμάτων είχαν διάφορες μορφές και μεγέθη (Πίν. 5). Η πλέον απλή και πρακτική μορφή ήταν η χρήση διάφορων όρθιων μικρών σκευών με υψηλό στόμιο. Μια εξέλιξη των οποίων αποτελούσε η απλοϊκή κατασκευή όρθιων κλειστών αγγείων με λεπτό άνοιγμα ή με σχισμή σε ανώτερο τμήμα. Η αισθητική τυπολογία σε

²³⁷ Για την χρονολόγηση των κλασικών και ελληνιστικών παραδειγμάτων Βλ. G. KAMINSKI, *ό.π.*, σ. 98-106.

²³⁸ Για τις θέσεις τέτοιων θησαυρών σε ιερούς χώρους μέσα από επιγραφικές και λογοτεχνικές πηγές Βλ. G. KAMINSKI, *ό.π.*, σσ. 69-72.

²³⁹ U. SINN, *ό.π.*, σσ. 123-125. και E. ΛΥΣΙΟΥ, *ό.π.*, σ. 38.

²⁴⁰ Για το σημείο τοποθέτησης του θησαυρού σε ένα ιερό Βλ. G. KAMINSKI, *ό.π.*, σσ. 115-120.

²⁴¹ K. ΤΣΑΚΟΥ, *ό.π.*, σ. 20 και υποσημ. 15.

²⁴² X. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ, «Τρία θησαυράρια του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών», AAA 15, τχ. 1, 1982, σ. 72.

θησαυράρια διαφόρων χρονικών περιόδων επιβεβαιώνει την χρήση τους ως κουμπαράδες ναών σε διάφορες περιοχές.

Ένα ακόμη ιδιαίτερο αγγείο για την φύλαξη των χρημάτων αποτελεί ο πήλινος κουμπαράς που βρέθηκε στην οικία αρ. 25 στην Πρωήνη και φυλάσσεται στο μουσείο Antikensammlung στο Βερολίνο. Πρόκειται για πήλινο έργο του 2ου αι. π.Χ. με εξαιρετικά μορφολογικά στοιχεία πρόσοψης ναού (Πιν.5). Στην σχεδίαση του διακρίνεται αέτωμα με ανθέμιο και ακρωτήριο. Στην πίσω πλευρά έχει θυρίδα για την λήψη των προσφορών η οποία ασφαλίζει.

Η συνήθεια φύλαξης σε μικρούς πήλινους κουμπαράδες διατηρήθηκε και κατά την ρωμαϊκή εποχή. Η μορφολογία των κουμπαράδων της ρωμαϊκής περιόδου παρουσιάζει κάθετη κοιλότητα φύλαξης. Συχνά, παρά την ενδεχόμενη ιδιωτική χρήση, η διακόσμηση τους λάμβανε θρησκευτικά στοιχεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο κουμπαράς της συλλογής του Αρχαιολογικού Μουσείου Harry Langford Wilson. Πρόκειται για πήλινο έργο σε σχήμα κυψέλης κατασκευασμένο μεταξύ 2ου και 3ου αι. με διαστάσεις: ύψος 10,5 εκ. x μήκος 12,5 εκ. x πλάτος 9,25 εκ. (Πιν.5). Η διακόσμηση στην όψη του φέρει τη μορφή του Ερμή ο οποίος κρατάει στα δύο του χέρια ραβδί και ένα πουγκί με χρήματα. Η θεότητα του οποίου αποτελούσε σύμβολο του πλούτου και του εμπορίου. Στο πίσω μέρος διακρίνεται η αποτύπωση του κατασκευαστή: BASAUGU η οποία θα μπορούσε να είναι η ένωση αρχικών του ονόματος Bassienus Augurinus. Παρόμοια διακόσμηση διαπιστώνεται στους σχεδόν είκοσι σωζόμενους κουμπαράδες με τις μορφές της Αφροδίτης, της Τύχης κ.α. Κατά την βυζαντινή εποχή η χρήση θησαυρών περιλάμβανε τη φύλαξη πολύτιμων

αντικειμένων και νομισμάτων. Οι αρχαιολογικές έρευνες των ανασκαφών παρουσιάζουν την φύλαξη σε σημεία και τύπους πήλινων αγγείων.

Στους αρχαίους κουμπαράδες θρησκευτικής χρήσης περιλαμβάνεται και το εκτιθέμενο σήμερα «θησαυράριο» (Πιν. 5.) της δεύτερης αίθουσας του ισογείου του Αρχαιολογικού Μουσείου Κισάμου. Πρόκειται για πήλινο έργο του 3ου αιώνα π.Χ. με κυλινδρικό σχήμα. Αφορούσε την συλλογή χρημάτων ενός ναού από την Αρχαία Πολυρρήνια. Σε σημείο στην περίμετρο φέρει επιγραφές του ονόματος του αρχιτέκτονα του Ναού και του ονόματος του Ιερέα. Η προσφορά των χρημάτων ήταν εφικτή με ρίψη στην οπή στο κέντρο του έργου.

Η συνήθεια προσφοράς χρημάτων με κάποια θρησκευτική συσχέτιση διαπιστώνεται ως διαπολιτιστική πρακτική. Σε διάφορες περιοχές της Ευρώπης υπήρξε το έθος προσφοράς οικονομικής βοήθειας με ρίψη χρημάτων σε κατάλληλα διαμορφωμένες επιτοιχίες οπέδες. Στην Δυτική Ευρώπη ήταν σε θρησκευτική χρήση το κουτί φιλανθρωπίας “cassetta delle offerte. Εκτός από την σταθερή εγκατάστασή του σε εσωτερικό ή εξωτερικό σημείο κτιρίων υπήρχε ευρεία διάδοση φορητών κυτίων. Από τον 16ο αι. και μέχρι τα μέσα του 20ου στην Ιταλία, την Γερμανία, την Ισπανία κ.α. διαπιστώνεται η χρήση φορητών ταμείων από ξύλο ή μέταλλο για εράνους φιλανθρωπίας. Το υλικό κατασκευής των κυτίων ήταν ανάλογο των οικονομικών δυνατοτήτων και της τεχνοτροπίας.

Σε περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας ο τρόπος φιλανθρωπίας ήταν εφικτός με προσφορά στην «Πέτρα Φιλανθρωπίας» (Sadaka taşı)²⁴³.

²⁴³ A. HAKKI, Taş, TDV Islamic Encyclopedia, Turkish Religious Affairs Foundation Publications, Istanbul 2012, vol. 40, σ. 143. Βλ. και S. NİDAYI, Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları, Kitapdostu, İst. 2010, σσ. 83-114.

Υπήρχε η συνήθεια να τοποθετούνται χρηματικά ποσά σε κυλινδρική στήλη με λαξευμένη κοιλότητα, άνωθεν ή πλαγίως αυτής. Η πλέον φημισμένη στήλη από μάρμαρο μπροστά από το Ιμραχόρ Τζαμί αποτελεί δείγμα της τεχνοτροπίας και της χρήσης της. Οι πέτρες ελεημοσύνης βρισκόνταν συχνά κοντά σε τζαμιά, σιντριβάνια, γέφυρες νοσοκομεία και γηροκομεία, εύκολα προσβάσιμες σε όσους είχαν ανάγκη, και μπορούσαν επίσης να βρεθούν σε γωνίες δρόμων σε δρόμους που χρησιμοποιούνταν συχνά.

Ωστόσο η πλέον διαχρονική δυνατότητα αποταμίευσης ήταν εκείνη μέσα σε πήλινα αγγεία. Η επιλογή χρήσης του πηλού ως υλικού για την αποταμίευση ήταν πιο διαχρονική. Μέσα σε πήλινα αγγεία έγινε συγκέντρωση και αποθήκευση χρημάτων από την αρχαιότητα, τους βυζαντινούς χρόνους και την μεταεπιαναστατική εποχή. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η αντίληψη αποθήκευσης σε ένα υλικό, σχετικά εύκολης κατασκευής, έχει κοινά δεδομένα χρηστικότητας. Μετά την ίδρυση του Νεοελληνικού Κράτους διαπιστώνεται η χρήση των πήλινων κουμπαράδων για την έκτακτη συγκέντρωση χρημάτων υπέρ των εκκλησιών. Συνήθως η διενέργεια ερανικής περιφοράς εκτός των ναών αφορούσε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπως η ανέγερση και η αποπεράτωση αυτών (Πιν. 5). Ο σταμνοειδής κουμπαράς προέκυψε ως οικονομικό αντικείμενο των κεραμοποιείων της πρωτεύουσας με δεδομένη ανθεκτικότητα. Η απλή και οικονομική κατασκευή του ήταν εφικτή σε διάφορα μεγέθη, ανάλογα με το χρόνο συγκέντρωσης χρηματικών προσφορών. Ήταν έργο με ασφάλεια και αντοχή θραύσης του πηλού σε ορισμένο βαθμό. Χαρακτηριστικό δείγμα

Ίχνη από πέτρες ελεημοσύνης σε διάφορες περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία, όπως η Βουλγαρία, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η Τυνησία και η Αλγερία. Πιθανολογείται ότι κάποτε υπήρχαν 160 πέτρες ελεημοσύνης στην Κωνσταντινούπολη ..

αποτελεί ο κουμπαράς εράνου του Ι.Ν. Αγίων Αποστόλων Νίκαιας εκτειθέμενος στο Μουσείο Μπενάκη. Για την επίσημη χρήση του είχε τοποθετημένη σήμανση με σφραγίδα της Ερανικής Επιτροπής Ανεγέρσεως του ναού²⁴⁴. Κατά την διεξαγωγή εράνου υπέρ των ναών τα μέλη των Ερανικών Επιτροπών αναλάμβαναν από ένα κουμπαρά, τον οποίο επέστρεφαν μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα. Με την παράδοση του κουμπαρά και μετά τη θραύση του ήταν εφικτή η πρακτική ανάληψη και καταμέτρηση των περιεχόμενων χρημάτων του.

Στις αναφερόμενες περιπτώσεις χρήσης ειδικών αντικειμένων συγκέντρωσης χρηματικών προσφορών για θρησκευτικές ανάγκες προστίθεται και ο τύπος του «μαρμάρινου ζητιάνου». Η δημιουργία του τύπου βασίστηκε σε δεδομένα προηγούμενων κατασκευών, αλλά προσαρμόστηκε στο υψηλό αισθητικό επίπεδο των μαρμάρινων εκκλησιαστικών έργων (Πιν. 6). Η εξέταση της τυπολογίας των μαρμάρινων ζητιάνων φανερώνει σύζευξη στοιχείων από τις αρχαίες επιτύμβιες στήλες στον Κεραμεικό και τις γλυπτικές ταφικές και επιτύμβιες στήλες της νεοελληνικής τέχνης. Με την καλλιτεχνική σμίλευση των μαρμάρινων ζητιάνων επήλθε η διαμόρφωσή τους από μαρμάρινα κυτία ρίψης χρημάτων σε έργα τέχνης²⁴⁵. Οι βασικές ονομασίες των τμημάτων είναι: 1. Η επίστεψη, στην κορυφή του σύνθετου έργου²⁴⁶, 2. Ο κορμός, το κυρίως «σώμα» της στήλης, 3. Η βάση, το κατώτερο τμήμα εγκατάστασης του έργου και στήριξης του κορμού, 4. Το πλαίσιο της

²⁴⁴ Κάτω από την οπή ρίψης χρημάτων είχε στερεωθεί χαρτί με σφραγίδα: «ΕΡΑΝΟΣ υπέρ αποπερατώσεως Ιερού Ναού ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΝΙΚΑΙΑΣ» και περιμετρικά της σφραγίδας: «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ Ι.ΝΑΟΥ ΑΓ. ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΝΙΚΑΙΑΣ».

²⁴⁵ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ (Πρεσβ.), *ό.π.*, σ. 693.

²⁴⁶ Αντίστοιχα για τις μονολιθικές χρησιμοποιείται ο όρος απόληξη με τον οποίο εννοείται η σχηματοποίηση του κορμού.

εικόνας, συνήθως μερικώς υπόσκαφο για τη στερέωση της και με δυνατότητα πρόσθεσης υαλοπίνακα, 5. Η οπή της ρίψης των οικονομικών προσφορών, 6. Το πρόσωπο, η επιφάνεια της όψης σε κάθε τμήμα της στήλης, 7. Το μουρέλο, από δεξιά και αριστερά της πρόσοψης του κορμού), 8). Ο σταυρός επίστεψης, 9. Η γωνία του προσώπου, κάθετο σημείο μεταξύ προσώπου και μουρέλου), 10. Η κορνίζα της εικόνας, 11. Το περίγραμμα με υπόσκαφη ή έξεργη σχεδίαση, και 12. Το ταμείο, υπόσκαφο με μεταλλική θύρα.

Το διάγραμμα της ιστορικής κατασκευής των έργων καταγράφεται χρονικά από τα τέλη του 19ου αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1980. Τα σημεία τοποθέτησης των εξωτερικών αυτών εκκλησιαστικών ταμείων ήταν σε κεντρικούς δημόσιους χώρους. Η εξωτερική θέση ευνοούσε τη δυνατότητα για τη διενέργεια της οικονομικής προσφοράς οποιαδήποτε ώρα και στιγμή της ημέρας. Η χρηματική καταβολή, μικρή ή μεγάλη, ήταν δυνατόν να προσφερθεί με ανωνυμία. Την εποχή έναρξης της δημιουργίας των μαρμαρίνων ζητιάνων εφαρμόστηκε η τοποθέτηση τους μακρύτερα των ναών, σε χώρους πεζής διέλευσης και συγκέντρωσης ανθρώπων. Η σιδηροδρομική μετακίνηση θα ευνοήσει την τοποθέτηση «μαρμαρίνων ζητιάνων» και σε σταθμούς των τρένων λόγω της συχνότητας διέλευσης. Η ύπαρξη των υφιστάμενων έργων καθίσταται δυσχερής εξαιτίας σταδιακών χωροταξικών μεταβολών στα σημεία τοποθέτησης. Εκτός από την περίπτωση μετακίνησης των έργων, διαπιστώνεται η καταστροφή και απομάκρυνση από τα σημεία εγκατάστασης. Επιπροσθέτως, ίχνη από πράξεις διάρρηξης και βανδαλισμό στις επιφάνειες υφιστάμενων έργων αποδεικνύουν την μεταβολή του σύγχρονου αστικού χώρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΖΗΤΙΑΝΩΝ

1. Ιδιότυπο σημείο προσευχής.

Η αναζήτηση της έκφρασης της πίστης των ανθρώπων προς το Θεό με καθιέρωση προσευχητικού σημείου αποτελεί διαχρονικό ζήτημα. Το σημείο αφιέρωσης, δημόσιο ή ιδιωτικό, σηματοδοτεί την απόδοση ευγνωμοσύνης ή την δεητική ανάμνηση για γεγονότα του ανθρώπινου βίου. Σε αυτή την «έμφυτη ανθρώπινη ανάγκη του θρησκευέσθαι»²⁴⁷ τίθεται η διαχρονική δημιουργία των διαφόρων λατρευτικών ειδών με εικόνες, των γνωστών ως εικονοστασίων ή προσκυνηταρίων. Οι ρίζες της εθιμικής αφιέρωσης τύπων λατρευτικής μορφής εμφανίζονται από την προχριστιανική εποχή. Η προδρομική συνήθεια διαπιστώνεται από την αρχαιότητα σε δημόσιους χώρους. Στις αφιερωματικές τοποθέτησεις ειδικών δομικών κατασκευών περιλαμβάνονται οι αρχαίοι βωμοί, τα επιτύμβια μνημεία και, κυρίως, οι ερμαϊκές στήλες²⁴⁸. Κατά την χριστιανική εποχή τα βυζαντινά κίονια σηματοδότησης εδαφικών ορίων συνδέονται και αυτά με τα σύγχρονα εικονοστάσια²⁴⁹. Ενδεικτικό της πολυμορφίας των διάφορων ειδών αποτελεί η

²⁴⁷ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ΘΗΕ. 10, Αθήνα 1960, στ. 657.

²⁴⁸ ΧΡ. ΞΥΓΚΗ «Εικονοστάσια. Σημάδια λατρείας στους δρόμους και τις αυλές των σπιτιών στη Σαλαμίνα». Κείμενα ιστορίας λαογραφίας και σύγχρονης ζωής Βάκιλος τχ. 5 Άνοιξη 2015 σ. 46.

²⁴⁹ ΒΛ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Ε', εκδ. Παπαζήση, Αθήναι 1952, σ. 248. Γ. Θ. ΒΕΡΓΩΤΗ, *Λεξικόν λειτουργικών και τελετουργικών όρων*, χ.ε. Θεσσαλονίκη 1995³, σ. 18. ΧΡ. ΞΥΓΚΗ, *ό.π.*, σ. 46.

χρήση των όρων *εικονοστάσι*²⁵⁰, *(ει)κόνισμα*, *(ει)κονισματάκι*²⁵¹, *προσκυνητάρι*²⁵² και *εκκλησάκι*²⁵³. Σχετικά με την εναλλαγή χρήσης των όρων θα πρέπει να σημειωθεί ότι η αρχική χρήση του όρου *εικονοστάσι* αφορούσε το τέμπλο του ναού. Με τον καιρό εξαιτίας της σημασίας της προσκύνησης της εικόνας εκφράστηκαν για τα αυτόνομα σταθερά ή φορητά *εικονοστάσια* και οι έτερες ονομασίες.²⁵⁴ Ωστόσο, η διάκριση μορφολογικής διαφοροποίησης ευννοεί τον διαχωρισμό. Στο βιβλίο του ο Αλέκος Φλωράκης περιλαμβάνει την μαρτυρία του γλύπτη Ιωάννη Φιλιππότη σχετικά με τη θέση του *προσκυνηταριού*. Σύμφωνα με την καταγραφή του γλύπτη, το *προσκυνητάρι* τοποθετείται κεντρικά σε τετράπλευρη κατασκευή, ενώ το *εικόνισμα* είναι η κατασκευή, η οποία προσαρμόζεται με την πίσω της πλευρά σε τοίχο²⁵⁵. Σε αρκετές περιπτώσεις τα έργα αναφέρονται μόνο με το όνομα του αγίου στον οποίο αφιερώθηκαν. Γενικά, στα περισσότερα λαϊκότερα παρόδια *προσκυνητάρια* ή *εικονίσματα* λειτουργεί «ο συνδυασμός της ευσέβειας και η προσδοκία ποιός

²⁵⁰ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρινον Τέχνη και Τεχνική, Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, ό.π., σ. 135. Ο όρος *εικονοστάσι* στο χώρο του ναού υποδηλώνει α) το τέμπλο που είναι μαρμαρίνο ή ξύλινο, β) μεμονωμένα έργα ως *προσκυνητάρια* στην είσοδο και σε άλλα σημεία του ναού, και γ) κατασκευές για την οικιακή προσευχή. Ο όρος εδώ συνδέεται με τον εσωτερικό χώρο του σπιτιού, καθώς *εικονοστάσι* λέγεται ο ειδικός χώρος μέσα στο σπίτι, όπου εκδηλώνεται η πίστη της οικογενείας και τοποθετούνται τα οικογενειακά *εικονίσματα*, βλ. HOLBRAAD G., *Ελληνικά εικονοστάσια. Μία μελέτη για τη Λαϊκή Θρησκεία*, μτφρ. Martin Holbraad, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1998, σ. 54.

²⁵¹ ΧΡ. ΞΥΓΚΗ, ό.π., σ. 47, υποσημ. 5.

²⁵² Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «*Προσκυνητάριον*», ό.π., στ. 657.

²⁵³ Η ονομασία προέκυψε γιατί τα ομώνυμα οικοδομήματα μπορούν χρησιμοποιηθούν για τις ίδιες ακολουθίες με μια κανονική εκκλησία και επιπλέον μερικά αποτελούν μικρογραφία ναού που συμβάλλει στην ονομασία *εκκλησάκια*, βλ. Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗ, *Λαϊκά προσκυνήματα των δρόμων, Δημιουργίες*, τχ. 5 1972, σ. 67.

²⁵⁴ Βλ. στο Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρινον Τέχνη και Τεχνική. Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, ό.π., σ. 135. Βλ. την υποσημ. 8 για την εξήγηση των όρων.

²⁵⁵ Ό.π., σ. 135-136.

τινός οικονομικής ενισχύσεως παρεκίνησαν τους πιστούς να προβούν εις την ανέγερσιν μιας χορείας ιδιαζόντων μνημείων εν μικρογραφία»²⁵⁶.

Εκτός από τα αναφερόμενα προσκυνητάρια σημειώνεται η καταγραφή της ύπαρξης των μαρμάρινων ζητιάνων²⁵⁷ η οποία αποδεικνύει μία ιδιαίτερη περίπτωση θρησκευτικής αφιερώσεως. Σε αντίθεση με την τοποθέτηση των προσκυνηταριών ιδιωτικής λαϊκότεροπης αφιερώσεως²⁵⁸, η δημιουργία των μαρμάρινων ζητιάνων τέθηκε πρωτίστως από την ιστορική ανάγκη προς την συγκέντρωση οικονομικής συνδρομής των ναών²⁵⁹.

Σε μια πρώτη αναφορά της διαφοροποίησης από τα διάφορα παρόδια προσκυνητάρια σημειώνεται η εξής διαπίστωση: «Ἐτερα εἶναι λαξευτὰ μαρμάρινα, ἐκφένυγοντα τῆς λαϊκῆς ἐμπνέσεως καὶ παρουσιάζοντα ἓνα λογιωτατισμὸν, ὁ ὁποῖος τὰ τοποθετεῖ εἰς ἰδιαιτέραν κατηγορίαν»²⁶⁰. Η δομική σχεδίαση του τύπου της μαρμάρινης στήλης ευνόησε την αισθητική απόδοση της λατρευτικής σημασίας των έργων (Πίν. 6). Η μορφολογία περιλαμβάνει τρία τμήματα: α) την επίστεψη στην κορυφή του σύνθετου έργου, β) τον κορμό το κυρίως «σώμα» του έργου και τη βάση, και το γ) τμήμα στήριξης-εγκατάστασης του έργου. Στις επιφάνειες διακρίνονται το πλαίσιο της εικόνας, η οπή ρίψης των προσφορών, πρόσωπο, το μουρέλο, ο σταυρός επίστεψης, η γωνία του προσώπου, η κορνίζα της εικόνας, το περίγραμμα και το ταμείο.

Όπως εύστοχα σημειώνεται, η πρωτότυπη μορφή αφορά την

²⁵⁶ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ό.π., στ. 657.

²⁵⁷ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ (Πρεσβ.), ό.π., σ. 689, 691.

²⁵⁸ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ό.π., στ. 657-662. Πρβλ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάρια», *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, τχ. 13, 1973, σ. 208-225. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Εικονοστάσια της ελληνικής υπαίθρου», *Νέες Μορφές*, τχ. 6, 1962. σ. 10.

²⁵⁹ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ, ό.π., σ. 689, 691.

²⁶⁰ Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ό.π., στ. 661.

αρχιτεκτονική διάρθρωση και την γλυπτική επεξεργασία των προσκυνηταρίων, τα οποία αποπνέουν μία παρωχημένη ρομαντικότητα²⁶¹. Η κατασκευή των έργων δεν σχετίζεται πρακτικά με άλλες μορφές εγκατάστασης εικονοστασίων και προσκυνηταρίων, συνήθως ιδιωτικής ή μνημονικής περίπτωσης, η δημιουργία των οποίων τίθεται κυρίως ως οριοθέτηση αφιερωματικών σκοπών²⁶² και ανάμνησης ατυχημάτων²⁶³ σε ορισμένο χώρο. Η εγκατάσταση των μαρμάρινων ζητιάνων σε δημόσιους χώρους της ενορίας, απετέλεσε εξωτερικό στοιχείο του ναού για την οικονομική ενίσχυση του. Προς τούτο, η τοποθέτηση των μαρμάρινων ζητιάνων, ως παρόδια αφιερωματικά εικονίσματα, επισημαίνεται με αναγραφή για τη «ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ»²⁶⁴. Η ανάγκη συγκέντρωσης οικονομικών συνδρομών για τους ναούς συνδέθηκε συχνά και με έτερες αιτίες για την αφιέρωση τους υπό την έννοια της δωρεάς υπέρ υγείας ή μνήμης.

Η ανάληψη του κόστους δαπάνης για την κατασκευή από τον δωρητή λάμβανε τη σημασία της δειξέως. Σε αρκετές περιπτώσεις σημειώνεται καταγραφή των δωρητών. Η σημείωση του ονόματος του δωρητή υπήρξε καθιερωμένη συνήθεια για τις δωρεές εκκλησιαστικών έργων εντός των ναών

²⁶¹ Βλ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ό.π., στ. 658. Πρβλ. H. LIDDELL - R. SCOTT, *Μέγα λεξικόν της ελληνικής γλώσσης*, τ. Γ', σ. 753.

²⁶² Αναφερόμαστε στα εικονοστάσια στους δρόμους της υπαίθρου τα οποία δημιουργήθηκαν από την ευλάβεια και λαϊκή θρησκευτικότητα. Βλ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Προσκυνητάριον», ό.π., στ. 657-662. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ, «Εικονοστάσια της ελληνικής υπαίθρου», ό.π., σ. 10.

²⁶³ Αναφερόμαστε στα εικονοστάσια τα οποία τοποθετούνται με ιδιωτική πρωτοβουλία στην άκρη του δρόμου έπειτα από θανάσιμα αυτοκινητιστικά ατυχήματα ή σε σημεία γεγονότων μνήμης. Η ανάγκη του ανθρώπου για την έκφραση της θύμησης των προσφιλών προσώπων μετά θάνατον, εμφανίζεται με τη χρήση κατασκευών από διάφορα υλικά.

²⁶⁴ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ (Πεσβ.), ό.π., σ. 690.

και υπό αυτή την παράδοση επισημάνθηκε και στις στήλες. Το όνομα του δωρητή καθιστούσε τύπο δεήσεως της αφιερώσεως προς τιμήν του αγίου του ναού. Η αναγραφή ονόματος και του επωνύμου με τους όρους: ΔΑΠΑΝΗ, ΔΩΡΕΑ και ΑΦΙΕΡΩΜΑ αποτελούσε συνήθη τύπο της υπέρ υγείας δέησης. Στην περίπτωση αφιερώσεως στην μνήμη συγγενικού προσώπου, η αναγραφή «ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ» σήμαινε την αφιέρωση του έργου ως δέηση για την ψυχή του εκλιπόντος²⁶⁵.

Η ύπαρξη των έργων σε απομακρυσμένο χώρο από το ναό, υποδήλωνε την θρησκευτική συσχέτιση της περιοχής και των διερχομένων με το συγκεκριμένο ναό. Ουσιαστικά, αποτελούσαν εκκλησιαστικά έργα και σημεία αναφοράς των ναών σε δημόσιο χώρο. Η τυπολογία και η μορφολογία στο νέο είδος διαμορφώθηκαν ανάλογα με τις εκάστοτε προϋποθέσεις κατασκευής²⁶⁶. Σε ένα σύνολο από διάσπαρτα αστικά και οδικά έργα διαπιστώνεται σχεδιαστική ποικιλομορφία από την απλότητα μέχρι την περίτεχνη φιλοτέχνηση.

Η εξωτερική θέση εξυπηρετούσε την άμεση προσέγγιση των διερχόμενων, με την πρακτική δυνατότητα προσκύνησης της εικόνας και του σταυρού ως τύπος σύντομης προσευχής. Ο χώρος της προσκυνηματικής τοποθέτησής τους αποτελούσε κατά συνέπεια τη σύνδεση της θρησκείας με την τοπική κοινωνία. Εννοιολογικά, τα παρόδια προσκυνητάρια είναι μικρές μονάδες της λαϊκής λατρείας και ανήκουν στην αφιερωτική πρακτική²⁶⁷. Η

²⁶⁵ Βλ. και τις στήλες αρ. 30, 42, 43, 58, 63 στις οποίες διαπιστώνονται σχετικές επιγραφές.

²⁶⁶ Η περιορισμένη οικονομική δυνατότητα για την δημιουργία περίτεχνου έργου ήταν η κύρια αιτία απλής κατασκευής των έργων. Σε μικρότερο βαθμό η απλοποιημένη εκτέλεση ήταν αποτέλεσμα της τεχνικής αδυναμίας του δημιουργού.

²⁶⁷ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, *Θεμελιώδεις Εννοιες και Μορφές της Ελληνικής Θρησκευτικής Λαογραφίας*, εκδ. Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2013, σσ. 360-364.

ένταξή τους στον περιβάλλοντα φυσικό χώρο θέτει την υπερφυσική ευλογία του σημείου, καθώς εκείνη μεταβιβάζεται από το χώρο του ναού²⁶⁸.

Η επιλογή των σημείων τοποθέτησης των μαρμάρινων ζητιάνων φανερώνει και εξελίσει την ενοριακή σύνδεση με την θρησκευτική μνήμη των περιοχών. Σε ορισμένες περιπτώσεις η εγκατάσταση της στήλης συνδέθηκε με την ύπαρξη πρότερου ναού ως σημείο προσευχής στον ίδιο χώρο. Υπό αυτή την τακτική τοποθετήθηκε η ερανική στήλη μετά την κατεδάφιση του πρώτου μικρού ναού του Αποστόλου Παύλου στην οδό Ψαρρών, στο σημείο της θεμελίωσής του²⁶⁹. Η τοποθέτηση μαρμάρινου ζητιάνου στο σημείο του προηγούμενου ναού αποτελούσε ουσιαστικά μέσο διαφύλαξης της ιερότητας του χώρου. Για τον αρχικό ναό σημειώνεται ότι: «κατετέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ ναοῦ, τὴν 13 Ἰουλίου 1887, εἰς τὴν Ν. Δ. γωνίαν τῆς πλατείας, παραπλεύρως τοῦ ἰ. ναοῦ (εννοείται ο νέος σημερινός ναός), ἔνθα ὑπάρχει τὸ εἰκονοστάσιον»²⁷⁰. Το αναφερόμενο «εικονοστάσιον» ήταν στήλη μαρμάρινου ζητιάνου η οποία σώζεται στο έδαφος μέχρι σήμερα. Ανάλογη προσπάθεια διαφύλαξης σημείου ιερού χώρου επιχειρήθηκε με το εγκατεστημένο «ἔξωτερικὸν μαρμάρινον Προσκυνητᾶριον τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης ἐπὶ τῆς γωνίας τῶν ὁδῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Μενάνδρου»²⁷¹. Η στήλη τοποθετήθηκε στον χώρο του κατεδαφισθέντος αρχικού μικρού ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου προς διαφύλαξη του σημείου όπου ήταν

²⁶⁸ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Ο καθαγιασμός της Φύσης στην ελληνική λατρευτική παράδοση», *Νέα Σιών*, τ. 91 2007, σ. 63-73.

Θ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὁ ἐν Ἀθήναις ἱερός ναὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, 20 Ἰουνίου 1951, Ἀριθ. 11-12 «ΕΚΚΛΗΣΙΑ» 1951, σ. 154.

²⁷⁰ Ο.π., σ. 154.

²⁷¹ Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Αναμνηστικὸν ἐπὶ τῆ εκατονταετηρίδι Ἰ. Ναοῦ Ἀγίου Κωνσταντίνου Ομονοίας-Αθηνῶν*, ὁ.π., σ. 29.

τοποθετημένη η Αγία Τράπεζα του ναού²⁷². Αργότερα, με τα επεισόδια των Δεκεμβριανών επί της οδού Αγίου Κωνσταντίνου, η στήλη καταστράφηκε. Με συνεδρίαση του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ι.Ν. αποφάσιστηκε, με το υπ. αριθμόν 63/1947 Πρακτικό, η ψήφιση δαπάνης: «150,000 δραχμών διά τήν κατασκευην του κατὰ τὸ κίνημα καταστραφέντος προσκυνηταρίου»²⁷³.

Η εξωτερική θέση των μαρμάρινων ζητιάνων παρείχε την δυνατότητα άμεσης επίσκεψης για τον ασπασμό των εικόνων και την σύντομη προσευχή των διερχόμενων. Οι περαστικοί μπορούσαν να επισκεφθούν τις στήλες οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Το λατρευτικό αίσθημα λειτουργούσε ακόμα και με την απλή θέαση τους. Η εγκατάσταση μαρμάρινων ζητιάνων στους σταθμούς των τρένων αποτελεί μία ακόμα περίπτωση ενισχυτικής θρησκευτικής παρουσίας των εικονισμάτων. Στα τέλη του 19ου αι. και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. η μετακίνηση με τρένο αποτελούσε την κύρια μηχανική μετακίνηση των κατοίκων της Αθήνας προς τον Πειραιά και την διακλάδωση της σιδηροδρομική γραμμής Λαυρίου - Αγίων Αναργύρων. Οι τοποθετήσεις μαρμάρινων ζητιάνων στη διασύνδεση των σταθμών των τρένων κάλυπταν την αδυναμία άμεσης πρόσβασης για προσευχή στους ναούς της εποχής. Οι διερχόμενοι επιβάτες είχαν τη δυνατότητα προσευχής για την ψυχική ενίσχυσή τους.

Στην τυπολογία τους διαπιστώνονται στοιχεία σχετικά με την αφιέρωσή τους, τον δωρητή και λιγότερο συχνά φέρουν και την υπογραφή του δημιουργού. Η εξακρίβωση των δημιουργών των μαρμάρινων ζητιάνων παρουσιάζει αντικειμενικές δυσκολίες. Τα περισσότερα υφιστάμενα έργα δεν

²⁷² Ο.π., σ. 29.

²⁷³ Ο.π., σ. 44.

φέρουν την υπογραφή του δημιουργού τους, στοιχώντας παλαιά συνήθεια των τεχνητών των εκκλησιαστικών έργων να μην υπογράφουν τα έργα τους²⁷⁴.

2. Υπαίθριο εικόνισμα και προσκυνητάρι.

Η δημιουργία εικονισμάτων σε υπαίθρια σημεία αποτελεί ιστορική ευλαβική λατρευτική συνήθεια από την εποχή της Τουρκοκρατίας²⁷⁵. Η εγκατάστασή τους σηματοδοτούσε μία ακόμη περιφερειακή μορφή και έκφραση της εκκλησιαστικής και δημόσιας λατρείας. Στα εικονίσματα των ελληνικών δρόμων πραγματοποιούνται λατρευτικές πράξεις, όπως το άναμμα του καντηλιού και η καύση θυμιάματος²⁷⁶. Ωστόσο, οι μαρμάρινοι ζητιάνοι με την διαφοροποίηση της ιστορικής τυπολογικής κατασκευής έναντι του συνόλου των ποικίλων αυτοσχέδιων εικονισμάτων, κατατάσσονται σε μια ιδιαίτερη κατηγορία. Οι περισσότερες μελέτες για τα λαϊκά εικονίσματα της υπαίθρου²⁷⁷ αναφέρονται σε παραδοσιακές ή παρόδιες σύγχρονες κατασκευές οι οποίες βασίζονται σε προσωπικές θρησκευτικές αντιλήψεις. Η ύπαρξη των μαρμάρινων ζητιάνων σε υπαίθρια σημεία αποτελεί σημείο προέκτασης της προσευχητικής σχέσης των κατοίκων με τον ναό της περιοχής. Προς τούτο,

²⁷⁴ Βλ. Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΛΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, *Η εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16ο ως τον 20ο αιώνα*, ό.π., σ. 45. Μ. ΣΑΛΤΑ, «Άγνωστα έργα του Γιαννούλη Χαλεπά και άλλων Τηνίων καλλιτεχνών. Το νεοκλασικό νεκροταφείο των Αγίων Πάντων στο Λεωνίδιο», *Τηνιακά*, τ. 1 Αθήνα 1996, σ. 300.

²⁷⁵ Βλ. Γ. ΧΑΛΑΤΣΗ, *Εικονίσματα Ναυπακτίας, Τόποι μνήμης*, χ.ε. Ναύπακτος 2021, σ. 18. Με προτροπή του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στη δεκαετία του 1760-1770 κτίστηκαν πολλά εικονίσματα, τα οποία ήταν μικρά εκκλησάκια στο σχήμα και χρησιμοποιούνταν ως τόποι συμβολικής λατρείας.

²⁷⁶ G. HOLBRAAD, *Ελληνικά εικονοστάσια. Μία μελέτη για τη Λαϊκή Θρησκεία*, μτφρ. Martin Holbraad, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1998, σ. 14.

²⁷⁷ Βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Προσκυνητάρι», *ΜΟΧΕ*, τ. 12, έκδ. Στρατηγικές Εκδόσεις Ιω. Φλώρου, Αθήνα 2015, σσ. 309-310.

είθισται στις στήλες αυτές να γίνεται απόδοση αφιέρωσης με εικονοθέσιο για τον συγκεκριμένο άγιο της ενορίας.

Στην σχεδίαση των μαρμάρινων ζητιάνων διαπιστώνεται η τάση ιεροπρεπούς τυπολογίας με εικονοθέσια χωρίς υπερβολές μεγέθους. Κύρια λατρευτικά σημεία αποτελούν η θέση της εικόνας στον κορμό της στήλης και η ύπαρξη σταυρού στο ανώτερο τμήμα. Στις επιφάνειες περιλαμβάνονται συγκεκριμένα διακοσμητικά στοιχεία θρησκευτικής τέχνης. Η απόδοση μάλιστα θρησκευτικών διακοσμητικών ενισχύει τον εκκλησιαστικό χαρακτήρα των εικονισμάτων.

Στην δομή των μαρμάρινων ζητιάνων χρησιμοποιήθηκαν σχέδια και πρότυπα προερχόμενα από αρχαίες στήλες, αναθηματικές ή ταφικές από τον Κεραμεικό. Η επίδραση από την κλασική αρχαιότητα υπήρξε αισθητή σε διάφορα ταφικά μνημεία της Νεοελληνικής τέχνης στο Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών. Επίσης, αξιόλογα Ηρώα σχεδιάστηκαν με μονολιθική ή σύνθετη βαθμιδωτή στήλη. Για την ερανική χρήση των μαρμάρινων ζητιάνων διαπιστώνεται η καθιέρωση της τυπολογίας της “μνημειακής στήλης”. Η δομή της κάθετης στήλης αποδείχθηκε η πλέον κατάλληλη για την προσαρμογή τους στο δημόσιο χώρο σε σημεία διέλευσης και μετακινήσεων.

Με την καλλιτεχνική διαμόρφωση των επιφανειών τα έργα αποκτούσαν την μορφή υπαίθριων εικονισμάτων. Η συχνή διακόσμηση με ανάγλυφα στοιχεία, όπως ο παντεπόπτης οφθαλμός, καθιστούσε τη στήλη ως σημείο επιστασίας των περιόικων και διερχόμενων ανθρώπων. Ανάλογη σημασία της παντογνωσίας και της πανταχού παρουσίας του Θεού είχε η απεικόνιση του θέματος στα τέμπλα της εποχής. Οι μαρμάρινοι ζητιάνοι αποτελούσαν εικονίσματα τοποθετημένα για την δημόσια θρησκευτική

ενσυναίσθηση. Η τυπολογία των μαρμάρινων ζητιάνων παρουσιάζει αισθητική διαμόρφωση των επιφανειών με εκκλησιαστική σχεδίαση. Στις επιφάνειες διακοσμούνται με γλυπτική απόδοση αετωμάτων, κυματίων, ανθεμίων, ακρωτηρίων και λοιπών γραμμικών σχεδίων.

Κατά την συγκεντρωτική καταγραφή των μαρμάρινων ζητιάνων δύναται να παρουσιαστεί η επιμέρους εξέταση των στοιχείων τους ως εικονίσματα. Σε αυτή την βάση τίθεται η αναζήτηση της δημιουργίας των εκκλησιαστικών έργων.

Τα διάφορα ανάγλυφα ή υπόσκαφα τμήματα φέρουν δομικές αντιστοιχίες σε διάφορους δομικούς τύπους. Εξετάζοντας το σύνολο των έργων τίθεται η ομαδοποίηση σύμφωνα με την μορφολογική ομοιότητα. Συγκεκριμένα, οι στήλες των μαρμάρινων ζητιάνων κατατάσσονται στις κάτωθι 16 κατηγορίες: α) σύνθετη με αετωματική επίστεψη, β) σύνθετη με καμπύλη επίστεψη, γ) σύνθετη με πυραμοειδή επίστεψη, δ) σύνθετη με επίπεδη επίστεψη, ε) σύνθετη με θολωτή επίστεψη, στ) μονολιθική με αετωματική απόληξη, ζ) μονολιθική με ημικυκλική απόληξη, η) μονολιθική με πυραμοειδή απόληξη, θ) μονολιθική με επίπεδη απόληξη, ι) μονολιθική με θολωτή απόληξη, ια) μονολιθική σε βάση με αετωματική απόληξη, ιβ) μονολιθική σε βάση με ημικυκλική απόληξη, ιγ) μονολιθική σε βάση με πυραμοειδή απόληξη, ιδ) μονολιθική σε βάση με επίπεδη απόληξη, ιε) μονολιθική σε βάση με θολωτή απόληξη, και ιστ) Στήλη με πλάκες ορθομαρμάρωσης. Στην μελέτη μας οι ανωτέρω τύποι διαπιστώνονται σε 201 έργα. Εξετάζοντας τα επι μέρους σημεία στις στήλες διακρίνεται η ενασχόληση ικανών μαρμαρογλυπτών με το είδος. Εκτός από τους ανώνυμους

τεχνήτες ασχολήθηκαν επώνυμοι εμπειρικοί μαρμαρογλύπτες με συμβολή στην ανάδειξη του χαρακτήρα εικονίσματος.

Στις σπάνιες περιπτώσεις υπογραφής έργων ξεχωρίζουν τα έργα του Ιωάννη Καρπάκη (1873-1942). Στα 12 παρόμοια έργα από το εργαστήρι του διαπιστώνεται ο ανεπανάληπτος τύπος του τετράπλευρου εικονοστασίου. Για τον βίο του μαρμαρογλύπτη δεν σώζονται πολλά στοιχεία²⁷⁸. Ο Ιωάννης Καρπάκης του Νικολάου γεννήθηκε στα Υστέρνια²⁷⁹ της Τήνου το έτος 1873. Σε νεανική ηλικία μετακόμισε στην Αθήνα και εργάστηκε ως μαρμαρογλύπτης σε δικό του εργαστήριο. Σχετικά με τη διεύθυνση του εργαστηρίου αναφέρονται δύο σημεία εγκατάστασης, στην οδό Πάνου Πλατύκα²⁸⁰, αρ. 5 και στην οδό Αναπαύσεως, πλησίον του Α' Κοιμητηρίου Αθηνών²⁸¹. Υπήρξε εξαιρετικός τεχνίτης ο οποίος φιλοτέχνησε πολλά επιτύμβια μνημεία²⁸². Εξαιρετικά δείγματα της ικανότητας και τεχνοτροπίας του γλύπτη αποτελούν οι άμβωνες του Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς²⁸³, της Κοιμήσεως Θεοτόκου στο Μοναστηράκι²⁸⁴ και του Αγίου Βασιλείου στον

²⁷⁸ ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, «Γλυπτά Τηνίων δημιουργών στα Ιόνια νησιά», *Τηνιακά*, τ. 3, Αθήνα 2005, σ. 189.

²⁷⁹ Προβλ ΣΠ. ΚΟΚΚΙΝΗ, *Ιστορικά μνημεία και λαϊκή αρχιτεκτονική στη Χαλκίδα*, Ανάτυπο από το Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών, εκδ. Εταιρεία Ευβοϊκών Μελετών 1969, σ. 90.

²⁸⁰ ΣΠ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ, *ό.π.*, σ. Η οδός μετονομάστηκε σε Τζιραίων, βλ. ΒΟΥΓΓΙΟΥΚΑ Μ. - ΜΕΓΑΡΙΔΗΣ Β. *Μακρυγιάννη - Ακροπολη*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνας 2007, σ. 244.

²⁸¹ ΣΠ. ΚΟΚΚΙΝΗ, *Ιστορικά μνημεία και λαϊκή αρχιτεκτονική στη Χαλκίδα*, σ. 90

²⁸² ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *ό.π.*, σ. 189.

²⁸³ Γ. ΣΤ. (ΒΑΓΙΑΝΟΥ Πρωτ.), *Ο Ιερός Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2014 σσ. 111. 150. Φέρει την επιγραφή του ονόματος του γλύπτη, κατά τρόπο υπογραφής: ΙΩ. ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ και το έτος κατασκευής 1916.

²⁸⁴ Η πληροφορία κατατίθεται από προσωπική διαπίστωση του γράφοντος, κατά την εποχή της εφημεριακής ιδιότητας στον αναφερόμενο ναό.

Πειραιά²⁸⁵.²⁸⁶ Τα έργα του διακρίνονται για τις σχεδιαστικές πτυχές και τα λεπτομερή σκαλίσματα των σχεδίων και των ανθικών συνθέσεων. Εκτός από το Α΄ Κοιμητήριο Αθηνών²⁸⁷ εργάστηκε σε Κοιμητήρια μικρότερων πόλεων: Πύργο Τήνου, Ερμούπολη Σύρου²⁸⁸, Πόρο Τροιζηνίας²⁸⁹, Χαλκίδα²⁹⁰, Λαμία²⁹¹ Λάρισα, Λευκάδα²⁹² κ.α.). Χαρακτηριστικό έργο του αποτελεί το Ηρώον σε μορφή στήλης στον Πόρο²⁹³. Η συμμετοχή του στο σωματείο Τεχνιτών και Μαρμαρογλυπτών «Ο Φειδίας» φαίνεται ανάλογη της αποδοχής του από τους συναδέλφους καθώς χρημάτισε Πρόεδρος. Στο περίφημο εργαστήριό του, το επιλεγόμενο «Καρπάκειο Πολυτεχνείο»²⁹⁴, μαθήτευσαν νέοι Τήνιοι γλύπτες²⁹⁵. Υπήρξε αριστοτέχνης στην εξωανάγλυφη λάξευση λουλουδιών με αρίδα πάνω στο μάρμαρο. Μεταξύ των έργων του Ιωάννη Καρπάκη ξεχωρίζει το

²⁸⁵ Επίσης προσωπική διαπίστωση αποδίδεται έπειτα από επίσκεψη στο ναό.

²⁸⁶ Οι μαρμαρίνοι Άμβωνες στους ναούς Κοιμήσεως Θεοτόκου Μοναστηρακίου, Αγίου Βασιλείου Πειραιά και Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς αποτελούν ενυπόγραφα έργα του Ιωάννη Καρπάκη.

²⁸⁷ Ο.π., σ. 189. Βλ. το ενδεικτικό ταφικό προτομικό έργο στο Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή μαρμαροτεχνία. Ιστορία και τεχνική*, σ. 36.

²⁸⁸ ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *ό.π.*, σ. 189.

²⁸⁹ Ε. Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ - Α.-Ε. ΣΟΦΗ, «Τα Ταφικά Μνημεία του Κοιμητηρίου του Πόρου Τροιζηνίας», Πρακτικά ΣΤ΄ Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Τέχνης Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α. Αθήνα 2022, σσ. 651, 659.

²⁹⁰ ΣΠ. ΚΟΚΚΙΝΗ, *ό.π.*, σ. 90.

²⁹¹ Στο Δημοτικό Κοιμητήριο της Ξηριώτισσας Λαμίας εντοπίζονται έξι ταφικά μνημεία.

²⁹² Στο Κοιμητήριο της Λευκάδας εντοπίστηκαν δύο ταφικά έργα βλ. ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *ό.π.*, σ. 189.

²⁹³ Ε. Ν. ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ - Α.-Ε. ΣΟΦΗ, «Τα Ταφικά Μνημεία του Κοιμητηρίου του Πόρου Τροιζηνίας», *ό.π.*, σ. 656.

²⁹⁴ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Μαρμάρου Τέχνη και Τεχνική, Ο Ιω. Φιλιππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, σ. 142-143. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 40

²⁹⁵ ΙΩ. ΙΑ. ΡΗΓΟΥ-ΠΑΝΟΡΜΙΤΗ, «Μαρμαράδες» εφημ. Η ΤΗΝΟΣ, τχ. 3/1946. σ. 1. ΣΠ. ΚΟΚΚΙΝΗ, *ό.π.*, σ. 90.

είδος του «μαρμαρίνου ζητιάνου»²⁹⁶, το οποίο φιλοτέχνησε με δικό του σχεδιαστικό τύπο σε 12 έργα. Η αισθητική των μαρμαρίνων ζητιάνων του κατέστη ανεπανάληπτη. Ο «μαρμαρίνος ζητιάνος του Καρπάκη» αποτελεί την επιβλητική σύνθεση τετράπλευρης στήλης πάνω σε πολυεπίπεδη βάση και με την επίστεψη θολωτού ανώτερου τμήματος. Η στήλη είναι τεχνικά υψηλή και έχει τετράπλευρο κορμό με ελαφρά πλευρική μείωση προς το σημείο της επίστεψης. Στο ανώτερο σημείο της φέρει περιμετρική διακόσμηση με ταινίες έξεργης σμίλευσης μικρών σταυρών και αψίδων. Στις τέσσερις επιφάνειες του κορμού τίθεται περιγραμική σχεδίαση με αψίδα και εσωτερική κορνίζα. Η τετράγωνη βάση του ανώτερου τμήματος φέρει περιμετρική διακόσμηση με ανάγλυφα κυμάτια και ανθεμωτές κορυφώσεις. Στην επίστεψη της δομής του έργου παρουσιάζεται ο σχεδιαστικός τύπος του “κουπέ” αντί αετώματος. Ο κουπές των έργων του Ιωάννη Καρπάκη βασίστηκε στο πρότυπο του τρουλίσκου σε ευμεγέθη ναόσχημα προσκυνητάρια του Ιωάννη Χαλεπά. Η σχεδίαση των τρούλων φέρει περιμετρική έξεργη διακόσμηση με «κατακόρυφα επιμήκη πλαίσια» και στην κορυφή «πλατιά φύλλα»²⁹⁷. Την συγκεκριμένη διακόσμηση ακολούθησε σε μικρότερη κλίμακα στους μαρμαρίνους ζητιάνους ο Ιωάννης Καρπάκης. Τέλος, η ογκώδης βάση φέρει βαθμιδωτή σχεδίαση με ανώτερη σκαλιστή ταινία με άκανθες και ορισμένες φορές την υπογραφή του μαρμαρογλύπτη σε

²⁹⁶ Βλ. Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, σ. 78, τις φωτογραφίες δύο ενυπόγραφων έργων του στους Ι.Ν. Αγίας Ειρήνης Αιόλου και Αγίου Γεωργίου Καρύστη.

²⁹⁷ Ο.π., σσ. 75-76, η περιγραφή αναφέρεται σε τμήμα προσκυνηταρίου της Αγίας Τριάδας Πειραιά, το οποίο φυλάσσεται στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου και έχει κοινά στοιχεία με παλαιότερο αντίστοιχο έργο του Ιωάννη Χαλεπά.

μεγαλογράμματη γραφή: «ΙΩΑΝΝ ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ», «ΙΩΑΝ Ν ΚΑΡΠΑΚΗΣ» κ.ά.

Μία ακόμα περίπτωση επώνυμης δημιουργίας με απόδοση μορφής εικονίσματος αποτελούν τα 3 έργα του Ιωάννη Κυραρίνη για τον Ι.Ν. Αγίας Μαρίνης Θησείου. Στην μακρά παρουσία του στο χώρο της εκκλησιαστικής μαρμαρογλυπτικής περιλαμβάνονται εκατοντάδες τέμπλα και εικονοστάσια. Ο εξαιρετος μαρμαρογλύπτης γεννήθηκε στα Υστέρνια της Τήνου το 1941. Σε ηλικία επτά ετών εγκαταστάθηκε μόνιμα με την οικογένεια του στην Αθήνα, όπου αρχικά τελείωσε το δημοτικό σχολείο και στη συνέχεια το δέκατο νυχτερινό Γυμνάσιο. Μόλις σε ηλικία 12 ετών ξεκίνησε να εργάζεται σε εργαστήρια γλυπτικής²⁹⁸. Μετά την αποφοίτησή του και την απαγκίστρωσή του από τις σχολικές υποχρεώσεις, συνέχισε τις σπουδές του στη Διπλάρειο Σχολή, στο τμήμα σχεδιαστών. Το 1969 άνοιξε το πρώτο του εργαστήριο στη Φιλοθέη, το οποίο δύο χρόνια αργότερα μεταφέρθηκε στο Μαρούσι και δέκα χρόνια αργότερα στον ιδιόκτητο χώρο του στο Κάτω χαρβάτι Παλλήνης. Από το 1985 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Τήνο, όπου μετέφερε το εργαστήριό του στην περιοχή των Δύο χωριών εκεί εδρεύει έως σήμερα. Έχει φιλοτεχνήσει έργα σε εκατοντάδες ναούς σε όλη την Ελλάδα²⁹⁹ και το εξωτερικό.

Μεταξύ των εκκλησιαστικών έργων του γλύπτη Ιωάννη Κυραρίνη είναι το είδος του «μαρμάρινου ζητιάνου» συγκαταλεγόμενο στους τύπους εικονισμάτων. Μορφολογικά, η δομή του αποτελεί αετωματική στήλη με ομοιότητα προς τα επιτοίχια εικονίσματα με επιρροές των στοιχείων του

²⁹⁸ Α. Ε. ΦΛΩΡΑΚΗ, *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και τεχνική*, ό.π. σ. 86.

²⁹⁹ Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Κυκλαδίτες μαστόροι στη Σάμο», *Τηνιακά*, τ. 3, Αθήνα 2005, σσ. 271-276. 275. Αναφέρονται δύο έργα του στη Σάμο: το μαρμάρινο τέμπλο στον Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου των Μαυρατζαίων και ο μαρμάρινος άμβωνας στον Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Κοκκαρίου.

νεοκλασικισμού. Η δημιουργία των έργων του αποτελεί ορόσημο για την διάκριση μεταξύ άλλων τύπων εικονοστασίων, οι οποίοι δεν σχετίζονται με τους μαρμάρινους ζητιάνους.

3. Μορφή εξωτερικού παγκαριού και προσκυνηταρίου.

Ιστορικά το κύριο σημείο αποθήκευσης των οικονομικών στους ναούς υπήρξε ταμείο, περιεχόμενο σε έπιπλο, γνωστό ως παγκάρι. Το έπιπλο έλαβε και την κατάλληλη διαμόρφωση με την τοποθέτηση κεριών σε θήκες και οπή ρίψης χρημάτων για την κηροπωλησία. Εκτός από τη δυνατότητα προσφοράς στην οπή ρίψης του οικονομικού αντιτίμου για το άναμμα κηρού, στο παγκάρι τοποθετούνται και οι δωρεές οικονομικής ενίσχυσης υπέρ του ναού. Πρακτικά το παγκάρι τοποθετείται σε σταθερό σημείο ένδοθεν της εισόδου των ναών. Κατά τον 19ο αι. στην αθηναϊκή ναοδομία ο εξοπλισμός των πρώτων ναών ήταν περιορισμένος. Στα ξύλινα είδη και τις απλές κατασκευές του εξοπλισμού των ναών περιλαμβάνονταν και το παγκάρι. Σύμφωνα με τα οικονομικά δεδομένα η σχεδίαση του ήταν εφικτή με τις ξυλουργικές τεχνικές με επιπρόσθετες επιφάνειες. Ωστόσο, θα πρέπει να αναφερθεί ότι αποτελούσε και είδος της ξυλογλυπτικής.

Έργα με αισθητική μορφή διαπιστώνονται μεμονωμένα όπως στην Κωνσταντινούπολη το παγκάρι του Πατριαρχικού Ναού του Αγίου Γεωργίου στο Φανάρι. Στην περιγραφή του I.N. δίδεται η εξής αναφορά: «Εἰς τὴν βορείαν εἴσοδον διασώζεται μέχρι σήμερον τὸ παγκάρι, κατεσκευασμένον καὶ διακεκοσμημένον ὑπὸ ἐγχρώμου ξύλου καρυδιᾶς καὶ συνδυασμῶν ἐλάσματος μετάλλου καὶ ἐλεφαντοστοῦ. Ὅπως πληροφορούμεθα ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴν, ἥτις εὔρισκεται πλαγίως καὶ εἶναι γεγραμμένη μὲ ἐλεφαντοστοῦν, τὸ παγκάριον

τουτο έδωρήθη εις τον Πατριαρχικόν Ναόν τῷ 1669 ἀπό τον Μανουήλ υἱόν Πέτρου ἐκ Καστορίας. Δέν ἀποκλείεται δωρητής νὰ ἦτο ὁ περιώνυμος Μανωλάκης ὁ Καστοριανός, γνωστός διὰ τήν ἴδρυσιν καὶ οἰκονομικὴν στήριξιν σχολείων εἰς τὴν Χίον, τὴν Ἄρταν, τὸ Αἰτωλικὸν καὶ ἀλλαχοῦ»³⁰⁰. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ὑπαρξη των παγκαριῶν σε ναούς ἦταν ἀνάλογη της σημασίας αὐτῶν καὶ της οἰκονομικῆς δυνατότητας των δωρητῶν.

Ἡ ἀναζήτηση της ιστορικῆς ἐξέλιξης γιὰ τὴν ὑπαρξη του παγκαριου ἐντὸς των ναῶν ἐπιφέρει τὴν σύνδεση με ορισμένες πρακτικὲς κοινές στον ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ το ἐξωτερικὸ. Σε ορισμένα Κράτη της Ευρώπης, ἐκτὸς ἀπὸ τα φορητὰ ταμεία -παγκάρια- ἦταν διαδεδομένη καὶ ἡ ἐπιτοίχια τοποθέτηση λίθινων πλακῶν γιὰ τὴν προσφορὰ συνδρομῶν ἐλεημοσύνης. Οἱ πλάκες ἦταν κατασκευασμένες ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο ἢ λίθο. Με τὴν στερέωση τους στὴν ἐξωτερικὴ τοιχοποιία των ναῶν καὶ των κτιρίων φιλανθρωπίας ἀποτελοῦσαν θυρίδα παγκαριου³⁰¹. Στὸ κέντρο της ἐπιφάνειας εἶχαν σμιλευμένη παράλληλη οπή γιὰ τὴν ρίψη των χρημάτων πρὸς τὸ κυτίο συγκέντρωσης ἐσωτερικά του κτηρίου. Διαπιστώνονται ἀνεπίγραφες καὶ ἐνεπίγραφες πλάκες, συνήθως με τις ἀναγραφές: «ELEHMOSINA» ἢ «ELEHMOSINE»³⁰², ἐνίοτε καὶ με κείμενο γιὰ τὴν αἰτιολόγηση του σκοποῦ των προσφορῶν³⁰³. Σε

³⁰⁰ ΑΘ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, «Ο Πατριαρχικὸς Ναός καὶ ο Οἶκος» *Το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο*, ἐκδ. Ορθόδοξο Κέντρο Οικουμενικοῦ Πατριαρχεῖου Γενεύης καὶ Ε. Α. Τζαφέρη Α.Ε., Αθήνα 1989 σ. 68.

³⁰¹ Διαδεδομένη συνήθεια υπήρξε ἡ ἀνάληψη ἐνεργειῶν φιλανθρωπίας ἀπὸ ἐκκλησιαστικά τάγματα, νοσοκομεία κ.α.

³⁰²

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lazzeretto_\(cerreto_guidi\),_oratorio_della_madonna_della_tosse_04.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lazzeretto_(cerreto_guidi),_oratorio_della_madonna_della_tosse_04.jpg) (ἀνακτῆθηκε στις 16.03.2024).

³⁰³ <https://www.laboratorioroma.it/un-insulto-popolare.html> (ἀνακτῆθηκε στις 22.12.2025). Σε

συγκεκριμένες περιπτώσεις ἀναφέρεται ἡ ἐλεημοσύνη υπέρ των ἀπόρων, των αἰχμαλώτων κ.ά.

κάποιες πλάκες παρατηρείται και διακόσμηση με εξωανάγλυφα ή εγχάρακτα στοιχεία. Υπό αυτή την συνήθεια υπήρξε καθιέρωση ελεημοσύνης μέσω εντοιχισμένων θυρίδων φιλανθρωπίας. Οι θυρίδες ήταν μαρμάρινες πλάκες με διαμορφωμένες οπές ρίψης της οικονομικής βοήθειας. Με την ίδια προοπτική τέθηκε και η τοποθέτηση μαρμάρινων πλακών σε εκκλησίες στην Ελλάδα. Μετά από σχετική διερεύνηση διαπιστώνεται ότι ήταν σε χρήση με επιτοίχια εφαρμογή σε ναούς της Αθήνας από το ξεκίνημα του 20ού αι. (Πιν. 7). Στην Ελλάδα ήταν τοποθετημένες σε ναούς και σε εκκλησιαστικούς χώρους οι πλάκες προσφορών. 1. του Αγίου Νικολάου Ραγκαβά, 2. Της Αγίας Παρασκευής της οδού Αιόλου, 3. Της Μονής της Αγίας Πελαγίας Τήνου 4-5. Οι Α' και Β' του προσκυνήματος της Ευαγγελίστριας Τήνου και 6-7. οι Α' και Β' Πλάκες του Αγίου Νικολάου Πευκακίων.

Ουσιαστικά η ενσωμάτωση των μαρμάρινων θυρίδων στον ναό αποτελούσε πρακτική για την οικονομική ενίσχυση του παγκαριού. Παράλληλα, φαίνεται ότι και η κατασκευή ταμείου σε ξυλόγλυπτα ή μαρμάρινα προσκυνητάρια ναών ευνοούσε την σύζευξη δύο διαφορετικών έργων. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν τα δύο ξύλινα προσκυνητάρια τοίχου στο Ιερό Παρεκκλήσιο Αγίου Ανδρέα της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, στα οποία τίθεται επίπεδο ταμείο με συρτάρι. Παρόμοια μορφή παγκαριού προστίθεται και στα αντίστοιχα μαρμάρινα προσκυνητάρια της Ιεράς Μονής Μυρτιδιώτισσας και της Αγίας Μονής Κυθήρων, έργα του 1930-1935.

Με την διαμόρφωση του εκκλησιαστικού είδους του μαρμάρινου

ζητιάνου το παρόδιο προσκυνητάρι ενέχει και τύπο σταθερού παγκαριού. Το έργο αποτελούσε προσκυνητάρι με διακριτικά σημεία για την κατάθεση οικονομικών συνδρομών. Βασικό σημείο της μαρμαρίνης στήλης αποτελούσε το συνήθως αθέατο ταμείο. Η τεχνική κατασκευή του χώρου του ταμείου ήταν υπόσκαφη μετά από λάξευση με βελόνι στον κορμό από την επιφάνεια της θύρας ασφάλισης. Με την χρήση της φάλκας και λείανση του σημείου γινόταν η διάνοιξη της οπής ρίψης των συνδρομών. Για την στερέωση του πλαισίου της μεταλλικής θύρας διαπιστώνεται η χρήση ελασμάτων (τζινέτια) σε οπές με μολυβδοχόηση κατά την πρακτική σύνδεση τμημάτων σε μαρμαρίνες συνθέσεις έργων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΖΗΤΙΑΝΩΝ ΣΕ ΝΑΟΥΣ

1. Μαρμάρيني ζητιάνοι στην Αθήνα και σε περιοχές του νομού Αττικής.

Η ύπαρξη μαρμάρινων ζητιάνων διαπιστώνεται κατά τα τέλη του 19ου αι. στο σύνολο των πρώτων 20 αθηναϊκών ενοριών³⁰⁴. Ο αριθμός των πρώτων αυτών ενοριακών ναών του 1858, παρά την σταδιακή πληθυσμιακή αύξηση του Δήμου της Αθήνας, έμεινε σταθερός για πενήντα έτη οπότε και έγινε διαίρεση σε περισσότερες ενορίες. Κατά την αυξημένη πολεοδομική ανάπτυξη της Αθήνας, επεκτάθηκε σε ολόκληρη την έκταση της Μητροπόλεως Αθηνών και των γειτονικών περιοχών η σύσταση ενοριών και η δημιουργία νέων ναών. Στη συνέχεια από την πρώτη δεκαετία του 20ού αι. και εξής με την αύξηση του πληθυσμού της πόλεως παρουσιάστηκε αύξηση του αριθμού των ναών με τη σύσταση νέων ενοριών.

Αρχικά, για τον εντοπισμό των ανάλογων μαρμάρινων ζητιάνων αναζητήθηκε η ενδεχόμενη καταγραφή πληροφοριών. Ωστόσο, σε ελάχιστες περιπτώσεις σώζονται αποφάσεις πρακτικών των εκκλησιαστικών συμβουλίων για την κατασκευή και χρήση των μαρμάρινων ζητιάνων. Παρά

³⁰⁴ Η καταγραφή της ιστορικής ύπαρξης μαρμάρινων ζητιάνων για τους 17 από τους 20 πρώτους ναούς αποδεικνύει την ευρεία αποδοχή και καθιέρωση χρήσης του ιδιότυπου έργου στα οικονομικά δεδομένα της αθηναϊκής κοινωνίας της εποχής.

την έλλειψη γραπτών στοιχείων, με την αναζήτηση σε διάσπαρτο αρχειακό φωτογραφικό υλικό του 20ού αι. διαπιστώθηκαν περιπτώσεις τοποθετήσεων μαρμάρινων ζητιάνων έξω από ναούς σε δρόμους, σταθμούς τραίνου κ.α. Η ιστορική ύπαρξη τους έχει καταγραφεί σε μεγάλο αριθμό ασπρόμαυρων φωτογραφιών στην Αθήνα, τον Πειραιά και την ευρύτερη περιοχή του νομού Αττικής. Οι φωτογραφίες ελήφθησαν από επώνυμους ή ανώνυμους φωτογράφους. Συχνά σημειώνονται χρονολογημένες από περιηγητές όπως ο Frédéric Boissonnas (1858-1946), ο Πέτρος Πουλίδης, «ο πρώτος Έλληνας φωτορεπόρτερ»³⁰⁵ (1885-1967) κ.ά. Σε μια τρίτη περίπτωση καταγραφής των υπαρκτών μαρμάρινων ζητιάνων ακολουθήσαμε την επί τόπου επίσκεψη σε ναούς και την εξέταση πέριξ αυτών³⁰⁶. Η επιτόπια διερεύνηση βοήθησε στον εντοπισμό περισσότερων έργων τα οποία αριθμούνται σε 200. Η διαπίστωση ύπαρξης συγκεκριμένων δομικών χαρακτηριστικών οδήγησε στην κατανομή τους σε ομάδες βασικών μορφών. Ακολούθως, στην μελέτη γίνεται παρουσίαση των μαρμάρινων ζητιάνων ανά μορφολογική κατηγορία. Τα έργα αναφέρονται ανάλογα με την χρονολογική προσέγγιση της δημιουργίας αυτών.

1.1. Α. Υπαρκτές στήλες.

1.1.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη.

³⁰⁵ Η Συλλογή των Φωτογραφιών του Πουλίδη ανήκει στο ψηφιακό Φωτογραφικό Αρχείο της ΕΡΤ. Ενδεικτικές πληροφορίες για τη ζωή και τη συμβολή των φωτογραφιών του πρωτοπόρου φωτογράφου περιλαμβάνονται στο σύγγραμμα της Κ. ΑΡΣΕΝΗ, *Η Αθήνα του μεσοπολέμου μέσα από τις φωτογραφίες του Πέτρου Πουλίδη*, εκδ. Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2004.

³⁰⁶ Η έρευνα αφορούσε ναούς οι οποίοι κατασκευάστηκαν από τις αρχές του 20ού αι. και μέχρι το τρίτο τέταρτο του 20ού αι.

Η μορφή του τύπου της «σύνθετης στήλης με αετωματική επίστεψη» αποτελείται συνήθως από δύο ή τρία τμήματα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται σε βάση και επιστέφεται με ανώτερο τμήμα σε σχήμα αετώματος. Η σχεδίαση του αετώματος φαίνεται ότι προέκυψε από την επιρροή χρήσης του, στην ναοδομία και τα εκκλησιαστικά έργα. Η τρίγωνη αετωματική επίστεψη σχηματίζεται διακοσμητικά και στις όψεις των ναών του «Ελληνοβυζαντινού ρυθμού». Επιπροσθέτως, στο εσωτερικό της περιλαμβάνει τον παντεπόπτη οφθαλμό με την έννοια «του ματιού της πρόνοιας». Η διακοσμητική σμίλευση του παντεπόπτη οφθαλμού, αποτελεί επίδραση από την συμβολική χρήση του στην ναοδομία και την εικονογραφία. Το εν λόγω διακοσμητικό θέμα ήταν σύνηθες να τίθεται στην είσοδο, το τέμπλο και στα εικονοστάσια των ναών. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται τα εξής 21 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής οδού Ακαδημίας (αρ. κατ. 1.- εικ. 1).

Η σύνθεση της χρονολογείται επί τη βάσει επιγραφής το 1913. Με την σύγκριση φωτογραφιών αρχείου, διαπιστώνεται μικρή μετακίνησή της από το αρχικό σημείο τοποθέτησής. Μέχρι σήμερα βρίσκεται μπροστά και αριστερά της κεντρικής θύρας είσοδου του ναού. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 2, 3, 4, και 5. Στην πρόσοψη του κορμού της φέρει την επιγραφή: "ΧΟΡΗΓΙΑ ΒΙΚΤ<ΩΡΟΣ> Α. ΤΡΙΑΝΤΗ, ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΚΛ<ΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ> ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ 1913". Το ουσιαστικό «ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ» επιβεβαιώνει ότι η στήλη αποτελεί εκκλησιαστικό έργο, και ότι η κατασκευή του τίθεται στην αρμοδιότητα του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του ναού. Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου με νερά και με διαστάσεις:

ύψος 167 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 22 εκ.³⁰⁷. Έχει διακοσμηθεί στην πρόσοψη του κορμού με εξωανάγλυφο πλαίσιο εικόνας, στο οποίο έχει τοποθετηθεί σύγχρονη εικόνα από χαρτί. Στην πρόσοψη του αετώματος φέρει τον παντεπόπτη οφθαλμό και στην κορυφή ανθέμιο. Έχουν επέλθει φθορές στις επιφάνειες και σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών. Επίσης, αναφέρεται ότι ο σταυρός της επίστεψης έχει απωλεσθεί³⁰⁸.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Διονυσίου Αρεοπαγίτου Κολωνακίου (αρ. κατ. 2.- εικ. 2, 2α).

Η κατασκευή της χρονολογείται επί τη βάσει επιγραφής το 1913. Διαπιστώνεται, επίσης, μετακίνηση από το αρχικό σημείο τοποθέτησής της. Εντοπίστηκε με προσωπική έρευνα σε εξωτερικό σημείο της μονής Πεντέλης (Εικ. 2). Η αρχική τοποθέτηση της στήλης διακρίνεται σε φωτογραφία του 1920³⁰⁹ (Εικ. 2α). Βρισκόταν επί της οδού Σκουφά, στην είσοδο του ναού μπροστά από τις προσωρινές ξύλινες σκάλες. Πρόκειται για έργο που στόχευε στην ενίσχυση του πρώτου ναού, καθώς η ανέγερση του νεότερου ναού ξεκίνησε αργότερα, κατά το 1923 και ολοκληρώθηκε το 1931. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 1, 3, 4, και 5. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Δ[ΑΠΑΝ]Η [Π.]Τ. 1913”. Είναι κατασκευασμένη από λευκό

³⁰⁷ Για τις μετρήσεις των έργων σημειώνονται: α) οι διαστάσεις του συνολικού ύψους από το έδαφος μέχρι την κορυφή και, β) οι περιμετρικές διαστάσεις μήκους και πλάτους του κορμού υπολογίζονται στο ανώτερο σημείο του πριν την επίστεψη ή την απόληξη του.

³⁰⁸ Η απώλεια του σταυρού της στήλης, όπως και στις περισσότερες στήλες, φαίνεται ότι συνέβη κατόπιν κακόβουλων ενεργειών.

³⁰⁹ https://www.reddit.com/r/greece/comments/j9mmaa/odos_skoufa_athens_1920s/

Άγνωστος φωτογράφος, δεκαετία 1920, (ανακτήθηκε στις 16.02.2024).

μάρμαρο Διονύσου με νερά και με διαστάσεις: ύψος 144 εκ. Χ μήκος 37,5 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σμιλευθεί υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, στο οποίο έχει αφαιρεθεί η αρχική εικόνα. Στην πρόσοψη του αετώματος φέρει τον παντεπόπτη οφθαλμό και στην ένωση με τον κορμό περιμετρική οδοντωτή ταινία. Η στήλη παρουσιάζει εμφανές ρήγμα στην μέση του κορμού. Διαπιστώνονται ακόμη φθορές στις επιφάνειες, στις γωνίες και σε τμήματα των ανθεμίων ενώ ο σταυρός της επίστεψης έχει απωλεσθεί.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ρόμβης (αρ. κατ. 3.- εικ. 3).

Η κατασκευή της χρονολογείται μεταξύ του 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της με στερέωση στην τοιχοποιία του ναού. Η κάθετη προσαρμογή του κορμού δεξιά της εισόδου του ναού, έγινε για δύο λόγους. Πρώτα για την διασφάλιση σταθερότητας του έργου και έπειτα για την άμεση ρίψη των προσφορών στο εσωτερικό του ναού. Περιλαμβάνει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 1, 2, 4, και 5. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ". Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 171 εκ. Χ μήκος 31,5 εκ. Χ πλάτος 19 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εξωανάγλυφη πλευρική ταινία και με υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας. Περιμετρικά του σημείου εξέχει ανάγλυφη κορνίζα. Στην πρόσοψη του αετώματος φέρει τον συμβολισμό με τον παντεπόπτη οφθαλμό μέσα σε ακτίνες τύπου «δόξας»³¹⁰. Στην επίστεψη κορυφώνεται παράλληλη ταινία κυματίων στις τρεις πλευρές και με ανθέμιο στην ανώτερη σημείο. Υπάρχουν

³¹⁰ Ο παντεπόπτης οφθαλμός ή μάτι της πρόνοιαι είναι σύμβολο συνήθως περικλεισμένο σε ένα τρίγωνο. Η σχεδίαση τίθεται εν μέσω ακτίνων φωτός ή σε δόξα. Συμβολίζει το μάτι του Θεού που επιστατεί την ανθρωπότητα.

έντονες φθορές στις γωνίες και σε τμήματα των ανθεμίων. Η οπή ρίψης των προσφορών έχει σφραγιστεί με υλικό το οποίο καταργεί την χρήση της. Επίσης, αναφέρεται ότι ο σταυρός της επίστεψης έχει απωλεσθεί.

δ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Χρυσοκαστριωτίσσης (αρ. κατ. 4-εικ. 4).

Η κατασκευή της υπολογίζεται κατά το διάστημα των ετών 1900-1920. Έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Εντοπίστηκε με προσωπική έρευνα εντός του αρχαιολογικού χώρου του «Μεντρεσέ» σε δύο τμήματα. Σε ολόκληρη την επιφάνεια της πίσω πλευράς του έργου έχει πραγματοποιηθεί αδρή σμίλευση από βελόνι. Η διαπίστωση της αυτής της τεχνοτροπίας ενισχύει την υπόθεση, για την συγκόλληση της επιφάνειας σε τοιχοποιία. Η υπόθεση της στερέωσης ενισχύεται και από το γεγονός σμίλευσης του ταμείου από πλαγίως, στο δεξί μουρέλο του κορμού. Παρουσιάζει στοιχεία συσχέτισης με τις στήλες αρ. 1, 2, 3, και 5. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την τοξωτή επιγραφή: "[Σ]ΥΝΔΡΟΜΗ [Υ]ΠΕΡ ΤΟΥ [Ι]ΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΧΡΥ[ΣΟΚΑΣΤΡΙΩΤΙΣΣΗΣ]". Είναι κατασκευασμένη από λεπτόκοκκο λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 126 εκ. Χ μήκος 42 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με καμπυλωτό περίγραμμα. Προέκυψαν η απώλεια του αετωματικού τμήματος η θράυση του κορμού και η απότμηση κατώτερου σημείου αυτού. Οι φθορές στις επιφάνειες είναι εκτεταμένες με θράυσεις και αλλοιώσεις. Εξ αφορμής της απώλειας του ανώτερου σημείου εξέλιπε και κάθε ανώτερο τμήμα αυτού.

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου Κολωνού (αρ. κατ. 5.- εικ. 5).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά την δεκαετία του 1930 οπότε και ολοκληρώθηκε η ριζική εκ βάθρων ανακαίνιση του ναού. Σε ολόκληρη την επιφάνεια της πίσω πλευράς η στήλη φέρει αδρή σμίλευση από βελόνι. Το γεγονός της επεξεργασίας υποδηλώνει την αρχική συγκόλληση της επιφάνειας σε τοιχοποιία. Η υποψία ενισχύεται και από το γεγονός σμίλευσης του ταμείου από την πρόσοψη του κορμού. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 1, 2, 3, και 4. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΙΣΥΝ]ΔΡΟΜΗ και μπροστά δεξιά στην βάση τα στοιχεία του δωρητή: "ΔΑΠΑΝΗ ΜΗΝΑ. Α. Ο. ΒΕΡΓΗ". Είναι κατασκευασμένη από λεπτόκοκκο λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 148 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εξωανάγλυφη πλευρική ταινία, με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και την μεταλλική θυρίδα του ταμείου με εγκοπή οπής προσφορών. Στην πρόσοψη του αετώματος φέρει τον παντεπόπτη οφθαλμό και επίστεψη ταινίας κυματίων με ανθέμιο στην κορυφή του. Έχουν προκύψει φθορές, επιχρωματισμός στις επιφάνειες, στις γωνίες, σε τμήματα των κυματίων και των ανθεμίων. Επίσης αναφέρεται ότι έχουν απωλεσθεί η εικόνα και ο σταυρός της επίστεψης.

στ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Κυριακής οδού Αθηνάς (αρ. κατ. 6.- εικ. 6, Εικ. 6α).

Η εν λόγω στήλη κατασκευάστηκε σύμφωνα με εξέταση πολλών φωτογραφιών αρχείου κατά το χρονικό διάστημα 1900-1930. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στο σημείο της αρχικής της τοποθέτησης (Εικ. 6) προσηρτημένη στην τοιχοποιία του ως άνω ναού δεξιά της κεντρικής θύρας προς την οδό Αθηνάς. Η τοποθέτηση της με πλήρη εντοιχισμό στον δυτικό τοίχο του ναού τέθηκε για

την διασφάλιση των προσφορών στο εσωτερικό του. Σε φωτογραφία της δεκαετίας 1960 (Εικ. 6α)³¹¹ μπορούμε να διακρίνουμε την αρχική θέση της στήλης. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΟΥ”. Είναι κατασκευασμένη από λεπτόκοκκο λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 170 εκ. Χ μήκος 50 εκ. Χ πλάτος 5 εκ. Έχει διακοσμηθεί στο πρόσωπο του κορμού με τοξωτό υπόσκαφο πλαίσιο στο οποίο υπάρχει εικόνα της Αγίας Κυριακής. Στο κάτω μέρος του κορμού έχει εξωανάγλυφη περιγραμμική κορνίζα. Το γείσο του αετώματος έχει επίστεψη ταινίας με κυμάτια και άκανθα. Επιβεβαιώνονται φθορές στις επιφάνειες, επιχρωματισμός σε τμήματα των κυματίων και θράυση στην εξωανάγλυφη οπή προσφορών.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Ακαδημίας Πλάτωνος στον Κολωνό (αρ. κατ. 7.- εικ. 7).

Η κατασκευή της υπολογίζεται μεταξύ των ετών 1900-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της οδού Πλάτωνος βορειοδυτικά του αύλειου χώρου του ναού. Πρόκειται για έργο ενίσχυσης του παλαιού μικρότερου ναού που απετέλεσε το ναό του Β' Κοιμητηρίου Αθηνών που είχε ιδρυθεί αρχικώς στον ίδιο χώρο³¹². Μετά την μεταφορά του Β' Κοιμητηρίου σε άλλη περιοχή η στήλη παρέμεινε το μοναδικό έργο της αρχικής χρήσης του χώρου στην βόρεια πλευρά του σημερινού ναού. Στην πρόσοψη του κορμού δεν υπάρχει κάποια επιγραφή. Είναι κατασκευασμένη

³¹¹ <https://www.elia.org.gr/digitized-collections/collections-tour/>, Φωτογράφος Δημήτρης Παπαδήμος, δεκαετία 1960, Ψηφιοποιημένες Συλλογές ΕΛΙΑ, (ανακτήθηκε στις 21.02.2023).

από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 186 εκ. Χ μήκος 53,5 εκ. Χ πλάτος 36,5 εκ. Είναι σχεδιασμένη στον κορμό με εξωανάγλυφη σχεδίαση οικοδομήματος με αετωματική στέγη και στερέωση τεσσάρων πεσίσκων. Η επιλογή του συγκεκριμένου σχεδίου, αποτελεί πιθανή επιρροή από την δημιουργία μαρμάρινων ταφικών μνημείων με την δομή οικίσκου. Στην πρόσοψη του κορμού έχει βαθύ υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, υπόσκαφη τοξωτή οπή προσφορών και ανάγλυφο λήκυθο. Στην κορυφή της πρόσοψης του αετώματος φέρει ανθέμιο. Στην πίσω πλατιά πλευρά έχει ανάγλυφο στεφάνι με φύλλα δάφνης και λυχνάρι³¹³. Είναι προφανές ότι η αρχική χρήση του χώρου επηρέασε την διακόσμηση του έργου με έξεργα σύμβολα της ταφικής μαρμαρογλυπτικής. Η κατάσταση του έργου επιφανειακές φθορές και ίχνη βανδαλισμού. Στις μεταβολές των επιφανειών περιλαμβάνεται και η μεταγενέστερη χάραξη τομής στην πλευρά του ταμείου για τον ηλεκτροφωτισμό της εικόνας. Επίσης αναφέρεται ότι ο σταυρός της επίστεψης έχει απωλεσθεί.

η') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Γραμματικού (αρ. κατ. 8.- εικ. 8).

Η εν λόγω στήλη κατασκευάστηκε κατά το διάστημα των ετών 1900-1930. Είναι εγκατεστημένη εντός του οικισμού του Γραμματικού στην επαρχιακή οδό Μαραθώνος - Καπανδριτίου και σε κοντινή απόσταση από το ναό. Παρουσιάζει στοιχεία δομής με την στήλη αρ. 9. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ". Είναι δομημένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με

³¹³ Το σχέδιο του λυχναριού αποτελεί συμβολικό διακοσμητικό από τις ταφικές στήλες. Η σχεδίαση του δείχνει σύνδεση με το θάνατο, βλ. ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό.π., σσ. 150, 165.

διαστάσεις: ύψος 214 εκ. Χ μήκος 41,5 εκ. Χ πλάτος 31 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού περιλαμβάνει υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και τοξωτή εσοχή για την τοποθέτηση καντηλιού και θυμιατηρίου. Επίσης ο σταυρός της επίστεψης εδράζεται σε βάση με μορφή σφαίρας. Στην πρόσοψη του αετώματος έχει σχεδιασμένο τον παντεπόπτη οφθαλμό και περίγραμμα ταινίας με ακρωτήρια. Έχουν δημιουργηθεί αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

θ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Αγίου Σωτήρα Αττικής (αρ. κατ. 9.- εικ. 9).

Η δημιουργία της πιθανολογείται το διάστημα μεταξύ των ετών 1900-1930 και έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της. Βρίσκεται στον αύλειο χώρο του ναού, επί της επαρχιακής οδού Ελευσίνας - Θηβών. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 8. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 195 εκ. Χ μήκος 54,5 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σμιλευθεί υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφη τοξωτή οπή προσφορών. Στην αετωματική πρόσοψη κοσμείται με τον παντεπόπτη οφθαλμό και στην κορυφή της φέρει μεγάλο σταυρό με ακτίνες στις ενώσεις των κεραίων. Περιμετρικά της επίστεψης έχει όμοιες αετωματικές προσόψεις και στις λοιπές τρεις πλευρές με ένθετη κόσμηση σταυρού σε μέταλλο. Η ένωση των τεσσάρων πλευρών στις γωνίες γίνεται με αντίστοιχα ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Αρνητική παρέμβαση στο έργο αποτελεί η μεταγενέστερη χάραξη τομής, για την ηλεκτροδότηση και τον φωτισμό της εικόνας.

ι') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Θησείου (αρ. κατ. 10.- εικ. 10).

Η κατασκευή της εκτείνεται χρονικά μεταξύ των ετών 1900-1930. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της και βρίσκεται εντός της περιφραξης του αύλειου χώρου του ναού. Το σημείο της αρχικής τοποθέτησης δεν έχει εξακριβωθεί. Πιθανόν να υπήρξε πλησίον του Σιδηροδρομικού Σταθμού. Βρίσκεται στον αύλειο χώρο του ναού, μετά την απεγκατάσταση της από το πρότερο σημείο τοποθέτησής της μαζί με τις στήλες αρ. 34, 35, και 56. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓ<ΙΟΣ> ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΥΝΔΡΟ[ΜΗ] ΝΑΟΥ". Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 134 εκ. Χ μήκος 37,5 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Είναι διακοσμημένη στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας και εξωανάγλυφη πινακίδα επιγραφής. Στην πρόσοψη του αετώματος έχει διακοσμηθεί με τον παντεπόπτη οφθαλμό και κορνίζα. Σημειώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις, αποτμήσεις και φθορές από διάρρηξη στην οπή των προσφορών.

ια') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς (αρ. κατ. 11.- εικ. 11, 11α).

Η δημιουργία της υπολογίζεται μεταξύ των ετών 1900-1930. Βρίσκεται απέναντι από τον ναό, βορειοανατολικά του παρεκκλησίου των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων (Εικ. 11). Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της στην Πλατεία Πλατάνου (Εικ. 11α)³¹⁴. Η στήλη ήταν εγκατεστημένη σε σημείο συχνής διέλευσης περαστικών από την Πλατεία προς το Άλσος της Κηφισιάς και τον Σιδηροδρομικό Σταθμό. Υπάρχουν μόνο

³¹⁴ Καρτ ποστάλ άγνωστης ημερομηνίας. Προσωπική συλλογή π.Σπυρίδωνος Κωνσταντή.

τα δύο τμήματα της η βάση και ο κορμός. Στην αριστερή πλευρά της βάσης, το μουρέλο, διακρίνεται η επιγραφή: “ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑ Π<ΑΝΑΓΙΩΤΗ> Α. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΥ”³¹⁵. Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 116 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 26 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με εξωανάγλυφη τοξωτή κορνίζα. Στην εν λόγω επιφάνεια της πρόσοψης υπάρχει ανάγλυφη σύνθεση με περίγραμμα αψίδας πάνω από δύο πεσσίσκους με φόντο φυλλωμάτων. Σχετικά με την χρόνια προκύψει μεγάλες επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Σημειώνεται η απώλεια του αετώματος, της εικόνας, και της μεταλλικής θυρίδας του ταμείου. Ακόμα, δεν υφίσταται πλέον ο σταυρός της επίστεψης ο οποίος διακρίνεται στην φωτογραφία αρχείου (Εικ. 11α).

ιβ’) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Διονυσίου Πειραιά (αρ. κατ. 12.- εικ. 12).

Η δημιουργία της τίθεται μεταξύ των ετών 1900-1930. Βρίσκεται στην αρχική θέση τοποθέτησης πάνω σε μαρμάρινο βάθρο με στερέωση στον τοίχο του σιδηροδρομικού σταθμού και όψη προς τις αποβάθρες. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥ(N)ΔΡΟΜΗ ΑΓ<ΙΟΥ> ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ”³¹⁶. Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 151 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 17,3 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού περιλαμβάνεται σχεδίαση υπόσκαφου τοξωτού πλαισίου εικόνας και μέταλλο ημιέξεργης μορφής χερουβείμ πλαισιωμένης με σύνθεση κλάδων και εκτυλισσόμενης ταινίας. Το

³¹⁵ Τα στοιχεία του δωρητή ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΥ σχετίζονται με την επιγραφή της στήλης αρ. 24 του Ι.Ν. Ευαγγελισμού Κηφισιάς η οποία βρίσκεται στην ίδια περιοχή επί του κεντρικού δρόμου. Στις βάσεις των δύο έργων αναφέρεται ο ίδιος δωρητής Π. ΣΚΛΑΒ<ΟΥΝΟΣ>.

³¹⁶ Η επιγραφή φέρει την εσφαλμένη λέξη ΣΥΔΡΟΜΗ (sic.), η διόρθωση της δεν ήταν τεχνικά εφικτή λόγω της χάραξης των γραμμάτων.

ίδιο θέμα αγγελικής μορφής φέρει και η στήλη αρ. 181. Στην πρόσοψη του αετώματος βρίσκεται ανώτερη ταινία με πλοκή κυματίων και ανθεμίων. Είναι διακριτές οι αλλοιώσεις, οι φθορές στις επιφάνειες και οι αποτμήσεις τμημάτων ανθεμίων. Επίσης προκύπτει ότι ο σταυρός της επίστεψης έχει απωλεσθεί.

ιγ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου του Κυνηγού Λεωφόρου Βουλιαγμένης - Δάφνης (αρ. κατ. 13.- εικ. 13).

Η κατασκευή της τίθεται μεταξύ του διαστήματος των ετών 1900-1930. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της επί της Λεωφόρου Βουλιαγμένης, νότια του μικρού ναού του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου του «Κυνηγού». Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΟΔΟΥ ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗΣ". Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο λεπτόκοκκο και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 29 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού σχεδιάστηκε έξεργη καμπυλωτή σχεδίαση με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφη τοξωτή οπή προσφορών. Στην αετωματική πρόσοψη κοσμεύεται με τον παντεπόπτη οφθαλμό. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και κακόβουλος χρωματισμός. Στο πλαίσιο της εικόνας έχει τοποθετηθεί πρόχειρα χάρτινη εικόνα. Από την κορυφή της επίστεψης έχει απωλεσθεί ο σταυρός.

ιδ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Ψυρρή (αρ. κατ. 14.- εικ. 14) .

Η σύνθεση της οριοθετείται το διάστημα μεταξύ των ετών 1900-1930. Βρίσκεται τοποθετημένη μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της

στον τοίχο περιφραξης του ναού επί της οδού Παλλάδος. Έχει απωλεσθεί το ανώτερο τμήμα της. Στις επιφάνειες του κορμού και της βάσης δεν διακρίνεται κάποια επιγραφή. Είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 143 εκ. Χ μήκος 39 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σμιλευθεί υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας μικρών διαστάσεων και η έξεργη σχεδίαση πρώτης βάσης. Εξακριβώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις. Είναι ορατός ο βανδαλισμός με χρωματισμό όλων των επιφανειών του έργου. Με την απώλεια του αετώματος σημειώνεται ότι έχει απωλεσθεί και ο σταυρός της επίστεψης.

ιε') Η στήλη του προσκυνήματος Αναστάσεως του Χριστού στα Σπάτα (αρ. κατ. 15.- εικ. 15). Η δημιουργία της σημειώνεται κατά το 1935. Έχει τοποθετηθεί αφιερωματικά στο σημείο του θαύματος της εμφανίσεως του Χριστού³¹⁷. Η στήλη ευρίσκεται στην περιφραξη αριστερά της εισόδου του ναού επί της σημερινής οδού Αγίου Δημητρίου³¹⁸. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΠΟ ΤΩ 1932 ΕΠΙ ΤΡΙΕΤΙΑ ΣΧΕΔΟΝ / ΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ / ΕΝ ΦΩΤΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΤΑΙ // ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΟΠΟΝ ΑΥΤΟΝ ΑΚΡΙΒΩΣ / ΟΠΟΥ ΕΙΣ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΣ / Η ΣΤΗΛΗ ΑΥΤΗ ΙΔΡΥΘΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙ // ΖΟΜΕΝΟΣ ΟΤΙ ΚΑΤΟΠΙΝ ΤΩΝ ΔΕΙΝΩΝ / ΧΑΡΑ ΜΕΓΑΛΗ ΓΕΝΗΣΕΤΑΙ ΤΩ ΛΑΩ". Η επιγραφή σημειώθηκε το 1935 τρία χρόνια μετά το θαυμαστό φωτισμό του σημείου για το οποίο είχε σημειωθεί όραμα. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και έχει διακοσμηθεί σε όλες τις επιφάνειές της. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από

³¹⁷ Το Ιερό Προσκύνημα της Αναστάσεως Χριστού Σπάτων, εκδ, Ιερά Μητρόπολις Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, Αθήναι 1982, σ. 10.

³¹⁸ Ο.π., σ. 11.

λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 177 εκ. Χ μήκος 52,5 εκ. Χ πλάτος 38 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει γίνει ανάγλυφος σχεδιασμός με χάραξη από βελόνι. Η κεντρική παράσταση εικονίζει δύο παγώνια τα οποία έχουν τα ράμφη τους εντός δισκοπότηρου³¹⁹. Το θέμα αποτελεί συμβολισμό σχετικά με την Θεία Μετάληψη. Ένας ακόμη συμβολισμός αποδίδεται με το μονόγραμμα ΧΡ το οποίο είναι σχεδιασμένο εντός αψίδας εξωανάγλυφων πεσσίσκων και με φόντο από κλάδους φυτών, ρόδακες και σταυρούς. Στο κάτω μέρος της πρόσοψης του κορμού βρίσκεται η ως άνω επιγραφή η οποία περικλείεται με ταινία από ρόδακες και σταυρούς. Στην αετωματική πρόσοψη εκτείνεται πλευρική ταινία με φυτική σχεδίαση και στην κορυφή με σφαίρα η οποία έχει χάραξη φύλλων. Διαπιστώνεται η μεταγενέστερη προσθήκη εικόνας και κορνίζας στην πρόσοψη του κορμού.

ιστ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Βαρβάρας στα Σπάτα (αρ. κατ. 16.- εικ. 16).

Η κατασκευή της ορίζεται το διάστημα των ετών 1920-1940 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική τοποθέτησή της οδού Αισχύλου αρ. 2. Έχει απωλεσθεί το αρχικό ανώτερο τμήμα της. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ ΔΑΠΑΝΗ ΙΩΑΝ<ΝΟΥ> Δ. ΦΡΑΓΓΟΥ ΑΘ<ΑΝΑΣΙΟΥ> Ν. ΜΠΕΛΜΠΑ ΣΩΤ<ΗΡΙΟΥ> Α. ΤΣΙΜΠΟΥΡΗ". Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκόφαιο μάρμαρο πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 107 εκ. Χ μήκος 28 εκ. Χ πλάτος 21 εκ.

³¹⁹ Ο συμβολισμός της μεταλήψεως των δύο πτηνών ανήκει στα παλαιότερα διακοσμητικά θέματα βλ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Χριστιανικά γλυπτά του Μουσείου της Σμύρνης, Α.Β.Μ.Ε., Γ', Αθήνα 1937, σ. 135. Θ. ΠΑΖΑΡΑ, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Δημοσίευση του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 38 Αθήνα 1998, σσ. 97-98.

Κοσμεείται στον κορμό με δύο υπόσκαφα πλαίσια εικόνων και υπόσκαφη τοξωτή εσοχή οπής προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η μεταγενέστερη προσθήκη τύπου εικονοστασίου. Στα υφιστάμενα μέλη υπάρχει αισθητή φθορά και διακρίνεται μερικός έντονος επιχρωματισμός πιθανότατα για λόγους καλλωπισμού. Επίσης σημειώνεται ότι έχουν αφαιρεθεί το αέτωμα, ο σταυρός της επίστεψης και η αρχική εικόνα.

ιζ') Η στήλη Β' του Ι.Ν. Αγίου Φιλίππου οδού Αδριανού (αρχ. κατ. 17.- εικ. 17, 17α.).

Η ύπαρξη της σημειώνεται σύμφωνα με γραπτή μαρτυρία κατά το 1955. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της σε εξωτερικό σημείο του ναού (Εικ. 17). Το αρχικό σημείο εγκατάστασης είχε επιλεχθεί στην διαχωριστική λωρίδα της οδού Αγίων Ασωμάτων³²⁰. Η σχετική απόφαση περί της κατασκευής και τοποθέτησής της στήλης είναι καταγεγραμμένη σύμφωνα με το Αρχείο του ναού. Στο υπ. Αριθμ. 12/12.10.1959 Πρακτικό του ναού του Αγίου ενδόξου Αποστόλου Φιλίππου και Παναγίας Βλασαρούς αναφέρονται τα εξής: «Γιά τή συγκέντρωση τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ γιά τά ἔργα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ, ἀποφασίσθηκε... νά τοποθετηθεῖ εἰκονοστάσιο στή γέφυρα τοῦ ἠλεκτρικοῦ καί στή στάση τῶν λεωφορείων Σπάτα - Λιόπεσι». Η αναγκαιότητα μεταφοράς προς διαφύλαξη του έργου περιγράφεται με γλαφυρό τρόπο. «Περιφράξαμε τόν χῶρο τοῦ Ναοῦ ... Ἐντός αὐτοῦ τοῦ χώρου μεταφέραμε τό μαρμάρينو προσκυνητάριο ἀπό τόν σταθμό τῶν ΗΣΑΠ Θεσείου, πρὸς καλύτερα συντήρηση και διασφάλιση, διότι ἐκεῖ ἐβεβηλώνετο και ἱεροσυλεῖτο ἀπό τούς "περιθωριακούς" ἀδελφούς μας»³²¹. Η αρχική θέση

³²⁰ ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, (Πρωτ.), ό.π., σ. 273.

³²¹ Ό.π., σ. 84.

τοποθέτησης επιβεβαιώνεται και σε σχετική φωτογραφία του 1955 (Εικ. 17α)³²². Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΠΡΟΣ ΑΠΟΠΕΡΑΤΩΣΙΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ”. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 122 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει μεγάλη υπόσκαφη εσοχή εικονοστασίου το εσωτερικό του οποίου δύναται να είχε κατασκευαστεί για την τοποθέτηση λατρευτικών ειδών όπως φορητή εικόνα, καντήλι και θυμιατήριο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες, φθορές από διάρρηξη στην οπή των προσφορών και η θραύση του κορμού.

ιη') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαρίνας Θησείου (αρ. κατ. 18.- εικ. 18, 18α).

Η σύνθεση της χρονολογείται σύμφωνα με πληροφορία από τον ίδιο τον γλύπτη κατά το 1971. Διατηρείται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της οδού Αποστόλου Παύλου στη συμβολή με την οδό Αγίας Μαρίνης (Εικ. 18). Στο ίδιο σημείο, στη συμβολή των οδών Αποστόλου Παύλου και Αιγινίτου, υπήρξε παλαιότερη μονολιθική στήλη. Σύμφωνα με φωτογραφικό Αρχείο, πριν το 1911, από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο DAI. (Εικ. 18α)³²³. Συνεπώς, αποτελούσε έργο ενίσχυσης του αρχικού μικρού ναού καθώς είναι και ορατό ότι ο σημερινός ναός δεν είχε οικοδομηθεί την συγκεκριμένη εποχή. Η υπάρχουσα στήλη κατασκευάστηκε για την ενίσχυση του σημερινού ναού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΗΣ” και στην δεξιά πλευρά της βάσης

³²² Φωτογράφος Edmund Bacon, 1960, (ανακτήθηκε στις 09.07.2023).

³²³ <https://maxmag.gr/agnosti-ellada/thisio-agnostes-ptyches-tis-istorikis-gitonias/> Φωτογραφία του Deutsches Archäologisches Institut Athen, βλ. (ανακτήθηκε στις 09.07.2023).

την επιγραφή: “ΙΩΑΝ<ΝΗΣ> Α<ΛΕΞΑΝΔΡΟΥ> ΚΥΡΑΡΙΝΗΣ ΕΠΟΙΕΙ”. Ο καταξιωμένος γλύπτης ο οποίος υπογράφει την κατασκευή φιλοτέχνησε συνολικά τρία έργα, το συγκεκριμένο και τα δύο επόμενες στήλες αρ. 19 και 20, για την ενίσχυση του αναφερόμενου ναού. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 144 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 32,5 εκ. Η σχεδίαση της περιλαμβάνει στην πρόσοψη του κορμού υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας με έξεργο τοξωτό περιγράμμα και εξωανάγλυφες πλευρικές ταινίες. Στην πρόσοψη του αετώματος διακοσμείται με τον παντεπόπτη οφθαλμό. Στα ανώτερα σημεία του αετώματος γίνεται περιμετρική επίστεψη με τέσσερα ανάγλυφα ακρωτήρια και δύο ανθέμια. Διαπιστώνονται αποτμήσεις στις επιφάνειες, φθορές από διάρρηξη στην οπή των προσφορών και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ιθ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαρίας Θησείου (αρ. κατ. 19.- εικ. 19).

Η δημιουργία της χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή κατά το 1971. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στο αρχικό σημείο τοποθέτησής της επί της οδού Ακάμαντος. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΗΣ” και δεξιά στην βάση, την επιγραφή: “<ΙΩΑΝΝΗΣ Α<ΛΕΞΑΝΔΡΟΥ> ΚΥΡΑ>ΡΙΝΗΣ <ΕΠΟΙ>ΕΙ 1971”. Η ανωτέρω επιγραφή τίθεται ως υπογραφή του γλύπτη. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Πεντέλης πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 144 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Είναι διακοσμημένη στις προσόψεις του κορμού και τα δύο μουρέλα με υπόσκαφες εσοχές εικόνων και έξεργα τοξωτά περιγράμματα. Στην πρόσοψη του αετώματος κοσμείται με τον παντεπόπτη οφθαλμό. Στα ανώτερα σημεία γίνεται επίστεψη με δύο ανθέμια δύο ακρωτήρια και ανθέμιο.

Επιβεβαιώνονται φθορές και αποτμήσεις στις επιφάνειες και στην οπή προσφορών. Έχει ανασύσταση της στήλης μετά από κοπή του κορμού, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης

κ') Η Γ' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαρίνας Θησείου (αρ. κατ. 20.- εικ. 20).

Η κατασκευή της χρονολογείται σύμφωνα με πληροφορία από τον ίδιο τον γλύπτη κατά το 1971. Καθίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της, στη συμβολή των οδών Ηρακλειδών και Ακάμαντος. Η μορφή της στήλης είναι σύνθετη με τρία τμήματα. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΙΝΗΣ". Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Πεντέλης επάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 121 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εξωανάγλυφη πλευρική ταινία και με υπόσκαφη εσοχή για την τοποθέτηση της εικόνας. Στην αετωματική πρόσοψη έχει φιλοτεχνηθεί ο παντεπόπτης οφθαλμός σε «δόξα». Στα ανώτερα σημεία του αετώματος γίνεται περιμετρική επίστεψη με τέσσερα ανάγλυφα ακρωτήρια και δύο ανθέμια. τέσσερα ακρωτήρια και δύο ανθέμια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, απώλεια του σταυρού. Διαπιστώνεται η μεταγενέστερη χάραξη στην πίσω πλευρά για τον ηλεκτροφωτισμό της εικόνας.

κα') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου του "Χωστού" Περιστερίου (αρ. Κατ. 21.- εικ. 21).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή τον Οκτώβριο του 1973. Καθίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης νοτιοδυτικά του Ι.

ναού επί της Λεωφόρου Κηφισού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΔΩΡΕΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΥΝΤ<ΑΞΙΟΥΧΟΥ> ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΟΥ 10. 1973”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 129 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 35 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, καντηλιού και θυμιατηρίου. Στο ανώτερο τμήμα έχει αετωματική μορφή. Διαπιστώνονται περιορισμένες αλλοιώσεις και στις επιφάνειες. Επίσης παρατηρείται η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και της μεταλλικής θυρίδας του ταμείου.

1.1.2. Σύνθετες στήλες με καμπύλη επίστεψη.

Ο σχηματισμός δομής του μαρμαρίνου ζητιάνου τύπου «στήλης σύνθετης με καμπύλη επίστεψη», αποτελείται συνήθως από δύο ή τρία τμήματα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται σε βάση και επιστέφεται με ανώτερο τμήμα σε σχήμα καμπύλης ή ημικυκλικό. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται τα εξής 7 έργα:

α') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Κοττάκη - Πλάκας (αρ. κατ. 22.- εικ. 22).

Η σμίλευση της κυμαίνεται χρονικά μεταξύ των ετών 1900-1930. Η μετακίνησή της από την αρχική της θέση τοποθέτησής της, επιβεβαιώνεται με την στερέωση εντός της αυλής του ναού, προ ολίγων ετών, προς την οδό Κυδαθηναίων. Στο πρόσωπο του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ”. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από

λευκό μάρμαρο Πεντέλης με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 137 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Στο δεξί μουρέλο στο κατώτερο σημείο του αναγράφονται τα εξής γράμματα: “Ν. Π. Γ.” τα οποία ενδεχομένως να αποτελούν τα αρχικά του τεχνίτη. Η στήλη παρουσιάζει εκλεπτυσμένη διακόσμηση. Στο ανώτατο ύψος του κορμού φέρει περιμετρικά αναγλυφαι ταινία με σχέδιο σχοιניού και ανάγλυφαι ταινία με αλυσίδα κύκλων. Στη πρόσοψη του κορμού έχει μόνο την υπόσκαφη τοξωτή εσοχή για την οπή ρίψης των οικονομικών προσφορών. Στην πρόσοψη της καμπύλης διακρίνεται το υπόσκαφο κυκλικό πλαίσιο εικόνας εντός της έξεργης περιμετρικής κορνίζας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, ρωγμές και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Στην καμπύλη έχει απωλεσθεί ο σταυρός στην κορυφή της και η εικόνα του πλαισίου.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαρκέλλας Βοτανικού (αρ. κατ. 23.- εικ. 23).

Η κατασκευή της ανάγεται το διάστημα 1900-1930 και βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της οδού Σπύρου Πάτση δεξιά της κεντρικής θύρας του ναού. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 70 του παρακείμενου ναού του Αγίου Βασιλείου στο Ρούφ. Στην πρόσοψη της καμπύλης κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΜΑΡΚΕΛΛΗΣ”. Στην πρόσοψη του κορμού αναγράφεται: “ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΕΛΙΣΑΒΕΤ Π. ΑΛΕΞΙΟΥ”. Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Πεντέλης πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 151 εκ. Χ μήκος 31 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Είναι διακοσμημένη στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη τοξωτή εσοχή οπή προσφορών, εξωανάγλυφο σχέδιο ακτίνων. Στην πρόσοψη της καμπύλης έχει υπόσκαφο πλαίσιο για την τοποθέτηση της εικόνας.

Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και χρωματισμός στο εξωανάγλυφο σχέδιο ακτίνων για τον αισθητικό καλλωπισμό.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Κηφισιάς (αρ. κατ. 24.- εικ. 24).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα των ετών 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της οδού Τατοΐου δεξιά της εισόδου του ναού. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 25, 26, 71, 72, 75. Στην πρόσοψη της καμπύλης επίστεψης φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ". Η στήλη είναι κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 133 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 19 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει υπόσκαφο πλαίσιο για την τοποθέτηση της εικόνας εικόνας. Στην καμπύλη έχει ανάγλυφο σταυρό στην πρόσοψη και έξεργη πλευρική ταινία. Εξακριβώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις και ο αδόκιμος χρωματισμός στις επιφάνειες, μάλλον από άγνοια της επέμβασης και πιθανώς για λόγους αισθητικού καλλωπισμού.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Κηφισιάς (αρ. Κατ. 25.- εικ. 25).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά τη δεκαετία του 1930. Είναι στερεωμένη στην αρχική θέση τοποθέτησής της, στην συμβολή της οδού Στροφιλίου με την Λεωφόρο Ελευθερίου Βενιζέλου. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 24, 26, 71, 72, 75. Στην πρόσοψη της καμπύλης φέρει κάτωθι την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ", η οποία συμπληρώνεται με την τοξωτή γραφή επί της καμπύλης: "ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ". Δεξιά του κορμού στο μουρέλο του κορμού υπάρχει η επιγραφή του δωρητή: "Π.

ΣΚΛΑΒ.<ΟΥΝΟΥ> / ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΟΛΥΜΠΙΑΣ ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΥ³²⁴. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου με νερά και με διαστάσεις: ύψος 133 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 19 εκ. Περιλαμβάνει στην πρόσοψη του κορμού σχεδιασμό υπόσκαφου τοξωτού πλαισίου εικόνας με έξεργη κορνίζα, παρόμοια της στήλης αρ. 27. και τοξωτή χωνευτή οπή προσφορών. Στην πρόσοψη της καμπύλης έχει σμιλευθεί εγχάρακτος σταυρός σε σχήμα μεταλλίου. Διαπιστώνονται περιορισμένες αλλοιώσεις στις επιφάνειες και χρωματική φθορά εξαιτίας χρόνιας έκθεσης στις καιρικές συνθήκες.

ε') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Χαλανδρίου (αρ. κατ. 26.- Εικ. 26, Εικ. 26α).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα των ετών 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτηση (Εικ. 26). Σε σκηνή της κινηματογραφικής ταινίας "Οικογένεια Χωραφά"³²⁵, του έτους 1968, διαπιστώνεται στην σημερινή τοποθεσία (Εικ. 26α). Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο λεπτόκοκκο και με διαστάσεις: ύψος 148,5 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 28,5 εκ. Περιλαμβάνει στην πρόσοψη του κορμού έξεργη ανάγλυφη σχεδίαση οπής προσφορών σε ροζέτα. Στο κατώτερο σημείο της επίστεψης της καμπύλης έχει σμιλευθεί εξωανάγλυφη

³²⁴ Βλ. σχετικά με τον δωρητή της στήλης αρ. 11 όπου τα στοιχεία του δωρητή σχετίζονται με την επιγραφή της στήλης αρ. 11 του Ι.Ν. Ευαγγελισμού Κηφισιάς. ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ / ΑΦΙΕΡΩΜΑ Π. Α. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΥ

³²⁵ <http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/rec.aspx?id=371546>, (ανακτήθηκε στις 10.07.2023).

πλευρική ταινία. Τα ανωτέρω διακοσμητικά σημεία δύναται σχετισθούν τεχνικά με τα αντίστοιχα στην στήλη αρ. 27. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 24, 25, 71, 72, 75. Σημαντική προσθήκη αποτέλεσε η ενδιάμεση τοποθέτηση τμήματος ορθομαρμάρωσης. Η ενσωμάτωση των κάθετων πλακών με τοξωτά ανοίγματα και υαλοπίνακες στις πλευρές του αποτελεί εικονοστάσιο. Εξακριβώνονται επιφανειακές φθορές, η σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών και η αφαίρεση του σταυρού.

στ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Δήμου Αγίας Παρασκευής (αρ. 27.- εικ. 27, 27α, 27β).

Η δημιουργία της χρονολογείται στην αρχή της δεκαετίας 1950. Βρίσκεται επί της Λεωφόρου Μεσογείων βόρεια της κεντρικής θύρας του ναού (Εικ. 27). Με την εξέταση φωτογραφικού υλικού του 1952, από την συλλογή του του φωτορεπόρτερ Πέτρου Πουλίδη³²⁶ νύν αρχείου της ΕΡΤ, προκύπτει ότι έχει μεταφερθεί από την αρχική θέση της. Η θέση της διακρίνεται αρχικώς στην Πλατεία Αγίας Παρασκευής μπροστά και δεξιά της εισόδου του ναού (Εικ. 27α). Μετά την δημιουργία της πλατείας μεταφέρθηκε αριστερά της εισόδου προς την Λεωφόρο Μεσογείων (Εικ. 27β.). Παρουσιάζει ικανή ομοιότητα με τη στήλη αρ. 24, σε σχέση με το τοξωτό πλαίσιο εικόνας και την απόληξη της καμπύλης επίστεψης. Παρομοίως, δύναται να εξεταστεί συσχέτιση με την στήλη αρ. 25, στο σημείο απόληξης της επίστεψης της καμπύλης και την εξωανάγλυφη ροζέτα οπής των οικονομικών προσφορών. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ

³²⁶ <https://archive.ert.gr/1685/>, Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 26.07.1952, (ανακτήθηκε στις 09.09.2024).

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 150 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει διαμορφωθεί υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας με περιμετρική ανάγλυφη κορνίζα. Η οπή ρίψης των προσφορών φέρει έξεργη ανάγλυφη σχεδίαση. Στην πρόσοψη της καμπύλης υπάρχει ημιέξεργος ανάγλυφος σταυρός σε μέταλλο. Εξακριβώνονται, μικρές επιφανειακές αλλοιώσεις και η αποκοπή τμήματος σε γωνία της πλευράς του δεξιού μουρέλου.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Θρακομακεδόνων (αρ. 28.- εικ. 28).

Η κατασκευή της πιθανολογείται προς την δεκατία του 1950 και εξής, οπότε και έγινε χωροταξική ανάπλαση της περιοχής και ανάπτυξη της ενορίας. Μέχρι σήμερα βρίσκεται στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της Πλατείας Αριστοτέλους. Παρουσιάζει στοιχεία δομικής συσχέτισης με τις στήλες αρ. 68 και 192. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ" και στην πρόσοψη της καμπύλης αψιδωτή επιγραφή με την καρκινική έκφραση: "ΝΙΨΟΝ ΑΝΟΜΗΜΑΤΑ ΜΗ ΜΟΝΑΝ ΟΨΙΝ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 122 εκ. Χ μήκος 40,5 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με λιτή σχεδίαση. Στην πρόσοψη της καμπύλης έχει προστεθεί μεταγενέστερη κορνίζα με έξεργη εσοχή για την τοποθέτηση εικόνας. Διαπιστώνονται φθορές, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών.

1.1.3. Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη.

Στις διαστάσεις του τύπου της «σύνθετης στήλης με πυραμιδοειδή επίστεψη» περιλαμβάνονται συνήθως δύο ή τρία τμήματα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται σε βάση και επιστέφεται με ανώτερο τμήμα σε σχήμα πυραμίδας. Η διαμόρφωση των πλευρών ποικίλει ανάλογα, την δομή του κορμού. Παρατηρείται ποικιλία διαφορετικών σχεδίων μεταξύ οξυκόρυφης ή πλατιάς σχεδίασης. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει κάθετο περιμετρικό γείσο. Το σύνολο των έργων φέρει επίπεδη και σχετικά λιτή σχεδίαση. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται τα εξής 17 έργα:

α') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Κοττάκη - Πλάκας (αρ. κατ. 29.- Εικ. 29, 29α).

Η κατασκευή της χρονολογείται μεταξύ των ετών 1900-1919. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της (Εικ.29). Στο ίδιο σημείο στην περίφραξη του ναού επί της οδού Κυδαθηναίων, επιβεβαιώνεται και σε φωτογραφία του 1919 (Εικ. 29α). Η λήψη έγινε από τον Ελβετό φωτογράφο και περιηγητή Fréd Boissonnas (1862-1890)³²⁷. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 147 εκ. Χ μήκος 34,5 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται επί της προσόψεως του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφη τοξωτή οπή ρίψης οικονομικής ενίσχυσης. Σταδιακά προέκυψαν επιφανειακές αλλοιώσεις, αποτμήσεις και χρωματισμός στις

³²⁷ <https://www.searchculture.gr/aggregator/persons/1590865568?language=en>, Φωτογράφος Fréd Boissonnas, 1919, (ανακτήθηκε στις 09.09.2024).

πλευρές του έργου. Σημειώνεται απώλεια της εικόνας και του σταυρού της επίστεψης.

β') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Αττικής (αρ. κατ. 30.- εικ. 30).

Η δημιουργία της ανάγεται βάση επιγραφής κατά το 1919. Διατηρείται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης της πλησίον του ναού, δεξιά της κεντρικής θύρας, επί της Λεωφόρου Δημοκρατίας. Τοποθετήθηκε μετά την οικοδόμηση του νέου ναού και παραμένει μέχρι σήμερα έξω από την είσοδο του. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σημειωθεί η επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ 1919". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 129 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Έχει σχεδιαστεί στο πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, υπόσκαφη τοξωτή οπή προσφορών και απότμηση στις γωνίες. Διαπιστώνεται αυξημένη επιφανειακή αλλοίωση με αποτμήσεις σε διάφορα σημεία. Μετά την απώλεια του σταυρού της επίστεψης έχει συντελεστεί αντικατάσταση του με μεταγενέστερη μεταλλική κατασκευή.

γ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Λατόμων Διονύσου (αρ. κατ 31.- εικ. 31).

Η κατασκευή της χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή κατά το 1931. Εκτίθεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της πλησίον της επαρχιακής οδού Εκάλης - Νέας Μάκρης. Το έργο αποτελεί αφιέρωμα στη μνήμη του John Bowman, αδελφού του ιδιοκτήτη της εταιρείας Thomas Bowman ο οποίος πέθανε σε ατύχημα στο ίδιο σημείο το 1931³²⁸. Περιλαμβάνει κοινά σημεία

³²⁸ ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 205.

τεχνοτροπίας με τη στήλη αρ. 32, η οποία είναι αφιερωμένη στον ίδιο ναό και βρίσκεται σε μικρή απόσταση. Κατά πάσα πιθανότητα φαίνεται να έχουν σχεδιαστεί από τον ίδιο τεχνίτη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ” και στην πρόσοψη της βάσης την αφιερωματική επιγραφή: “ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΜΠΟΜΑΝ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΖΩΝ ΜΠΟΜΑΝ ΘΑΝΟΝΤΟΣ ΕΝΤΑΥΘΑ 1931”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 134 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με ανάγλυφη ημιέξεργη οπή προσφορών. Η ένωση του κορμού με την πυραμίδα διακοσμείται περιμετρικά με σχέδιο οδοντωτής ταινίας. Διαπιστώνονται επιφανειακές φθορές, μικρές αποτμήσεις και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

δ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Λατόμων Διονύσου (αρ. κατ. 32- εκ. 32).

Η κατασκευή της χρονολογείται βάση της περιεχόμενης επιγραφής το 1932. Είναι τοποθετημένη στην αρχική θέση της, αριστερά της εισόδου του ναού επί της οδού Αγίου Γεωργίου. Η εκκλησία χτίστηκε το 1905 από Καρπαθίους εργάτες των λατομείων της Πεντέλης σε οικόπεδο το οποίο παραχωρήθηκε από την “Grecian Marbles (Marmor) Ltd”, την εταιρεία εκμετάλλευσης των λατομείων Διονύσου. Η αποκαλούμενη «εκκλησία των Λατόμων»³²⁹, του προστάτη των λατόμων εργατών, παραχωρήθηκε λίγο αργότερα στον Σύλλογο των απανταχού Καρπαθίων³³⁰. Αποτελεί τον ενοριακό ναό Αγίου Γεωργίου και Αγίου Διονυσίου, με απόφαση Προεδρικού

³²⁹ ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, σ. 204.

³³⁰ Ο.π., σ. 204.

Διατάγματος, στην περιοχή Διονύσου της Ιεράς Μητροπόλεως Κηφισίας, Αμαρουσίου και Ωρωπού³³¹. Παρουσιάζει κοινά σημεία τεχνοτροπίας με τη στήλη αρ. 31 η οποία είναι αφιερωμένη στον ίδιο ναό και βρίσκεται σε κοντινή εποχή και ίσως να λεχουν ίδιο τεχνήτη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΠΑΝΗ ΤΩΝ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΛΑΤΟΜΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ 1932”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 136 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, με ανάγλυφη ημιέξεργη οπή προσφορών και οδοντωτή περιμετρική ταινία. Στην επίστεψη της πυραμίδας στερεώνεται μικρός κουμπές ο οποίος αποτελούσε την βάση του σταυρού. Επιβεβαιώνονται αλλοιώσεις, μικρές αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Ψυρρή (αρ. κατ. 33.- εικ. 33, 33α, 33β).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της δεξιά της κεντρικής θύρας του ναού επί της οδού Αγίων (Εικ. 3). Σε πλάνα της κινηματογραφικής ταινίας “Η Κάλπικη Λίρα” (Ιστορία μιας κάλπικης λίρας), του έτους 1955, διαπιστώνεται η ύπαρξη της στο ίδιο σημείο. Η αντιπαραβολή στιγμιότυπου από την ταινία και σύγχρονης φωτογραφίας με το ίδιο σημείο αποδεικνύει ότι η στήλη έμεινε μέχρι τώρα στην ίδια θέση (Εικ. 33α και Εικ.33β)³³². Η σχεδίαση της παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας προς τη στήλη αρ. 24. Στην πρόσοψη της πυραμίδας φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΝΑΟΥ” και στην πρόσοψη του

³³¹ Βλ. Προεδρικό Διάταγμα 1034/24.11.1980

³³² <https://www.youtube.com/watch?v=u5OTOggB-8w>, (ανακτήθηκε στις 09.10.2024).

κορμού: “ΔΑΠΑΝΗ ΣΤΑΜΟΥ ΛΑΛΛΑΟΥΝΗ”³³³. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο λεπτόκοκκο και με διαστάσεις: ύψος 162 εκ. Χ μήκος 32,5 εκ. Χ πλάτος 28,5 εκ. Διακοσμείται στο πρόσωπο του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και εγχάρακτο σταυρό σε μέταλλο. Στην σημερινή κατάσταση του έργου καταγράφεται η πρόσδεση του με μεταλλικά στηρίγματα επί του ναού. Εξακριβώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις, παρεμβάσεις χρωματισμών στις επιφάνειες, Είναι αντιληπτές οι απώλειες της μεταλλικής θυρίδας στην οπή προσφορών και του σταυρού της επίστεψης.

στ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Θησείου (αρ. κατ. 34.- εικ. 34).

Η δημιουργία της υπολογίζεται κατά τα έτη 1900-1930. Βρίσκεται εντός του αύλειου χώρου του ναού μετά την απεγκατάσταση της από το πρότερο σημείο τοποθέτησής της μαζί με τις στήλες αρ. 10, 35, και 56. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥ(Ν)ΔΡΟΜΗ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ”³³⁴. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 122 εκ. Χ μήκος 28 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Έχει διακοσμηθεί στην πρόσοψη και τα δύο μουρέλα του κορμού με αντίστοιχα υπόσκαφα πλαίσια εικόνων και έξεργα τοξωτά περιγράμματα. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Στις σημαντικές απώλειες περιλαμβάνονται η βάση, η απώλεια των μεταλλικών θυρίδων στις οπές προσφορών και ο σταυρός της επίστεψης.

ζ') Η Γ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Θησείου (αρ. κατ. 35.- εικ. 35, 35α).

³³³ Η επιγραφή καλύφθηκε πριν δύο έτη με επίχρση υλικού κατά την εργασία χρωματισμού της στήλης.

³³⁴ Η επιγραφή αναφέρει εκ παραδρομής την λέξη ΣΥΔΡΟΜΗ (sic.).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα των ετών 1900-1930. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησης εντός του αύλειου χώρου του ναού δίπλα στις στήλες αρ. 10, 34, και 56 (Εικ. 35). Βάση φωτογραφικού αρχείου του 1977³³⁵, διακρίνεται στην αποβάθρα του Σιδηροδρομικού Σταθμού Θησείου (Εικ. 35α). Ο συγκεκριμένος σταθμός υπήρξε αρχικά τερματικός, στην διαδρομή από τον Πειραιά προς το Θησείο. Η μετακίνηση των διερχόμενων επιβατών απετέλεσε το προφανές κίνητρο, για την τοποθέτηση των μαρμαρίνων ζητιάνων του πλησιόχωρου ναού Αγίου Αθανασίου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΝΑΝΤΙ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΘΗΣΕΙΟΥ”. Την αυτή επιγραφή φέρει και στην πρόσοψη του κορμού του δεξιού μουρέλου. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 136 εκ. Χ μήκος 27 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού και την πρόσοψη του μουρέλου με αντίστοιχα υπόσκαφα πλαίσια εικόνων και έξεργα τοξωτά περιγράμματα. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια της βάσης, η απώλεια των μεταλλικών θυρίδων των οπών προσφορών και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

η') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Φιλίππου οδού Αδριανού (αρ. κατ 36.- εικ. 36).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της δεξιά της εισόδου του Ι.Ν. Προκύπτει ότι υπήρξε τοποθετημένη στο ίδιο σημείο πριν την κατασκευή του κωδωνοστασίου. Έπειτα από την οικοδόμηση του κωδωνοστασίου φέρεται να έγινε η στερέωση της επί του τοίχου του. Σε πίνακα και φωτογραφία αρχείου

³³⁵ Αγνώστος φωτογράφος, 1977, Αρχείο π.Σπυρίδωνος Κωνσταντή.

του 1960, που διακρίνεται ο ναός χωρίς το κωδωνοστάσιο, η στήλη είναι ορατή στη σημερινή θέση της³³⁶. Η προσαρμογή της στον δυτικό τοίχο του κωδωνοστασίου, τέθηκε για την διασφάλιση των προσφορών στο εσωτερικό χώρο του. Στην πρόσοψη της πυραμίδας φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 135 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος 26,5 εκ. Έχει λιτή διαμόρφωση με κύριο στοιχείο στην πρόσοψη του κορμού υπόσκαφου πλαισίου εικόνας. Επιβεβαιώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες, σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών και αντικατάσταση του σταυρού με νεότερη μεταλλική κατασκευή.

θ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων (αφ. Κατ. 37.- εικ. 37).

Η διαμόρφωση της ανάγεται κατά το διάστημα των ετών 1900-1930. Διατηρείται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της στην συμβολή των οδών Ιπποκράτους και Διδότου. Έχει παρόμοια σημεία με τις στήλες αφ. 78, 107, και 147. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “[ΣΥ]ΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΥΚΑΚΙΑ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 138 εκ. Χ μήκος 39 εκ. Χ πλάτος 49 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και τοξωτή εσοχή οπή προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού στην επίστεψη.

ι') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Ζώνης Κυψέλης (αφ. κατ.- 38.- εικ. 38).

³³⁶ ΑΘ ΑΤΤΑΡΤ. (Πρωτ.), ό.π., σ. 52, 56.

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης, στην οδό Αγίας Ζώνης επί της εισόδου προς τον άυλειο χώρο του ναού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την φθαρμένη λόγω απότμησης υλικού επιγραφή: “ΥΠΕΡ [ΤΟΥ ΙΕΡ]ΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑ[Σ ΖΩΝ]ΗΣ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 142 εκ. Χ μήκος 47 εκ. Χ πλάτος 29,5 εκ. Έχει δεχθεί επεξεργασία στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και τοξωτή οπή οικονομικών προσφορών. Εξακριβώνονται φθορές, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η σφράγιση της οπής των προσφορών. Στην επίστεψη της στήλης έχει συμβεί η απώλεια του σταυρού. Στην θέση του τοποθετήθηκε μεταγενέστερη μεταλλική κατασκευή.

ια') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Παντελεήμονος οδού Αχαρνών στην Αθήνα (αρ. κατ. 39.- εικ. 39).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της συμβολής των οδών Αχαρνών και Κύμης. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΕΙΝΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 123 εκ. Χ μήκος 41,5 εκ. Χ πλάτος 40 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και ανάγλυφη ημιέξεργη οπή προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Στην θέση της απωλεσθείσας πυραμίδας προστέθηκε μεταγενέστερη προσθήκη μαρμάρινου τμήματος εικονοστασίου. Το εσωτερικό του οποίου δύναται να είχε κατασκευαστεί για την τοποθέτηση λατρευτικών ειδών όπως φορητή εικόνα,

καντήλι και θυμιατήριο. Στο ανώτερο σημείο διαπιστώνεται μόνο η βάση του απωλεσθέντος σταυρού.

ιβ') Η στήλη συνδρομής του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Ελληνικού (αρ. κατ. 40.- εικ. 40).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά το διάστημα 1920-1930 και έγκειται τοποθετημένη στον αύλειο χώρο του ναού. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο με νερά και με διαστάσεις: ύψος 123 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Πρόκειται για έργο μεσαίου μεγέθους και με λιτή σχεδίαση. Στην πρόσοψη του κορμού παρουσιάζει απλή οπή προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες, η απώλεια της βάσης και του μεταλλικού σταυρού της επίστεψης.

ιγ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου Κηπούπολης (αρ. κατ. 41.- εικ. 41).

Η δημιουργία της υπολογίζεται το διάστημα 1950-1960. Έγκειται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης επί της οδού Ανθέων αριστερά της κεντρικής εισόδου του ναού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΔΩΡΕΑΙ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤ<ΑΝΤΙ>ΝΟΥ Κ<ΑΙ> ΕΛΕΝΗΣ ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΩΣ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 136 εκ. Χ μήκος 27 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο εικονοστάσι για την τοποθέτηση εικόνας, καντηλιού και θυμιατού. Η οπή προσφορών επισημαίνεται με μεταλλική θυρίδα. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Στις μεταγενέστερες επεμβάσεις επί των επιφανειών καταγράφεται και η ατυχής διάτρηση προς δικτύωση

ηλεκτροδότησης με μεταλλικό σωλήνα, στην πίσω πλευρά, για τον φωτισμό της εικόνας.

ιδ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Άννας Χαλανδρίου (αρ. κατ. 42.- εικ. 42).

Η εν λόγω στήλη κατασκευάστηκε σύμφωνα με επιγραφή της το 1963 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης, επί της οδού Αγίας Άννης αρ. 8. Στην πρόσοψη του δεξιού μουρέλου φέρει την επιγραφή: "Γ. ΤΣΙΠΟΥΡΑΣ 1963". Προφανώς πρόκειται για την υπογραφή του τεχνίτη. Η αναφερόμενη σημείωση αναφέρει το επώνυμο του τεχνίτη. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 180 εκ. Χ μήκος 32,5 εκ. Χ πλάτος 25,5 εκ. Ο κορμός της είναι λιτός και στηρίζεται σε βαθμιδωτή βάση. Καταγράφονται αποτμήσεις στις επιφάνειες και τέσσερις οριζόντιες εγκοπές στις πλευρές του κορμού. Μετά την απώλεια της πυραμίδας προστέθηκε τύπος εικονοστασίου με σταυρό επίστεψης. Στην νεότερη αυτή κατασκευή καταγράφεται η ύπαρξη εικόνας, καντηλιού και θυμιατού.

ιε') Η στήλη του Ι.Ν. Παναγίας Θεοτόκου Δήμου Αγίου Δημητρίου (αρ. κατ. 43.- εικ. 43).

Η σύνθεση της ανάγεται μεταξύ των ετών 1960-1970. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της, επί της Λεωφόρου Βουλιαγμένης πλησίον του ναού. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την στήλη αρ. 165. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ". Στην πρόσοψη του αριστερού μουρέλου τίθεται η επιγραφή: "ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΓΕΩΡΓ<ΙΟΥ> Δ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά σε βάθος και

με διαστάσεις: ύψος 172 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 35 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Προκύπτουν, αλλοιώσεις στις επιφάνειες, σφράγιση της οπής των προσφορών και η απώλεια του σταυρού στην επίστεψη. Παρουσιάζει ομοιότητα με την απωλεσθείσα αρ. 142 η οποία ήταν τοποθετημένη σε κοντινή απόσταση.

ιστ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Άννας Βοτανικού - Περιβολίων (αρ. κατ. 44.- εικ. 44).

Η δημιουργία της χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή κατά το 1971. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της βόρεια του νέου ναού επί της οδού Πέτρου Ράλλη. Στην πρόσοψη του δεξιού μουρέλου έχει σημειωθεί η αφιερωματική επιγραφή: "ΔΩΡΕΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΕΣΣΗ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΟΥ ΜΑΡΟΥΣΑΣ 1971". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με γκριζα νερά και ήταν τοποθετημένη πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 125 εκ. Χ μήκος 31,5 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σχεδιασμένο υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Εξακριβώνονται η μετακίνηση του κορμού από την βάση και η σφράγιση της οπής ρίψης των συνδρομών. Στην επίστεψη προκύπτει η προσαρμογή μεταγενέστερου και μεγαλύτερου σταυρού.

ιζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Νέων Σεπολίων (αρ. κατ. 45.- εικ. 45).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή κατά το 1974. Βρίσκεται στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της συμβολής των οδών Σολωμού και Λευκωσίας. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ

ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ 1974". Στην πρόσοψη της βάσης υπάρχει η επιγραφή με το επώνυμο των δωρητών: "ΔΩΡΕΑ ΑΦΟΙ ΓΚΙΩΝΑΚΗ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με γκρίζα νερά και με διαστάσεις: ύψος 123,5 εκ. Χ μήκος 41 εκ. Χ πλάτος 28,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με βαθιά υπόσκαφη εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, καντηλιού και θυμιατού. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Επίσης, απουσιάζει το ανώτερο τμήμα επίστεψης. Βάση της περιμέτρου και της τετράγωνης σχεδίασης στο ανώτερο σημείο του κορμού προσιδιάζει η αρχική τοποθέτηση πυραμίδας. Η υπόθεση ενισχύεται και από τον υπολογισμό της χρήσης μηχανικών μέσων στον κορμό η οποία υποδηλώνει περιορισμό ικανοτήτων για την κατασκευή.

1.1.4. Σύνθετες στήλες με επίπεδη επίστεψη.

Η συνήθης δόμηση του τύπου της «σύνθετης στήλης με επίστεψη βαθμίδων» αποτελείται από δύο ή τρία τμήματα. Στον κορμό και το ανώτερο τμήμα της στήλης δύναται να αναπτύσσονται διάφορες παράλληλες σμιλεύσεις. Ως προς την επίστεψη επικρατεί η ονομασία της ανώτερης επίπεδης διαμόρφωση. Η σχεδίαση της στήλης δύναται να περιλαμβάνει απολύτως επίπεδη ή και βαθμηδόν τμηματική απόληξη. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 5 έργα:

α') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων (αρ. κατ. 46.- εικ. 46).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. Καθίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών

Χαριλάου Τρικούπη και Διδότου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΥΚΑΚΙΑ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 164,5 εκ. Χ μήκος 36,5 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Έχει σχεδιαστεί στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο για την τοποθέτηση εικόνας, τοξωτή οπή προσφορών και σμίλευση στις γωνίες. Διαπιστώνονται χτυπήματα στις επιφάνειες και η αφαίρεση του σταυρού της επίστεψης.

β') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Άννας (παλαιός ναός) Βοτανικού - Περιβολίων (αρ. κατ. 47.- εικ. 47).

Η δημιουργία της χρονολογείται μεταξύ των ετών 1920-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση έξω από τον παλιό ναό. Η επιτοίχια τοποθέτησή της στον δυτικό τοίχο του ναό τέθηκε για την διασφάλιση των οικονομικών προσφορών στο εσωτερικό του ναού. Εξαιτίας της επέμβασης με με επίχριση διαφόρων υλικών δόμησης στις επιφάνειες δεν είναι εφικτή η διαπίστωση επιγραφής. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 100 εκ. Χ μήκος 46 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει υπόσκαφο πλαίσιο για την στερέωση εικόνας.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Βαρβάρας Χαλανδρίου. (αρ. κατ. 48.- εικ. 48, 48α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930 (Εικ. 48). Διαπιστώνεται η μετακίνησή της από την αρχική θέση τοποθέτησής της προς την τοιχοποιία της περιφραξής επί της οδού Εθνικής Αντιστάσεως. Η προηγούμενη εγκατάσταση της επιβεβαιώνεται στο περιστύλιο του ναού

σύμφωνα με σκηνή της κινηματογραφικής ταινίας “Η Θεία απ’ το Σικάγο”³³⁷ του 1957 (Εικ. 48α). Στον ευμεγέθη σταυρό της επίστεψης φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 103 εκ. Χ μήκος 57 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει σχεδιαστεί ανάγλυφος έξεργος σταυρός και υπόσκαφη εσοχή οπής προσφορών. Διαπιστώνεται η πλήρης επικάλυψη του έργου με επίχριση κονιάματος και ασβέστη.

δ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Γεννήσεως Χριστού Χριστοκοπίδου Ψυρρή. (αρ. κατ. 49.-εικ. 49).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησης και βρίσκεται ανατολικά του ναού επί της οδού Αισώπου. Υπάρχουν μόνο τα δύο τμήματα η βάση και ο κορμός. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ Η ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΜΟΣΧΟΥ”³³⁸. Ο αναφερόμενος δωρητής αναφέρεται και στις στήλες αρ. 50, 77, και 182. Ο Νικόλαος Μοσχούς υπήρξε μαρμαρογλύπτης και διατηρούσε το λατομείο “Μοσχού” στην Πεντέλη. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 164,5 εκ. Χ μήκος 36,5 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Έχει στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο

³³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=IRKb0G62rdo>, (ανακτήθηκε στις 06.10.2024).

³³⁸ βλ. ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, Πεντέλη από τους Βυζαντινούς Χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή. Μέρος Β', σ. 92-93. Πολλά από τα αρχαία λατομεία της Πεντέλης «βαφτίστηκαν» με το επώνυμο του νεότερου ή κυριότερου μισθωτή τους.

εικόνας και με τοξωτή εσοχή στην οπή των προσφορών. Έχουν σημειωθεί αποσπάσεις σε σημεία

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής Μελισίων (αρ. κατ. 50.- εικ. 50).

Η κατασκευή της χρονολογείται σύμφωνα με επιγραφή το 1941. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησής της βορειοανατολικά στον νέο ναό επί της Λεωφόρου Δημοκρατίας. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ Η ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΔΩΡΕΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ε. ΜΟΣΧΟΥ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΡΧΟΥ ΜΑΡΜΑΡΩΝ 10-8-1941"³³⁹. Ο αναφερόμενος δωρητής αναφέρεται και στις στήλες αρ. 49, 77, και 182. Στο αριστερό μουρέλο αναγράφεται έχει επιγραφή με το ψαλμικό χωρίο: "ΟΣΤΙΣ ΠΙΣΤΕΥΕΙ ΕΙΣ ΕΜΕ / ΠΟΤΑΜΟΙ ΥΔΑΤΟΣ ΖΩΝΤΟΣ ΘΕΛΟΥΣΙ ΡΕΥΣΕΙ ΕΚ ΤΗΣ / ΚΟΙΛΙΑΣ ΑΥΤΟΥ ΔΗΛΑΔΗ / ΘΑ ΛΑΒΗ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ / ΙΩΑΝΝΗΣ Ζ' 37 – 39". Στο δεξί μουρέλο έχει επιγραφή με το ψαλμικό χωρίο: "ΔΙΨΑ Η ΨΥΧΗ ΜΟΥ ΤΟΝ ΘΕΟΝ / ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΤΟΝ ΖΩΝΤΑ ΠΟΤΕ / ΘΕΛΩ ΕΛΘΕΙ ΚΑΙ ΘΕΛΩ ΦΑΝΗ / ΕΝΩΠΙΟΝ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΨΑΛΜΟΣ ΜΒ' 1". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 116 εκ. Χ μήκος 38,5 εκ. Χ πλάτος 38,5 εκ Διακοσμείται στην πρόσοψη και τα δύο μουρέλα του κορμού με αντίστοιχα υπόσκαφα πλαίσια εικόνων και έξεργα τοξωτά περιγράμματα. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια της βάσης. Στο ανώτερο τμήμα φέρει μεταγενέστερο τμήμα πρόχειρης κατασκευής από σκυρόδεμα στο οποίο έχει επικολληθεί μαρμάρινος σταυρός. Η παρέμβαση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί

³³⁹ ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, ό.π., σ. 92-93.

ότι προσφέρει ουσιαστική αλλαγή της μορφής αλλά πρακτική στερέωση του σταυρού.

1.1.5. Σύνθετες στήλες με θολωτή επίστεψη.

Η σχεδίαση της «σύνθετης στήλης με θολωτή επίστεψη» περιλαμβάνει συνήθως δύο ή τρία τμήματα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται σε βάση και επιστέφεται με ανώτερο τμήμα σε σχήμα θόλου. Η επιλογή δημιουργίας θόλου υπήρξε σχετικά περιορισμένη, προφανώς εξαιτίας της δυσκολίας δημιουργίας του. Την εφαρμογή ανάγλυφου θόλου στην επίστεψη αναδεικνύουν τα έργα του γλύπτη Ιωάννη Καρπάκη. Με την εξέταση και σύγκριση των έργων με θολωτή επίστεψη διαπιστώθηκαν στοιχεία που συνδέουν την δημιουργία τους από τον ίδιο γλύπτη. Οι όμοιες επιγραφές περί των στοιχείων του γλύπτη και των δωρητών επιβεβαιώνει την κατασκευή από τον ίδιο γλύπτη. Επιπρόσθετα, η εξέταση μεταξύ των έργων με θολωτή επίστεψη και με διακοσμητικά σχέδια όμοιας σμίλευση φανερώνουν την σμίλευση από τον Ιωάννη Καρπάκη. Οι λίγες προσπάθειες κατασκευής του τύπου από άλλους τεχνίτες παρουσιάζουν περιορισμένη σμίλευση. Η δυσκολία κατασκευής θόλου εξηγείται με την απλούστερη προσπάθεια απόδοσης σχήματος «θολίτη». Η σχεδίαση του οποίου αποτελεί στοιχείο τόξου και θόλου. Αποτελεί τεχνικά σχήμα τραπεζίου με τις δύο πλευρές καμπύλες. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 10 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Αικατερίνης Πλάκας, Αθήνα. (αφ. κατ. 51.- εικ. 51, 51α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1904. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης στην είσοδο του αύλειου χώρου του ναού επί της οδού Λυσικράτους (Εικ. 51). Σε φωτογραφία αρχείου του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών, που λήφθηκε το έτος 1904, διαπιστώνεται η παρουσία της στήλης στο ίδιο σημείο τοποθέτησης (Εικ. 51α)³⁴⁰. Η συγκεκριμένη λήψη είναι από την πλευρά του ναού και με επιτόπια εξέταση διαπιστώθηκε ότι απεικονίζεται το ακριβώς το ίδιο σημείο που βρίσκεται και σήμερα. Με την επεξεργασία μεγέθυνσης της εικόνας φάνηκε η ίδια μορφή του έργου. Επιπλέον αυτών, να σημειωθεί ότι σε πολύ κοντινή απόσταση ήταν το εργαστήριο του Ιωάννη Καρπάκη επί της οδού Πλατύκα και νυν οδού Τζιραίων. Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο, πιθανόν το πρώτο από τα συνολικά δώδεκα ταυτοποιημένα έργα του. Σε σύγκριση με τα άλλα έργα του γλύπτη φέρει περιορισμένη διακόσμηση, χωρίς μικρά λεπτομερή σχέδια, αλλά έχει τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Στην πρόσοψη της βάσης φέρει την επιγραφή: “ΙΩΑΝ<ΝΗΣ> ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Τήνου και με διαστάσεις: ύψος 167 εκ. Χ μήκος 28,5 εκ. Χ πλάτος 28,5 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο ταινιών. Στην πρόσοψη του κορμού έχει υπόσκαφο καμπυλόσχημο πλαίσιο με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και εξωανάγλυφη οπή προσφορών. Στην κορυφή της στήλης υπάρχει θολωτή επίστεψη κουμπέ με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων³⁴¹. Η βάση του θόλου είναι

³⁴⁰ <https://arachne.dainst.org/entity/1168?fl=20&q=connectedEntities:770&resultIndex=23>, Φωτογραφία Deutsches Archäologisches Institut Athen, (ανακτήθηκε στις 05.03.2025).

³⁴¹ Η ανάγλυφη σχεδίαση του θόλου αποτελεί τακίμι από σχέδιο των θόλων σε προσκυνητάρια του Ιωάννη Χαλεπά. Ανάλογο σχέδιο διαπιστώνεται στον θόλο από το

διακοσμημένη περιμετρικά με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η σφράγιση της οπής των προσφορών. Σημειώνεται μεταγενέστερη κατώτερη διάτρηση του κορμού και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

β') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Χρυσοκαστριωτίσσης Αθήνας (αρ. κατ. 52.- εικ. 52, 52α, 52β).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1915. Έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησης πλησίον του ναού μπροστά στο παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως Σωτήρος Πλάκας, το "Σωτηράκι" επί της οδού Θεωρίας (Εικ. 51). Σε φωτογραφία του 1905 διακρίνεται στην οδό Αιόλου, στα όρια της ενορίας έξω από τον «μεντρεσέ» (Εικ. 51α)³⁴². Στην ίδια θέση διακρίνεται και το 1931 σε επόμενη φωτογραφία διαφορετικής λήψης (Εικ. 52β)³⁴³. Πρόκειται για έργο του Ιωάννη Καρπάκη με πληθωρική σχεδίαση όπως όλα τα έργα του. Ο κορμός και η βάση είναι πανομοιότυπα ως προς την μορφή και την ανάγλυψη διακόσμηση με τις στήλες αρ. 51, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Σήμερα αποτελείται από δύο τμήματα καθώς δεν εντοπίζεται η θολωτή επίστεψη της. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "[ΣΥΝΔΡΟΜΗ] [Τ]ΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

διαμελισμένο προσκυνητάρι του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Πειραιά, ο οποίος εκτίθεται στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου.

³⁴² <https://archive.ert.gr/1196/>, Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 01.01.1952, (ανακτήθηκε στις 11.09.2025).

³⁴³ <https://www.anexitilo.net/2025/09/1931.html>, Φωτογράφος René Bénézech, 1931, (ανακτήθηκε στις 15.09.2025).

ΧΡΥΣΟΚΑΣΤΡΙΩΤΙΣΣΑΣ ΔΑΠΑΝΗ ΕΙΡΗΝΗΣ Γ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΤΖΕΛΙΔΟΥ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 105 εκ. Χ μήκος 28 εκ. Χ πλάτος 26,5 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού, με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών μία με σταυρούς και μία απλή και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα περιγράμματα. Στο πρόσωπο και τα μουρέλα του κορμού έχει υπόσκαφα τοξωτά πλαίσια εικόνων. Μεταξύ των σταδιακών προσωπικών επισκέψεων καταγραφής στο σημείο διαπιστώθηκε η πτώση και μετακίνηση του κορμού από την βάση της. Έχουν συμβεί μεγάλες αλλοιώσεις, αποκοπές υλικού και βανδαλισμός στις επιφάνειες, η απώλεια της θολωτής επίστεψης και η βύθιση της μεγαλύτερης επιφάνειας της βάσης στο έδαφος.

γ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Ειρήνης οδού Αιόλου Αθήνας (αρ. κατ. 53.- εικ. 53).

Επί τη βάσει επιγραφής στην πρόσοψη της στήλης κατασκευάστηκε το 1914. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική τοποθέτησή της δεξιά της κεντρικής θύρας του ως άνω ναού επί της οδού Αιόλου. Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο του Ιωάννη Καρπάκη. Παρουσιάζει δε στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΧΑΡ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ 1914". Στο αριστερό μουρέλο της βάσης φέρει την υπογραφή: "ΙΩΑΝ<ΝΗΣ> ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ". Η υπογραφή διακρίνεται στην πλάγια πλευρά της βάσης, σε αντίθεση με άλλα έργα του δημιουργού. Η διαπίστωση τούτη ενισχύει την πιθανότητα μετακίνησης του έργου από την αρχική θέση του. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 163 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος

29,5 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών μία με σταυρούς και μία απλή και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια σε κάθε πλευρά. Στην πρόσοψη του κορμού έχει υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και εξωανάγλυφη οπή προσφορών. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Περιμετρικά η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται, επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών, η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και η πρόσφατη τοποθέτηση νέου μεταλλικού σταυρού.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Δημοτικού Βρεφοκομείου, Αθήνας (αρ. κατ. 54.- εικ. 54).

Η κατασκευή της χρονολογείται επί τη βάσει επιγραφής στην πρόσοψη του κορμού κατά το 1919. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της επί της οδού Παναγή Τσαλδάρη στο Δημοτικό Βρεφοκομείο πλησίον του ναού. Δεδομένου ότι ο ναός ξεκίνησε να κτίζεται το 1872³⁴⁴ η τοποθέτηση της στήλης εξηγείται για λόγους ενίσχυσης. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ 1919 ΔΗΜ<ΟΤΙΚΟΝ> ΒΡΕΦΟΚΟΜΕΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 165 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα οδοντωτής ταινίας. Στην πρόσοψη του κορμού έχει καμπυλόσχημο περιγράμμα με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφη τοξωτή εσοχή οπή

³⁴⁴ Γ. ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ, ό.π., σ. 92.

προσφορών. Η επίστεψη του γλυπτού θόλου καταλήγει στην απόληξη της με υπόσκαφη βάση για σταυρό. Εξακριβώνονται επιφανειακές φθορές και ίχνη χρωματισμού, η σφράγιση της οπής ρίψης των προσφορών, ως και η αφαίρεση του σταυρού.

ε') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Ειρήνης οδού Αιόλου Αθήνας (αρ. κατ. 55.- εικ. 55).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 και μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της πλησίον του ναού. Έχει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 56, 57, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο του Ιωάννη Καρπάκη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΠΕΤΡΟΥ Γ. ΔΕΜΟΙΡΗ". Τα στοιχεία του δωρητή Πέτρου Γ. Δεμοίρη αναγράφονται και στην στήλη αρ. 178 στην Χαλκίδα³⁴⁵. Στην πρόσοψη της βάσης φέρει την υπογραφή: "ΙΩΑΝ<ΝΗΣ> ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Τήνου και με διαστάσεις: ύψος 177 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία απλή, και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα περιγράμματα σε κάθε πλευρά. Στην πρόσοψη και τα μουρέλα του κορμού έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην πρόσοψη του κορμού έχει ανάγλυφη οπή προσφορών. Στην κορυφή φέρει

³⁴⁵ Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Χαλκίδας, αρ. 178, είναι ενυπόγραφο έργο του Ιωάννη Καρπάκη, με σχετική επιγραφή στην βάση της. Πριν από λίγα έτη έγινε παρέμβαση στην στήλη για λόγους διακοσμησης, με απόφαση εκ του ναού και τοποθετήθηκαν τμήματα ψηφιδωτών πάνω στις επιφάνειες των προσόψεων. Με την πρόσθεση διακοσμητικού υλικού στις τέσσερις προσόψεις οι επιφάνειες καλύφθηκαν ολοκληρωτικά. Σε σημείο της στήλης όπου αναφέρεται η παρέμβαση σημειώνεται αναμνηστικά ο δωρητής της: "Πέτρος Δεμοίρης το πρώτον εποίησε". Γίνεται αντιληπτό ότι υπήρξε δωρητής και για τις δύο στήλες.

επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτιμήσεις στις επιφάνειες, ρήγμα στον θόλο, η απώλεια της μεταλλικής θυρίδας στην οπή προσφορών και η σφράγιση της, η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και η πρόσφατη τοποθέτηση νέου μεταλλικού σταυρού.

στ') Η Δ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Θησείου, Αθήνα (αρ. κατ. 56.- εικ. 56, 56α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930. Βρίσκεται εντός του αύλειου χώρου του ναού (Εικ. 56) χωρίς την βάση η οποία εντοπίστηκε σε κοντινό σημείο κάτω από την στήλη αρ. 10 (Εικ. 10). Είναι τοποθετημένη σε βάθρο από σκυρόδεμα δίπλα στις στήλες αρ. 10, 34, και 35. Σύμφωνα με φωτογραφία του 1957 έχει μετακινηθεί από το προηγούμενο σημείο τοποθέτησής της στον σταθμό του Σιδηροδρομικού Σταθμού Θησείου (Εικ. 56α)³⁴⁶. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 57, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Πρόκειται για έργο το οποίο ταυτίζεται με ενυπόγραφα έργα του Ιωάννη Καρπάκη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΔΑΠΑΝΗ ΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΙΑΣ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ". Τα στοιχεία των δύο δωρητών αναγράφονται και στις στήλες αρ. 57 και αρ. 58. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 137 εκ. Χ μήκος 30,5 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία

³⁴⁶ Αγνώστος φωτογράφος, 1980-1990, Αρχείο π.Σπυριδωνος Κωνσταντή.

απλή, και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη του κορμού και των μουρέλων έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία από κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Εξακριβώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις, χρωματισμός στις επιφάνειες, η απώλεια της μεταλλικής θυρίδας της οπής προσφορών και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Καρύτση Αθήνας (αρ. κατ. 57.- εικ. 57.

Η κατασκευή της υπολογίζεται μεταξύ των ετών 1910-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης πλησίον του ναού (Εικ. 56). Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο του Ιωάννη Καρπάκη. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΝΙΚΟΛ.<ΑΟΥ> ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ ΛΑΦΗ". Στην πρόσοψη της βάσης σημειώνεται η επιγραφή: "ΙΩΑΝ<ΝΗΣ> ΚΑΡΠΑΚΗΣ Ε(ΠΟΙΕΙ)". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Τήνου και με διαστάσεις: ύψος 172 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία απλή, και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα περιγράμματα. Στην πρόσοψη του κορμού και στα μουρέλα έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή της στήλης υπάρχει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η σφράγιση της οπής προσφορών και η απώλεια του σταυρού.

η') Η στήλη του Ι.Ν. Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Πειραιά (αρ. κατ. 58.- εικ. 58, 58α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης πλησίον του ναού (Εικ. 58). Σε φωτογραφία της εφημερίδας ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 29-03-1929 διακρίνεται στο ίδιο σημείο με σήμερα (Εικ. 58α). Πρόκειται κατά πάσα περίπτωση για ένα ακόμα έργο του Ιωάννη Καρπάκη με τεχνοτροπία σχετική με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 177, 178, 179, 180, 198. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛ(Ι)ΣΤΡΙΑΣ ΔΩΡΗΤΑΙ ΑΓΓΕΛΟΣ. Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΜΑΡΙΑ(Σ). Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ". Τα στοιχεία των δύο δωρητών αναγράφονται και στις παρόμοιες στήλες αρ. 55 και αρ. 58. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 176 εκ. Χ μήκος 31,5 εκ. Χ πλάτος 31,5 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών μία με σταυρούς και μία απλή και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη του κορμού στα μουρέλα έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

θ') Η στήλη της Ι.Μ. Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πετράκη (αρ. κατ. 59.- εικ. 59).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930. Ευρίσκεται στον αύλειο χώρο της μονής Παμμεγίστων Ταξιαρχών Πετράκη. Παρουσιάζει

κοινής με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 177, 178, 179, 180, 198. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΔΑΠΑΝΗ ΑΓΓ<ΕΛΛΟΥ> Γ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΕΙΣ ΜΝ(Η)ΜΗΝ ΜΑΡΙΑΣ ΑΓΓ<ΕΛΛΟΥ> ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ”³⁴⁷. Τα ονόματα του ζεύγους των δωρητών αναγράφονται και στις προαναφερόμενες στήλες αρ. 55 και αρ. 57. Φαίνεται ότι αποτελεί επόμενο έργο αυτών καθόσον αφιερώνεται πλέον «Εις Μνήμην». Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Τήνου με διαστάσεις: ύψος 155 εκ. Χ μήκος 29 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Στο ανώτερο τμήμα του κορμού περιλαμβάνει διακόσμηση με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών με σταυρούς και με υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη και τα μουρέλα έχει υπόσκαφες εσοχές εικόνων. Στην κορυφή του έργου υπάρχει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι περιμετρικά διακοσμημένη με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Είναι εμφανείς αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Επίσης, έχει αφαιρεθεί ο σταυρός της επίστεψης.

ι') Η στήλη του Ι.Ν. Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Περιστερίου (αρ. κατ. 60.- εικ. 60).

Η κατασκευή της επί τη βάσει επιγραφής τοποθετείται στο 1934 και έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησης στη νότια πλευρά του ναού προς την Πλατεία Δημοκρατίας. Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο του Ι. Γεωργόπουλου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ”. Στην πρόσοψη της βάσης φέρει την επιγραφή: “ΔΑΠΑΝΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑΣ ΡΟΥΠΑΚΙ 1934”. Στο δεξί μουρέλο της

³⁴⁷ Με την αναφορά ΕΙΣ ΜΝΙΜΗΝ (Sic.) γίνεται αντιληπτό ότι υπήρξε ως μνημονικό έργο

βάσης φέρει την επιγραφή η οποία φανερώνει την ταυτότητα του τεχνίτου: “Ι. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΟΙΕΙ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 33,5 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Διακοσμείται στην κορυφή με επίστεψη θόλου και περιμετρική ανάγλυφη σχεδίαση αετωμάτων. Στην ανάγλυφη σχεδίαση επί του θόλου στην πρόσοψη της επίστεψης κοσμείται με τον παντεπόπτη οφθαλμό. Διαπιστώνονται έντονες αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες από μηχανικό μέσο τριβής και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

κ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Αμαρουσίου (αρ. κατ. 61.- εικ. 61).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1950-1960. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης στη συμβολή των οδών Αγίων Αναργύρων και Νερατζιωτίσσης. Στην πλευρά του ταμείου φέρει επιγραφή, πιθανότατα της δωρήτριας: “ΖΗΝΟΒΙΑ Α’”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με διαστάσεις: ύψος 186 εκ. Χ μήκος 38 εκ. Χ πλάτος 38 εκ. Στην κορυφή του έργου η ιδιαίτερη επίστεψη τίθεται ως προσπάθεια δημιουργίας απόληξης θόλου. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και χρωματισμός στις επιφάνειες.

1.1.6. Μονολιθικές στήλες με αετωματική απόληξη.

Στην κατηγορία αυτή κατατάσσονται «μονολιθικές στήλες με αετωματική απόληξη» αποτελούμενες από ένα τμήμα. Η μορφολογία του τύπου της «μονολιθικής στήλης με αετωματική απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται στο έδαφος φέρει δε

σχηματοποίηση αετώματος στην κορυφή. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 5 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Θεοδώρων Νέας Σμύρνης (αρ. Κατ. 62.- εικ. 62).

Η κατασκευή της τοποθετείται σύμφωνα με επιγραφή κατά το 1930. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της στην τοιχοποιία της περίφραξης του ναού επί της οδού Υπερείδου³⁴⁸. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 63, 64, 151, 152, 153, 154, 156, 187 και 199. Στην πίσω πλευρά του έργου, πάνω από το ύψος του ταμείου, διαπιστώνεται τεχνική απόσβεση της επιγραφής με εργασία λείανσης. Το μοναδικό ανέπαφο τμήμα της αποτελεί η χρονολογία του έτους κατασκευής: "1930". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με νερά και με διαστάσεις: ύψος 120 εκ. Χ μήκος 30,5 εκ. Χ πλάτος 15,5 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού περιλαμβάνει υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφο σχέδιο σταυρού σε μετάλλιο. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Πολυδρόσου Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 63. εικ. 63).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930. Καθίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης βορειοανατολικά του ναού επί της οδού Ροδοδάφνης. Παρουσιάζει στοιχεία με τις στήλες παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 62, 64, 151, 152, 153, 154, 156, 187 και 199.

³⁴⁸ ΧΡ. ΤΣΙΜΠΟΥ. «Μιά ανάδρομη στο παρελθόν. Καλλιθεϊκά Ανάλεκτα», ΑΣΤΥ Καλλιθέας, 1884-1972. Ιστορία - Λεύκωμα - Οδηγός, χ.τ. [Αθήνα] χ.χ. [1972], εκδ. εφημ. «ΚΑΛΛΙΘΕΑ» σ. σ. 155 -156.

Στην πρόσοψη του κορμού φέρει στην επίστεψη την επιγραφή: “[ΣΥ]ΝΔΡΟΜ[Η] ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ”. Στο κάτω τμήμα του αριστερά αναγράφεται ο δωρητής: “ΔΑΠΑΝΗ Δ. ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 100 εκ. Χ μήκος 31 εκ. Χ πλάτος 18 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και ανάγλυφο ημίεργο σχέδιο σταυρού. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις στις επιφάνειες καθώς και η θραύση του κορμού.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Λουκά Ρωμαιοκαθολικών, Νέου Ηρακλείου (αρ. Κατ. 64.- εικ. 64).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης επί της Πλατείας Αγίου Λουκά. (Εικ. 63). Κατασκευάστηκε πολύ αργότερα από την ανέγερση του ναού. Ο ναός του Αγίου Λουκά κτίστηκε την περίοδο 1842-1845 από τον αρχιτέκτονα Χάνσεν σε έκταση που παραχώρησε η Κυβέρνηση το 1835 στην Λατινική Κοινότητα.³⁴⁹ για ενίσχυση. Η μορφολογία της στήλης είναι μονολιθική με αετωματική απόληξη. ομοιότητας με τις στήλες αρ. 62, 63, 151, 152, 153, 154, 156, 187 και 199. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΕ ΛΟΥΚΑ ΠΡΟΣΤΑΤΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΔΕΟΥ ΥΠΕΡ ΗΜΩΝ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΟΣ ΜΟΥ Γ. Α. Μ.”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 32,5 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο

³⁴⁹ Βλ. Ε. ΔΑΛΕΖΙΟΥ, ό.π., σ. 22.

εικόνας. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες καθώς και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αντωνίου Κερασινίου (αρ. Κατ. 65.- εικ. 65).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930. Είναι τοποθετημένη μέχρι σήμερα στην αρχική της θέση, νοτιανατολικά του ναού στην συμβολή των οδών Ανατολής και Πόντου. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 69. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕ ΙΕΡΟΝ ΝΑΟΝ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 146 εκ. Χ μήκος 42 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας σε μετάλλιο και έξεργη κορνίζα. Στο αετώμα φέρει κυλινδρική επίστεψη με υπόσκαφο σταυρό. Κάτωθι αυτού έχει διακοσμηθεί με επιχρυσωμένο τον παντεπόπτη οφθαλμό και γείσο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις και χρωματισμός στις επιφάνειες.

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Τζάνειου Πειραιά (αρ. Κατ. 66.- εικ. 66).

Η κατασκευή της χρονολογείται βάση της επιγραφής το 1937. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής στην είσοδο του Νοσοκομείου Τζάνειου επί της οδού Ζαννή. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ", και στην σχηματοποιημένη βάση την επιγραφή: "ΔΑΠΑΝΗ ΓΕΩΡΓ<ΙΟΥ> Α. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ ΠΛΟΙΑΡΧ<ΟΥ> ΜΗΧ<ΑΝΙΚΟΥ> Β.Ν.Ε.Α.³⁵⁰

³⁵⁰ Θεωρούμε πιθανή εξήγηση της συντομογραφίας ΒΝΕΑ ως: «Βασιλικού Ναυτικού Εν Αποστρατεία».

1937". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και διαστάσεις: ύψος 131 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, ανάγλυφο σταυρό και ανάγλυφη οπή. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

1.1.7. Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη.

Στην κατηγορία αυτή κατατάσσονται «μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη» αποτελούμενες από ένα τμήμα. Η σχεδίαση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με ημικυκλική απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται στο έδαφος φέρει δε σχηματοποίηση αετώματος στην κορυφή. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται συνολικά δέκα τέσσερα έργα:

α') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αποστόλου Παύλου οδού Ψαρών (αφ. Κατ. 67.- εικ. 67).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1920. Έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Εντοπίστηκε σε οριζόντια θέση σε παρτέρι, σχεδόν καλυμμένη, νοτιανατολικά του ναού προς την οδό Ψαρών στο έδαφος. Στην πρόσοψη της απόληξης φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ μέσα στο έδαφος εξ ου και οι αλλοιώσεις που παρουσιάζει. ΥΠΕΡ ΤΟ[Υ] [ΙΕΡΟΥ] ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ". Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 47,5 εκ. Χ πλάτος 10 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

β') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πειραιά (αρ. Κατ. 68. -εικ. 68).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1921. Εντοπίζεται σταθερή μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της. Η σμίλευση της παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 27 και 192. Στην πρόσοψη της επίστεψης φέρει την επιγραφή: "ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ". Στην πρόσοψη του κορμού αναφέρεται: "ΔΩΡΗΤΗΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΣ ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΟΣ ΙΑΤΡΟΣ 1921". Ο οποίος υπήρξε πρόσωπο με σημαντική κοινωνική προσφορά. Η επιγραφή επιβεβαιώνει ότι ανέλαβε το κόστος κατασκευής της στήλης για να ενισχυθεί ο ναός. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 105 εκ. Χ μήκος 46 εκ. Χ πλάτος 22,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας ανάγλυφη τοξωτή ταινία και σταυρό. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις και έντονος χρωματισμός στις επιφάνειες.

γ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Πειραιά (αρ. Κατ. 69. - εικ. 69, 69α).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1930 και έχει μετακινηθεί από την αρχική θέση τοποθέτησης Φυλάσσεται στο Μουσείο Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου (Εικ. 69). Από φωτογραφία με αναγραφή λήψης στις 19 Φεβρουαρίου 1940³⁵¹, διαπιστώνουμε την παρουσία της στο προαύλειο και αριστερά της εισόδου του ναού (Εικ. 69α). Παρουσιάζει ορισμένη ομοιότητα με την στήλη αρ. 64. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την

³⁵¹ <https://fileleutheros.net/main/tag/1940>, Άγνωστος Φωτογράφος, 19.02.1940, (ανακτήθηκε στις 11.05.2024).

επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΙΡΟΜΕΝΟΥ ΝΕΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ. ΔΑΠΑΝΗ ΑΔΕΛΦΩΝ Γ. ΖΕΡΒΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1930.”

Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με γκριζες κηλίδες και με διαστάσεις: ύψος 131 εκ. Χ μήκος 55 εκ. Χ πλάτος 33 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και εξωανάγλυφη κορνίζα, καθώς και με εξωανάγλυφη θυρίδα χρημάτων. Έχουν προκύψει αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Βασιλείου Ορφανοτροφείου Βουλιαγμένης - Ρούφ Αθήνας (αρ. Κατ. 70. - εικ. 70).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920-1940 και υφίσταται μέχρι σήμερα βορειοδυτικά του ναού επί της οδού Μεγάλου Βασιλείου. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την στήλη αρ. 22. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ”. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 96 εκ. Χ μήκος 28,5 εκ. Χ πλάτος 26,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας σε σχήμα μεταλλίου με εξωανάγλυφη κορνίζα, με γεωμετρικά σχήματα, με εξωανάγλυφη οπή προσφορών με ακτινωτή σχεδίαση και με μικρό ανάγλυφο σταυρό σε μέταλλο. Στην επιφάνεια της στήλης έχουν προκύψει περιορισμένες φθορές.

ε') Η γ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων (αρ. Κατ. 71. - εικ. 71).

Η δημιουργία της της χρονολογείται μεταξύ των ετών 1920-1940. Διατηρείται τοποθετημένη στην αρχική θέση της επί της συμβολής των οδών Σίνα και Σκουφά. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 24, 25,

26, 72, 75. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΥΚΑΚΙΩΝ”. Κατασκευάστηκε από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 114 εκ. Χ μήκος 31 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με ανάγλυφο σταυρό. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

στ') Η Δ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων (αρ. Κατ. 72. - εικ. 72).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920-1940. Είναι εγκατεστημένη μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της, στη συμβολή των οδών Χαριλάου Τρικούπη και Τσιμισκή. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 24, 25, 26, 71, 75. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΥΚΑΚΙΑ”. Κατασκευάστηκε από λευκό μάρμαρο Τήνου και με διαστάσεις: ύψος 132 εκ. Χ μήκος 35,5 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με ανάγλυφο σταυρό. Έχει αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ανδρέα Γηροκομείου Αθήνας (αρ. Κατ. 73. - εικ. 73).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920-1940. Βρίσκεται εντός του Γηροκομείου πλησίον του ναού, στην αρχική θέση εγκατάστασής της προς την Λεωφόρο Κηφισίας. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 117 εκ. Χ μήκος 43 εκ. Χ πλάτος 31 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην πρόσοψη της

απόληξης με ανάγλυφο ημίεργο σταυρό. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και περιορισμένες αποτμήσεις στις επιφάνειες.

η') Η στήλη του Ι.Ν. Παναγίας Μαρμαριωτίσσης Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 74. - εικ. 74).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα των ετών 1920-1940. Βρίσκεται αριστερά της θύρας του παλαιού ναού. Το δεδομένο του χαμηλού ύψος της στήλης από το έδαφος, θα επέφερε δυσκολία προς την ρίψη προσφορών στην οπή. Επομένως, μπορεί να υποτεθεί ότι υπήρξε στερεωμένη σε βάση, βάθρο ή άλλη υπερυψωμένη θέση. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 76εκ. Χ μήκος 48 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Στον κορμό διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

θ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς (αρ. Κατ. 75. - εικ. 75).

Η κατασκευή της χρονολογείται μεταξύ των ετών 1920-1940. Υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης προ του ναού επί της οδού Αγίου Δημητρίου (Εικ. 75). Παρουσιάζει δομικά χαρακτηριστικά που μοιάζουν με τις στήλες αρ. 24, 25, 26, 71, 72. Στο πρόσωπο του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΗΦΙΣΙΑΣ". Κατασκευάστηκε από λευκό μάρμαρο με διαστάσεις: ύψος 152 εκ. Χ μήκος 38 εκ. Χ πλάτος 35 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ι') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Θέκλας Δήμου Αγίας Παρασκευής (αρ. Κατ. 76. - εικ. 76).

Η κατασκευή της ανάγεται το 1910-1940 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της, στον αρχαιολογικό χώρο «Κιόνιον του Νεοφύτου» νοτιοδυτικά του ναού, επί της Λεωφόρου Μεσογείων. Στο ανώτερο σημείο εμφανίζεται μερικώς ο σχηματισμός ημικυκλικής απόληξης. Η περιορισμένη σμίλευση της αρχαίας στήλης, για την μετατροπή της σε ερανική στήλη, φανερώνει προσπάθεια άπειρου τεχνήτη. Αποτελεί τμήμα αρχαίου αράβδωτου κίονα με μερική λάξευση. Έχει κατασκευαστεί από γκρίζο μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 95 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 36,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εγχάρακτο σταυρό και απόπειρα σχηματισμού δύο ακρωτηρίων. Διαπιστώνονται πρότερες αλλοιώσεις και αποτμήσεις επεξεργασίας στις επιφάνειες.

ια') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Γεννήσεως Χριστού Χριστοκοπίδου Ψυρρή (αρ. Κατ. 77.- εικ. 77).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1910-1920 και έχει μεταφερθεί από το άγνωστο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Μέχρι σήμερα ευρίσκεται πλησίον του ναού επί της οδού Αισώπου. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 78, 80, και 147. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ [Τ]Ο[Υ] ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΔΩΡ[ΕΑ] ΝΙΚΟΛ[ΑΟΥ] [ΜΟ]Σ[ΧΟΥ]". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 92 εκ. Χ μήκος 50 εκ. Χ πλάτος 48 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με βαθμιδωτό σχεδιασμό και

υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ιβ') Η Δ' στήλη του Ι. Ν. Αγίου Παντελεήμονος οδού Αχαρνών (αρ. Κατ. 78. - εικ. 78).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1910-1930 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών Αχαρνών και Χέυδεν. (Εικ. 78). Η μορφολογία της στήλης είναι μονολιθική σε τύπο αρράβδωτου κίονα με βαθμιδωτή απόληξη. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 77, 80, και 147. Περιλαμβάνει κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 77, 80, και 147. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ [ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ]" (το σημείο τούτο της επιγραφής καλύπτεται από το μεταγενέστερο μεταλλικό έλασμα του ταμείου) ΔΑΠΑΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 75 εκ. Χ μήκος 42 εκ. Χ πλάτος 31 εκ. Διακοσμείται στο πρόσοψη του κορμού με βαθμιδωτό σχεδιασμό και υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ιγ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Βασιλείου Πειραιά (αρ. Κατ. 79 - εικ. 79).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920 – 1930. Υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της οδού Σαχτούρη έναντι Πλατείας Πηγάδας. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ [Υ] ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο

και με διαστάσεις: ύψος 115 εκ. Χ μήκος 45 εκ. Χ πλάτος 12 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με βαθμιδωτό σχεδιασμό και υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ιδ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Λουκά Πατησίων, Αθήνα (αρ. Κατ. 80.- εικ. 80).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1910-1940. Ευρίσκεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής πλησίον του ναού επί της οδού Πατησίων. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 138 εκ. Χ μήκος 68,5εκ. Χ πλάτος 48 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "Ι<ΕΡΟΣ> Ν<ΑΟΣ> ΑΓΙΟΥ ΛΟΥΚΑ". Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με βαθμιδωτό σχεδιασμό και υπόσκαφο πλαίσιο προσκυνηταρίου. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

1.1.8. Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη.

Η σχεδίαση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με πυραμοειδή απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται στο έδαφος, φέρει δε σχηματοποίηση πυραμίδας στην κορυφή. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 7 έργα:

α') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αποστόλου Παύλου οδού Ψαρών (αρ. Κατ. 81.- εικ. 81).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα 1900-1920 και έχει μεταφερθεί από την θέση της αρχικής τοποθέτησής της. Σήμερα ευρίσκεται

νοτιοανατολικά του ναού προς την οδό Ψαρών κάτω στο έδαφος. Εντοπίστηκε πεσμένη σε παρτέρι σχεδόν καλυμμένη μέσα στο έδαφος. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 33 εκ. Χ πλάτος 23 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με ανάγλυφο σταυρό και υπόσκαφη τοξωτή εσοχή. Στην επιφάνεια της έχουν σημειωθεί περιορισμένες φθορές.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πτωχοκομείου (αρ. Κατ. 82.- εικ. 82, 82α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1920. Μεταφέρθηκε πρόσφατα εντός του αυλείου χώρου του ναού προς την Λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας (Εικ. 82) Στην φωτογραφία του 1925 επιβεβαιώνεται η ύπαρξη της αρχικής της θέσης (Εικ. 82α), στην συμβολή της Λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας με την οδό Πλουτάρχου³⁵². Φέρει χαρακτηριστικά παρόμοια με τις στήλες αρ. 36, 79, 107, και 147. Η μετακίνηση της εντός του αυλείου χώρου του ναού διαπιστώνεται περίπου τον Μάιο του 2023. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ Ι<ΕΡΟΥ> Ν<ΑΟΥ> ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις: ύψος 155 εκ. Χ μήκος 48 εκ. Χ πλάτος 31,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και έχει συντελεστεί καθαρισμός των επιφανειών.

γ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου Ομοιοίας (αρ. Κατ. 83 - εικ. 83).

³⁵² <https://archive.ert.gr/5292/> Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 1925, (ανακτήθηκε στις 26.08.2024).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1920. Καθίσταται μέχρι σήμερα στην θέση της αρχικής της τοποθέτησής της δεξιά της κεντρικής εισόδου του ναού επί της οδού Κουμουνδούρου. Έχει σχεδιαστεί με αμφίπλευρη διαμόρφωση δύο προσόψεων. Περιλαμβάνει παρόμοια διαμόρφωση με τις στήλες αρ. 36, 78, 107, και 147. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 140 εκ. Χ μήκος 44 εκ. Χ πλάτος 30,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και με υπόσκαφο πλαίσιο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, ίχνη παραβίασης στην οπή προσφορών του προσώπου και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

δ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Σπυρίδωνος Σταδίου (αρ. Κατ. 84.- εικ. 84).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα των ετών 1920-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησής της. Είναι τοποθετημένη έναντι του ναού, εντός της εισόδου του Παρεκκλησίου των Τριών Ιεραρχών. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝ(Ο)Σ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΙΔΕΡΑΤΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 125 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, με υπόσκαφη τοξωτή οπή προσφορών και ταμείο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ε') Η Ε' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων (αρ. Κατ. 85.- εικ. 85).

Η κατασκευή της χρονολογείται μεταξύ των ετών 1910-1920 και

υφίσταται μέχρι σήμερα, στην αρχική θέση τοποθέτησής της, επί της οδού Μερλιέ Οκτάβιου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “[ΣΥΝ]ΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΕΥΚΑΚΙΑ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 100 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 26,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και χωνευτή οπή για τις προσφορές. Ο κορμός της στήλης έχει επιχρωματωθεί αρκετά ενώ η πυραμίδα έχει βανδαλιστεί με χρωματισμό. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Επίσης, αναφέρεται και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

στ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Σπυριδώνος Σταδίου (επί της οδού Ερατοσθένους) Παγκρατίου (αρ. Κατ. 86.- εικ. 86).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης επί της οδού Ερατοσθένους. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 100 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται η απώλεια του κατώτερου τμήματος, αλλοιώσεις στις επιφάνειες του σωζόμενου τμήματος, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Τεσσαράκοντα Κηφισιάς (αρ. Κατ. 87.- εικ. 87, 87α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1920. Έχει μεταφερθεί από την θέση της αρχικής της τοποθέτησης στην οδό Ζηρίνη

(Εικ.83). Βρισκόταν στην Λεωφόρο Κηφισίας απ'όπου μεταφέρθηκε στον περίβολο του Ι.Ν. Αγίων Τεσσαράκοντα. (Εικ. 87). Στο ντοκυμαντέρ της ΕΤ1 "Οι Άγιοι Σαράντα μετακομίζουν"³⁵³ του 1991, επιβεβαιώνεται η αρχική της θέση (Εικ. 87α) βίντεοληπτικό υλικό: 1:08, 25:01. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΟΙ 40 ΜΑΡΤΥΡΕΣ". Έχει κατασκευαστεί από γκρίζο ασβεστόλιθο και με διαστάσεις: ύψος 115 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην κορυφή με ακρωτήρια. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, στην οπή προσφορών και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

η') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Αττικής (αρ. Κατ. 88. - εικ. 88).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1920-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της Λεωφόρου Δημοκρατίας στη συμβολή με την οδό Πριγκιπίσσης Όλγας. Διαπιστώνεται ορατό μόνο το ανώτερο τμήμα, χωρίς να είναι βέβαιο ότι υπάρχει η υπόλοιπη στήλη εντός του εδάφους. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 47 εκ. Χ μήκος 50 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με ανάγλυφους κλάδους δάφνης. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

1.1.9. Μονολιθικές στήλες με επίπεδη απόληξη.

Η σύσταση του τύπου «μονολιθικής στήλης με απόληξη βαθμίδων» αποτελείται από ένα τμήμα. Ο κορμός της στήλης παρουσιάζει παράλληλες

³⁵³ <https://www.youtube.com/watch?v=Pu-Pfu21ymA> (ανακτήθηκε στις 23.09.2025).

σμιλεύσεις ενώ φέρει επίπεδη απόληξη. Στην κατηγορία περιλαμβάνεται 1 έργο:

α') Η στήλη I.N. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ακροπόλεως - Σωτηράκι (αρ. Κατ. 89.- Εικ. 89, 89α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το 1900-1910. Υφίσταται τοποθετημένη πλησίον της αρχικής της θέσης (Εικ. 89). Σε φωτογραφία του 1910 (Εικ. 89α) επιβεβαιώνεται η αρχική στερέωση της ανατολικά του ναού³⁵⁴. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 79 εκ. Χ μήκος 28,5 εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με τοξωτό περίγραμμα. Η κατασκευή του χώρου και της θυρίδας του ταμείου στο αριστερό μουρέλο Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

1.1.10. Μονολιθικές στήλες με θολωτή απόληξη.

Η σύσταση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με θολωτή απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα. Ο κορμός της στήλης εδράζεται στο έδαφος, φέρει δε σχηματοποίηση με θολωτό σχηματισμό στην κορυφή. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται 3 έργα:

α') Η στήλη του I.N. Αγίου Ανδρέα Άνω Πατησίων (αρ. Κατ. 90.- εικ. 90).

³⁵⁴ Βλ. Picturesque Greece, architecture, landscape, life of the people, 1922. Αρχείο Cornell University. σ. 39.

Η κατασκευή της είναι πιθανή κατά τη δεκαετία του 1950 οπότε αναπτύχθηκε η περιοχή. Βρίσκεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στη συμβολή των οδών Χαλεπά και Ορφανίδου. Η κατασκευή της αποσκοπούσε στην οικονομική ενίσχυση του παλαιού ναού καθώς η ανέγερση του σημερινού ναού κατέστη προ ολίγων δεκαετιών. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 91. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΑΠΟΠΕΡΑΤΩΣΕΩΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 103 εκ. Χ μήκος 29 εκ. Χ πλάτος 29 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Η δομή της στήλης φέρει απόληξη καμπύλων επιφανειών που τείνουν σε μίμηση θολωτής απόληξης. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Γλυκών Νερών (αρ. Κατ. 91.-εικ. 91).

Η δημιουργία της είναι πιθανόν να συντελέσθηκε στα μέσα του 20ου αι. Έχει μεταφερθεί από το άγνωστο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της έξω από το ναό. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 90. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 89 εκ. Χ μήκος 28 εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού η επιγραφή έχει αλλοιωθεί με μηχανικό μέσο. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

γ') Η Α' στήλη του παλαιού ναού Παμμεγίστων Ταξιαρχών Περιστερίου (Παλαιού) (αρ. Κατ. 92.- εικ. 92).

Η κατασκευή της χρονολογείται προς την δεκαετία του 1950 και υφίσταται έξω από το ναό επί της οδού Σοφοκλή Βενιζέλου Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΠΡΟΣ ΑΝΕΓΕΡΣΙΝ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 140 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 19,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας περιβαλλόμενο από ανθικό διάκοσμο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, χρωματισμός στις επιφάνειες, και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

1.1.11. Μονολιθικές στήλες σε βάση με αετωματική απόληξη.

Η διάρθρωση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με αετωματική απόληξη», αποτελείται από ένα τμήμα. Φέρει το ανώτερο σχήμα του αετώματος και εδράζεται απευθείας στο έδαφος . Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται δύο έργα:

α) Η Γ' στήλη του Ι.Ν. Αποστόλου Παύλου οδού Ψαρών (αρ. Κατ. 93. - εικ. 93, 93α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1950-1960 και έχει μετακινηθεί πρόσφατα έξω από την είσοδο του ναού (Εικ. 93). Κατ' αρχάς τοποθετήθηκε στην είσοδο του σιδηροδρομικού σταθμού. Τούτο επιβεβαιώνεται από πλάνα της κινηματογραφικής ταινίας "Φως, Νερό, Τηλέφωνο, Οικόπεδα με Δόσεις" του έτους 1966 (Εικ. 93α)³⁵⁵. Η δομή της στήλης

³⁵⁵ <https://www.dailymotion.com/video/x3wj45h>, (ανακτήθηκε στις 23.09.2024).

παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 181. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 107 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με γεωμετρικά σχήματα, με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, με έξοργη τοξωτή σπή προσφορών και ανάφλυφο σταυρό. Διαπιστώνονται, απώλεια της βάσης, επιφανειακές φθορές, αλλοιώσεις στις γωνίες και σε τμήματα των κυματίων και των ανθεμίων

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Κερασινίου (αρ. Κατ. 94. - εικ. 94).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 και έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησης. Εντοπίστηκε εγκαταλελειμμένη ανάποδα στο έδαφος, έξω από την είσοδο του αύλειου χώρου του ναού, επί της οδού Καισαρείας. Η ρίψη επί του εδάφους δεν επιτρέπει την θέαση της πρόσοψης. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 152,5 εκ. Χ μήκος 44εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Διακοσμείται στην απόληξη του κορμού με αμφίπλευρη σμίλευση σταυρού σε μέταλλο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες, αποτμήσεις ακρωτηρίων και μεγάλο ρήγμα στη μέση του κορμού.

1.1.12. Μονολιθικές στήλες σε βάση με ημικυκλική απόληξη.

Η διαμόρφωση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με ημικυκλική απόληξη» συνίσταται από δύο τμήματα. Ο κορμός της στήλης φέρει

διαμορφωμένη απόληξη με σχήμα ημικυκλικό. Στην εν λόγω κατηγορία περιλαμβάνονται 9 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αποστόλων Σολάκη και Υπαπαντής Βρυσακίου (αρ. Κατ. 95. - εικ. 95, 95α, 95β, 95γ).

Η κατασκευή της υπολογίζεται το διάστημα 1900-1930 και έχει μετακινηθεί σταδιακά από το σημείο της αρχικής της τοποθέτησης. Βρίσκεται εντός του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Αγοράς Αθηνών πλησίον του ναού (Εικ. 95). Το σημείο της αρχικής τοποθέτησης επί της οδού Ευρισακείου στην συμβολή με την οδό Πολυγνώτου επιβεβαιώνεται σε δύο φωτογραφίες της 12ης Δεκεμβρίου 1932, (Εικ. 95α)³⁵⁶ και (Εικ. 95β)³⁵⁷. Οι συγκεκριμένες λήψεις έγιναν από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα για την καταγραφή της συνοικίας Βρυσάκι πριν το πέρας της απαλλοτρίωσης της (1931-1939). Η στήλη διασώθηκε από την διεξαγωγή των ανασκαφών και σταδιακά μεταφέρθηκε πλησίον του ναού. Σε πλάνα της κινηματογραφικής ταινίας "Στέλλα", του 1955 (Εικ. 95γ) διακρίνεται η τοποθέτησή της (λεπτά: 18:43, 41:12, 51:54) στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου³⁵⁸. Μετά την ολοκληρωτική ανασκαφή της περιοχής, παρέμεινε εντός του αρχαιολογικού χώρου σε μικρή απόσταση από τον ναό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την

³⁵⁶ <https://agora.ascsa.net/id/agora/image/1997.19.0130?q=vrysaki&t=&v=list&sort=&s=104>

Εικόνα Ψηφιακής Συλλογής ASCSA, βλ. (ανακτήθηκε στις 13.03.2024).

³⁵⁷ <https://agora.ascsa.net/id/agora/image/1997.19.0133?q=Polygnotou%20Street&t=&v=list&sort=&s=19> Εικόνα Ψηφιακής Συλλογής ASCSA, βλ. (ανακτήθηκε στις 23.09.2024).

³⁵⁸ Κινηματογραφική ταινία «Στέλλα», έτος 1955, Παραγωγή Μήλας Φίλμ, https://archive.org/details/stella_1955_202110, (ανακτήθηκε στις 09.06.2024).

επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ” και κάτω από την θέση της εικόνας φέρει την δεύτερη επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΥΠΑΠΑΝΤΗΣ”. Η αναφορά σε δύο ναούς εξηγείται από το γεγονός ότι είχε τοποθετηθεί σε σημείο ενδιάμεσα, από τον ενοριακό ναό των Αγίων Αποστόλων και το ναό της Υπαπαντής, καθότι αποτελούσε παρεκκλήσιο της ενορίας. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 113 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 23,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας ανάγλυφο σταυρό και πτυχές στις πλάγιες επιφάνειες. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Βαρβάρας στη Δάφνη (αρ. Κατ. 96.- εικ. 96).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης επί της Λεωφόρου Βουλιαγμένης στην Πλατεία Καλογήρων. Φέρει δομικά χαρακτηριστικά με τις στήλες αρ. 101, 102 και 195. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 107 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει με υπόσκαφο πλαίσιο μεταλλίου για την τοποθέτηση της εικόνας. Τούτο περιβάλλεται με εξωανάγλυφη σύνθεση στεφάνου με κορδέλα. Υπεράνω αυτού βρίσκεται εξωανάγλυφος σταυρός. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η σφράγιση της οπής των προσφορών.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής Χατζηκυριάκειου Πειραιά (αρ. Κατ. 97. - εικ. 97).

Η δημιουργία της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης νότιανατολικά του ναού επί της οδού Μαρίας Χατζηκυριακού. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 100. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΑΝΤΩΝ ΤΗΝ ΥΠΟΧΡΕΩΣΙΝ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο σε κλιμακωτό κτιστό βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 146 εκ. Χ μήκος 34,5 εκ. Χ πλάτος 21,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η σφράγιση της οπής προσφορών.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Αναλήψεως του Κυρίου Βριλησίων (αρ. Κατ. 98. - εικ. 98).

Η κατασκευή της χρονολογείται με βάση αναφερόμενη επιγραφή το 1934. Καθίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησής της έναντι της εισόδου του ναού επί της Πλατείας Αναλήψεως. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 103. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΝ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΔΑΠΑΝΗ Σ. Μ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ 1934". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 137 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 23 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και ίχνη διάρρηξης στην οπή προσφορών.

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου οδού Αχαρνών (αρ. Κατ. 99. - εικ. 99).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1937 και ήταν τοποθετημένη στην συμβολή των οδών Αγίου Μελετίου και Αχαρνών. Κατά το 2025 μεταφέρθηκε από το σημείο και τοποθετήθηκε στην τοιχοποιία του ναού. (Εικ. 99). Είναι ενυπόγραφο έργο του Εμμανουήλ Β. Βιτζηλαίου³⁵⁹. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΩ ΠΑΤΗΣΙΩΝ 29/05/37". Στην πρόσοψη της βάσης τίθεται η επιγραφή: "ΕΚ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΟΓΛΥΦΕΙΟΥ ΕΜΜ<ΑΝΟΥΗΛ> Β. ΒΙΤΖΗΛΑΙΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 150 εκ. Χ μήκος 35,5 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στο πρόσωπο του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και ίχνη διάρρηξης στην οπή προσφορών.

στ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Αγίου Σωτήρος Αγίας Σωτήρας Αττικής (αρ. Κατ. 100. - εικ. 100).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1940 και υφίσταται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης δεξιά της εισόδου του αυλείου χώρου του ναού (Εικ. 100). Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 97. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "(Υ)ΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ"³⁶⁰. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο πάνω σε βάθρο και με διαστάσεις: ύψος 204 εκ. Χ μήκος 50 εκ. Χ πλάτος 42 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο κυκλικό πλαίσιο εικόνας. Το οποίο φέρει ανάγλυφη διακόσμηση (δάφνινο στεφάνι).

³⁵⁹

³⁶⁰ Βλ. την εσφαλμένη αναγραφή ΗΠΕΡ (sic.) στην πρόσοψη.

Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η σφράγιση της οπής προσφορών.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Δροσιάς (αρ. Κατ. 101 - εικ. 101).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή κατά το 1955. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης στη συμβολή της Λεωφόρου Θησέως με την οδό Εθνάρχου Μακαρίου (Εικ. 101). Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 96, 102 και 195. Στην πρόσοψη του κορμού, στο κάτω δεξιό μέρος, φέρει την επιγραφή: "ΔΩΡΕΑ ΕΥΣΤ<ΡΑΤΙΟΥ> ΚΟΤΣΙΚΟΥ 1955". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 120 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 30,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

η') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Καραβά Κοκκινιάς (αρ. Κατ. 102 - εικ. 102).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1950-1960. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στην αρχική θέση τοποθέτησης έξω από το ναό αριστερά στην συμβολή των οδών 25ης Μαρτίου και Αγρινίου (Εικ 102). Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 96, 101 και 195. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΔΩΡΕΑ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 150,5 εκ. Χ μήκος 37 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο μεταλλίου εικόνας και σταυρό σε μέταλλο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

θ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Θωμά Αμπελοκήπων (αφ. Κατ. 103.- εικ. 103).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1950-1960 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης πλησίον του ναού επί της οδού Μικράς Ασίας (Εικ. 103). Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αφ. 98. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΥΠΕΡ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΘΩΜΑ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 115 εκ. Χ μήκος 39 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και σταυρό σε μέταλλο. Στις προσόψεις των δύο μουρέλων φέρει έξεργες τοξωτές απολήξεις με εγχάρακτους σταυρούς σε μέταλλο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτιμήσεις στις επιφάνειες.

1.1.13. Στήλες μονολιθικές σε βάση με πυραμοειδή απόληξη.

Η δόμηση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με πυραμοειδή απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα σε βάση. Ο κορμός της μονολιθικής στήλης εδράζεται σε βάση και έχει απόληξη με σχήμα πυραμίδας. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 6 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαρίας Εκάλης (αφ. Κατ. 104.- εικ. 104).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης στην είσοδο του αύλειου χώρου του ναού επί της Λεωφόρου Θησέως. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΕΚΑΛΗΣ”. Έχει

κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 33,5 εκ. Χ πλάτος 23 εκ. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Αμπελοκήπων (αρ. Κατ. 105.- εικ. 105).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της Λεωφόρου Αλεξάνδρας στη συμβολή με την οδό Έσλιν (Εικ. 105). Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 166 εκ. Χ μήκος 27 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη ανάγλυφη παράσταση εικόνας του Αγίου Δημητρίου και ημιέξεργο ανάγλυφο σταυρό. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Στυλιανού Γκύζη (αρ. Κατ. 106.- εικ. 106).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης στην Πλατεία Γκύζη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ” και στην πρόσοψη της βάσης “ΔΑΠΑΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΡΑΚΑ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 111 εκ. Χ μήκος 27 εκ. Χ πλάτος 19,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και ανάγλυφη σύνθεση σταυρού με βάση ανθέων. Διαπιστώνεται τοποθέτηση μεταλλικής περιφραξης για την προστασία από τα διερχόμενα οχήματα.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Κολοκυνθού Κολωνού (αρ. Κατ. 107.- εικ. 107).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης δεξιά της εισόδου του ναού επί της οδού Λένορμαν. Η μορφολογία της στήλης είναι μονολιθική με πυραμιδοειδή απόληξη. Έχει ομοιότητα με τις στήλες αρ. 37, 78, και 147. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει πάνω από το πλαίσιο για την τοποθέτηση εικόνας έχει ενσωματωμένη μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ Ι<ΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜ<ΗΣΕΩΣ> ΘΕΟΤ<ΟΚΟΥ> ΚΟΛΟΚΥΝΘΟΥΣ". Κάτω από το σημείο τοποθέτησης της εικόνας έχει έτερη ενσωματωμένη μαρμάρινη πλάκα με επιγραφή: "ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ". Προφανώς είναι των δωρητών τα οποία σημειώθηκαν επιπροσθέτως. Έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 143 εκ. Χ μήκος 44 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ε') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ελευθερίου Καμινίων Πειραιά (αρ. Κατ. 108.- εικ. 108).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1900-1930. Βρίσκεται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησής της, δεξιά της εισόδου του ναού επί της οδού Αγίου Ελευθερίου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΝΑΟΥ". Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και χρωματισμός στις επιφάνειες. Στην επίστεψη έχει

τοποθετηθεί νεότερος σταυρός, μεγάλου μεγέθους και αναλογικά δυσανάλογος.

στ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Θωμά Αμαρουσίου (αρ. Κατ. 109.- εικ. 109).

Μονολιθική στήλη.

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1940-1950. Είναι εγκατεστημένο μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της οδού Αγίου Θωμά προ του παλαιού ναού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΔΩΡΕΑ ΔΕΣΠ<ΟΙΝΑ> ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα νερά και με διαστάσεις της: ύψος 115 εκ. Χ μήκος 27,5 εκ. Χ πλάτος 15 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, χρωματισμός στις επιφάνειες και αντικατάσταση του σταυρού της επίστεψης.

1.1.14. Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη.

Η δημιουργία του τύπου της «μονολιθικής στήλης με επίπεδη απόληξη» αποτελείται από ένα τμήμα πάνω σε βάση. Ο κορμός της στήλης φέρει διάφορες παράλληλες σμιλεύσεις. Η σχεδίαση στα πλευρικά σημεία ποικίλει, δύναται να είναι τμηματική ή περιμετρική. Στην συγκεκριμένη ακολουθία περιλαμβάνονται 7 έργα:

α') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 110.- εικ. 110).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1940-1950 και υφίσταται μέχρι σήμερα δεξιά της κεντρικής θύρας του ναού επί της Πλατείας Αγίου

Νικολάου (Ελευθερωτών). Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 125 εκ. Χ μήκος 26 εκ. Χ πλάτος 26 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας με ανάγλυφη κορνίζα και εξωανάγλυφο σταυρό. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες.

β') Η Γ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Παντελεήμονος οδού Αχαρνών (αρ. Κατ. 111.- εικ. 111).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης ανατολικά του ναού επί της οδού Αχαρνών. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡ(ΟΜΗ) ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΔΑΠΑΝΗ ΚΟΝΔΥΛΙΑΣ Β. ΔΑΚΑΛΗ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο με διαστάσεις: ύψος 106 εκ. Χ μήκος 36,5 εκ. Χ πλάτος 26 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, βανδαλισμός με χρωματισμό στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Προφήτου Ηλιού Καστέλλας Πειραιά (αρ. Κατ. 112.- εικ. 112).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών Ελευθερίου Βενιζέλου και Θεάτρου. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις

στήλες αρ. 113, 115, και 116. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΑ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 114 εκ. Χ μήκος 38 εκ. Χ πλάτος 22,5 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η απώλεια του σταυρού της επίστεψης ο οποίος έχει αντικατασταθεί με νεώτερο από μέταλλο.

δ') Η Δ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Παντελεήμονος οδού Αχαρνών (αρ. Κατ. 113.- εικ. 113).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα μεταξύ 1920-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών 28ης Οκτωβρίου (Πατησίων) και Γκυιλφόρδου. Παρουσιάζει στοιχεία παρόμοια με τις στήλες αρ. 112, 115, και 116. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕ(Ω)Σ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΑΧΑΡΝΩΝ”³⁶¹. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Διονύσου με κάθετα νερά. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 106 εκ. Χ μήκος 36,5 εκ. Χ πλάτος 26 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση με ανάγλυφους άκανθες αγκινάρας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

ε') Η στήλη του Ι. Ν. Αγίας Παρασκευής Κορωπίου (αρ. Κατ. 114.- εικ. 114).

³⁶¹ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕΟΣ (sic) Ι. ΝΑΟΥ / ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ / ΑΧΑΡΝΩΝ

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1940 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της Λεωφόρου Βασιλέως Κωνσταντίνου στην συμβολή με την οδό Αγίας Παρασκευής. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τη στήλη αρ. 189. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟ[ΜΗ] ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥ[ΗΣ] 1940 ΔΩΡΕΑ Β. Χ. ΛΑΜΠΡΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκόφαιο μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 68,5 εκ. Χ μήκος 25 εκ. Χ πλάτος 15 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνεται η θραυση και διαμελισμός του κορμού από όχημα, απώλεια τμημάτων, της εικόνας και του σταυρού της επίστεψης. Η βάση έχει καλυφθεί με επιχωμάτωση.

στ') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Προφήτου Ηλιού Ριζο(υ)πόλεως (αρ. Κατ. 115.- εικ. 115).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 και υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών Αντίσσης και Σιτάκης. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 112, 113, και 116. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΠΡΟΦ(Η)ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ Ο ΔΩΡΗΤΗΣ Ν. ΔΡΑΤΣΕΛΛΑΣ”³⁶². Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 80 εκ. Χ μήκος 35,5 εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις τμημάτων στις επιφάνειες και απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

³⁶² Βλ. την εσφαλμένη γραφή: ΠΡΟΦΥΤΟΥ (Sic.)

ζ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Προφήτου Ηλιού Ριζο(υ)πόλεως (αρ. Κατ. 116.- εικ. 116).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930. Υφίσταται μέχρι σήμερα στο σημείο αρχικής τοποθέτησης επί της οδού Ηρακλείου στην συμβολή με την οδό Ερμωνάσσης. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 112, 113, και 115. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΠΡΟΦ(Η)ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΡΙΖΟΠΟΛΕΩΣ ΔΩΡΕΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΙΖΟΠΟΥΛΟΥ". Πρόκειται για δωρεά του Ιωάννη Ριζόπουλου ο οποίος υπήρξε ιδρυτής του ομώνυμου προάστειου και πωλητής οικοπέδων. Διέμενε στην Βίλα Ακριβή σε κοντινή απόσταση από το σημείο της στήλης. Η στήλη έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και με διαστάσεις: ύψος 98 εκ. Χ μήκος 36,5 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται λιτά στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην απόληψη με πλάγια διαβάθμιση. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις τμημάτων στις επιφάνειες και απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

1.1.15. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη.

Η σύσταση του τύπου της «μονολιθικής στήλης με θολωτή απόληξη» αποτελείται δομικά από ένα τμήμα επάνω σε βάση. Ο κορμός φέρει σχεδίαση απόληξης με θόλο. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 2 έργα:

α') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πειραιά (αρ. Κατ. 117.- Εικ. 117, 117α, 117β).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1920-1930 (Εικ. 117) και έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησης. Στις φωτογραφίες αρχείου από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης (Εικ. 117α)³⁶³, και της ΕΡΤ (Εικ. 117β)³⁶⁴ επιβεβαιώνεται η τοποθέτησή της επί της πλατείας Αγίου Νικολάου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 92 εκ. Χ μήκος 24,5 εκ. Χ πλάτος 24,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Κάτω από την εικόνα υπάρχει επίσης ο υπόσκαφος χώρος του ταμείου σμιλευμένος με τετράγωνες διαστάσεις. Στην πάνω πλευρά του ταμείου διακρίνονται ίχνη από την σχεδόν κατεστραμμένη οπή ρίψης των προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις τμημάτων στις επιφάνειες. Επίσης, σημειώνεται η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και της μεταλλικής θυρίδας του ταμείου

β') Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Κηφισιάς (αφ. Κατ. 118.- εικ. 118, 118α, 118β, 118γ).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1929 και είχε απομακρυνθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Βρέθηκε μόνο το ανώτερο διαμελισμένο τμήμα της επί του εδάφους σε παρακείμενο σημείο (Εικ. 118). Σε

³⁶³ https://www.greek-language.gr/digitalResources/files/image//Pireas_Img_238.jpg

(ανακτήθηκε στις 03.09.2024).

³⁶⁴ <https://sidirodromikanea.blogspot.com/2015/11/1882-1977.html> (ανακτήθηκε στις 24.09.2025).

“Καρτ Ποστάλ” (Εικ. 118α) επιβεβαιώνεται η αρχική τοποθέτησή της πάνω σε βάθρο³⁶⁵. Διακρίνεται σε σημείο έξω από την Ανθοκομική Έκθεση έναντι του σιδηροδρομικού σταθμού Κηφισιάς. Στην όψη του αρχείου υπάρχει η χειρόγραφη αφιέρωση: «Από την Κηφισιά 8η/7/29 Για θύμηση ο Πάνος Φωτόπουλος Δημοσιογράφος». Στην πρόσοψη του κορμού υπάρχει η επιγραφή: “Σ(Υ)ΝΔΡΟΜΗ”³⁶⁶. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο Πεντέλης και οι διαστάσεις του είναι: ύψος 60 εκ. Χ μήκος 31 εκ. Χ πλάτος 21,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και περιμετρική κορνίζα. Προκύπτει ότι είχε δημιουργηθεί με δύο οπές ρίψης προσφορών, για αμφίπλευρη χρήση, στην πρόσοψη και στην πίσω πλευρά του κορμού. Στο δεξί μουρέλο διακρίνεται το ανώτερο σημείο της σμίλευσης πλευρικού ταμείου. Η εύρεση του συγκεκριμένου τμήματος απετέλεσε περίπτωση προσωπικού διλήμματος σχετικά με την συνέχεια της ύπαρξής του. Επιχειρήθηκε με προσωπική εργασία η συμπλήρωση του απωλεσθέντος τμήματος με λευκό σκυρόδεμα για την αποκατάσταση της δομής του έργου και τη φύλαξη του (118β, 118γ).

1.1.16. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωσης.

Η μορφολογία του τύπου της «στήλης με ορθομαρμάρωση» αποτελείται από κάθετες πλάκες σε βάση. Η δημιουργία του αποτελείται από κτιστή

³⁶⁵ <http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/rec.aspx?id=504990> Καρτ Ποστάλ, «Κηφισιά. Ο σταθμός», Διομήκης Δ. & Σία (Φωτό Διομήκη) Αθήνα βλ (ανακτήθηκε στις 03.09.2024). (ανακτήθηκε στις 03.09.2024).

³⁶⁶ Βλ. την επιγραφή ΣΗΝΔΡΟΜΗ (sic.).

δόμηση στήλης και την επένδυση της με πλάκες κυρίως λευκού ή γκριζού μαρμάρου. Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 17 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Νίκαιας (αφ. Κατ. 119.- εικ. 119).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990. Ευρίσκεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης επί της Λεωφόρου Γρηγορίου Λαμπράκη στην συμβολή με την οδό Χρυσοστόμου Σμύρνης. Πρόκειται για κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες λευκόφαιου μαρμάρου με επίπεδη απόληξη με σταυρό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 146 εκ. Χ μήκος 43,5 εκ. Χ πλάτος 24,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου. Παρατηρείται επίσης σπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

β') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Κορυδαλλού (αφ. Κατ. 120.- εικ. 120).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970 - 1990 . Ευρίσκεται επί της Πλατείας Δαβάκη Πίνδου στην συμβολή με την Λεωφόρο Πέτρου Ράλλη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ". Πρόκειται για κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες λευκού μαρμάρου με επίπεδη απόληξη. Έχει κατασκευαστεί με λευκές μαρμαρίνες πλάκες. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 136 εκ. Χ μήκος 57 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου. Παρατηρείται επίσης εγχάρακτος σταυρός περιβαλλόμενος με ακτίνες και

οπή ρίψης προσφορών Διαπιστώνονται μικρές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ευθυμίου Κερατσινίου (αφ. Κατ. 121.- εικ. 121. Εικ. 121α).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1938. Είναι εκατεστημένη προ του ναού επί της οδού Βύρωνος. Η δομή της κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες λευκόφαιου μαρμάρου με επίπεδη απόληξη με σταυρό (Εικ. 121). Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΦΙΛΑΡΕΤΟΥ Α. ΣΑΡΙΤΖΟΓΛΟΥ ΕΤΟΣ - 1938". Κάτω δεξιά (Εικ. 121α) σημειώνονται τα στοιχεία του τεχνίτη: ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΑΝΤΕΛΗ ΔΡΟΣΟΥ ΤΗ. 4618*365. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 250 εκ. Χ μήκος 60 εκ. Χ πλάτος 73 εκ. Εικ. 121α). Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού εσοχή για την τοποθέτηση εικόνας, και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται περιορισμένες αλλοιώσεις στις επιφάνειες.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Μελετίου Σεπολίων (αφ. Κατ. 122.- εικ. 122).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1950-1960. Είναι τοποθετημένη επί της οδού Λιοσίων στην Πλατεία Αττικής. Πρόκειται για κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου. Στην απόληξη της φέρει σχήμα θόλου και ακρωτηρία από σκυρόδεμα. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 135 εκ. Χ μήκος 28 εκ. Χ πλάτος 28,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση

εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου. Παρατηρείται επίσης οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται κατ'επανάληψη χρωματισμός στις επιφάνειες και η αφαίρεση του υαλοπετάσματος και του σταυρού.

ε') Η Γ' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 123.- εικ. 123, 123α).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1980 (Εικ. 123). Είναι κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου. Ευρίσκεται επί της οδού Ανδρέα Παπανδρέου μπροστά στον ναό. Στο σημείο τοποθέτησής φαίνεται ότι υπήρξε αρχικώς παλαιότερη παρόμοια στήλη σύμφωνα με φωτογραφία του 1927 (Εικ. 123α)³⁶⁷. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 227 εκ. Χ μήκος 58 εκ. Χ πλάτος 56 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου, και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

στ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ι. Ν. Παντελεήμονος Δραπετσώνας (αρ. Κατ. 124.- εικ. 124).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στη συμβολή των οδών Εθνικής Αντιστάσεως και Κοντοπούλου. Είναι κτιστή στήλη επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου με επίπεδη απόληξη και με νεώτερο σταυρό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ

³⁶⁷ https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/ELIA/000100-25_505109 Κάρτ Ποστάλ, «Περίχωρα Αθηνών – Χαλάνδριον», Ταχυδρομική Κάρτα εκδ. Γ. Ν. Αλεξάκης 1927, Πειραιάς, (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΟΣ ΔΩΡΕΑ ΣΤΑΥΡΟΥ Π. ΠΑΝΤΑΖΗ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 155 εκ. Χ μήκος 48 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη εσοχή εικόνας και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ζ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Παντελεήμονος Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 125.- εικ. 125).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1973. Είναι τοποτημένη επί της Λεωφόρου Πεντέλης έναντι του ναού. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου και με θολωτή απόληξη φέρουσα σταυρό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΔΩΡΕΑ ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ 1973". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 148 εκ. Χ μήκος 49 εκ. Χ πλάτος 49 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου, με ανάγλυφη περιμετρική ταινία στο άνω μέρος και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

η') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Σπυρίδωνος Αιγάλεω (αρ. Κατ. 126.- εικ. 126).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990 και ευρίσκεται επί της Λεωφόρου Θηβών. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου και με σχέδιο αετώματος. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΑΓΙΟΥ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 163 εκ. Χ μήκος 49,5 εκ. Χ πλάτος 37 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και

θυμιατηρίου, με οπή ρίψης προσφορών και με επίστεψη πλάκας σχεδίου αετώματος. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

θ') Η Α' στήλη Ι.Ν. Αναλήψεως του Κυρίου Δραπετσώνας (αρ. Κατ. 127.- εικ. 127).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου με νερά και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος φέρουσα νεώτερο σταυρό. Έχει τοποθετηθεί στην συμβολή των οδών Καπετανίδου και Αριστοτέλους. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΘΕΙΑΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ ΔΩΡΕΑ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Π. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 140 εκ. Χ μήκος 43 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ι') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αναλήψεως του Κυρίου Δραπετσώνας (αρ. Κατ. 128.- εικ. 128).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990. Ευρίσκεται στην συμβολή των οδών Αναλήψεως και Μισαηλίδη. Έχει δόμηση κτιστή με επένδυση από πλάκες μαρμάρου με νερά και με επίπεδη απόληξη φέρουσα σταυρό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΝΑΛ(Η)ΨΕΩΣ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 144 εκ. Χ μήκος 52 εκ. Χ πλάτος 52 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφη εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ια') Η στήλη του Ι.Ν. Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Νίκαιας, (αρ. Κατ. 129.- εικ. 129).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης ενώπιον του ναού επί της οδού Κουταΐση. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου με νερά και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος φέρουσα νεώτερο σταυρό. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 130 εκ. Χ μήκος 43 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με εσοχή εικονοστασίου για την τοποθέτηση εικόνας, κανδηλιού και θυμιατηρίου και οπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες.

ιβ') Η Α' στήλη στο Α' Κοιμητήριο Δήμου Αθηναίων (αρ. Κατ. 130.- εικ. 130).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1974 και είναι σε σημείο εντός του Α' Κοιμητηρίου έναντι του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες λευκού μαρμάρου και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 119,5 εκ. Χ μήκος 63,5 εκ. Χ πλάτος 37 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "Μονόγραμμα Χριστού= ✠ ΘΥΜΗΘΗΤΕ ΤΑ ΓΗΡΑΤΕΙΑ (Μονόγραμμα= Μ<νήμη> ✠) ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ Ι<ΕΡΑΣ> ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ". Βάση της επιγραφής η τοποθέτηση της ερανικής στήλης, είχε τεθεί για την φιλάνθρωπη προσφορά υπέρ των ηλικιωμένων. Για το λόγο αυτό εξηγείται ότι δεν αναφέρεται ο κοιμητηριακός ναός. Η τοποθέτηση στον συγκεκριμένο χώρο φαίνεται να σχετίζεται με τις φιλανθρωπίες και τις προσφορές υπερ αναπαύσεως

προσφιλών προσώπων. Προφανώς, υπονοείται η ενίσχυση για τις ενοριακές στέγες γερόντων της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Υπό αυτή την έννοια υπήρξε η απόφαση τοποθέτησης των στηλών αρ. 130, 131, 132, και 133 σε σημεία Κοιμητηρίων. Με βάση την χρονολόγηση της στήλης 133 πριν το 1974 δύναται να υποστηριχθεί ότι όλες οι αναφερόμενες στήλες έχουν κατασκευαστεί πριν το 1974. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και φθορές στις επιφάνειες.

ιγ') Η Β' στήλη στο Α' Κοιμητήριο Δήμου Αθηναίων (αρ. Κατ. 131.- εικ. 131).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1974 και υφίσταται εντός του Κοιμητηρίου στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης αριστερά της εισόδου του ναού του Αγίου Καρόλου των ΡωμαιοΚαθολικών. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες λευκού μαρμάρου και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος. Δεν φέρει επιγραφή ή σχέδιο. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 100 εκ. Χ μήκος 55 εκ. Χ πλάτος 34 εκ. Η ύπαρξη της σχετίζεται όπως αναφέρθηκε με τις στήλες αρ. 130, 132, και 133. Φέρει μόνο σπή ρίψης προσφορών. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και φθορές στις επιφάνειες.

ιδ') Η στήλη στο Κοιμητήριο Δήμου Καλλιθέας (αρ. Κατ. 132.- εικ. 132).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1974 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης εντός του Κοιμητηρίου, δεξιά της εισόδου του ναού των Αγίων Θεοδώρων. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες λευκού μαρμάρου με νερά και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος. Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1980. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "Μονόγραμμα Χριστού= ~~✠~~ ΘΥΜΗΘΗΤΕ ΤΑ ΓΗΡΑΤΕΙΑ

(Μονόγραμμα= Μ<νήμη>✠) *ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ Ι<ΕΡΑΣ> ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ*". Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 109,5 εκ. Χ μήκος 54 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Η ύπαρξη της σχετίζεται όπως αναφέρθηκε με τις στήλες αρ. 130, 131, και 133. Διακοσμείται στην κορυφή με απόληξη σχήματος αετώματος. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και φθορές στις επιφάνειες.

ιε') Η στήλη στο Κοιμητήριο Δήμου Νέας Σμύρνης (αρ. Κατ. 133.- εικ. 133).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1974 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης εντός του Κοιμητηρίου αριστερά της εισόδου του ναού των Παμμεγίστων Ταξιαρχών. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες λευκού μαρμάρου με νερά και με ιδιότυπη απόληξη αετώματος. Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1980. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "Μονόγραμμα Χριστού= ✠ ΘΥΜΗΘΗΤΕ ΤΑ ΓΗΡΑΤΕΙΑ (Μονόγραμμα= Μ<νήμη>✠). Κάτωθι της επιγραφής υπάρχει πρόσθετη μαρμαρίνη πλάκα με την επιγραφή: *ΕΝΙΣΧΥΣΑΤΕ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ Ι<ΕΡΑΣ> ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ*". Με την ίδρυση της Μητροπόλεως Νέας Σμύρνης³⁶⁸ περιήλθε σε αυτή και το Κοιμητήριο. Προφανώς η επικόλληση της πλάκας έγινε για την κάλυψη της αρχικής επιγραφής με την αναφορά στο έργο της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Στην πρόσθετη επιφάνεια έγινε αντιγραφή της αιτιολογίας με την αλλαγή του ονόματος της νέας Μητροπόλεως. Δεδομένης της χρονολογίας του 1974 ίδρυσης της, εξακριβώνεται ότι η στήλη κατασκευάστηκε προ αυτής. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 54 εκ. Χ πλάτος 29,5 εκ. Η ύπαρξη της σχετίζεται όπως αναφέρθηκε με τις στήλες αρ. 130, 131, και 132.

³⁶⁸ βλ. Φ.Ε.Κ. 134/16-5-1974 τ.Α

Διακοσμείται στην κορυφή με απόληξη σχήματος αετώματος. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και φθορές στις επιφάνειες.

ιστ') Η στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Παλαιάς Κοκκινιάς (αρ. Κατ. 134.- εικ. 134).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1970-1990 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου με επίπεδη απόληξη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ". Η εν λόγω επιγραφή τείνει πλέον να καλυφθεί παντελώς από πυκνά υλικά αλληπάλληλων χρωματισμών της στήλης και μόνο δια άμεσης προσέγγισης γίνεται αισθητή η υπάρχουσα αναγραφή. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 143 εκ. Χ μήκος 42,5 εκ. Χ πλάτος 24,5 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με σχετικά μικρή εσοχή εικονοστασίου.

ιζ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών Περιστερίου (Παλαιού) (αρ. Κατ. 135.- εικ. 135).

Χρονολογείται σύμφωνα με την αφιερωματική επιγραφή της κατά το 1977 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης επί της συμβολής των οδών Φιλικών και Κρυστάλη. Η δομή της είναι κτιστή, επενδυμένη με πλάκες μαρμάρου με νερά, με επίπεδη απόληξη και εδράζεται σε βάση. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΟΝ ΜΥΡΡΟΝ (Sic.) ΑΦΙΕΡΩΜΑ Π<ΑΛΑΙΟΝ> ΑΓΙΟΝ ΤΑΞΙΑΡΧΗΝ ΕΙΡΗΝΗ 1977". Η ανωτέρω επιγραφή παρουσιάζει ιδιαίτερη αναφορά άγνωστης αιτιολογίας. Οι διαστάσεις της είναι: ύψος 95 εκ. Χ μήκος 45 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Διαπιστώνεται η καταστροφή

αρχικού τύπου εικονοστασίου στο ανώτερο σημείο και αλλοιώσεις και επιφανειακές φθορές.

1.2. Β. Απωλεσθείσες στήλες.

1.2.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη³⁶⁹.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 3 έργα:

α') Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αθηνών-Πελοποννήσου (αρ. Κατ. 136.- εικ. 136).

Η δημιουργία της χρονολογείται προ του 1960 καθώς διακρίνεται σε λήψη της Κινηματογραφικής ταινίας «Μακροκωσταίοι και Κοντογιώργηδες», Παραγωγής Φίνος Φιλμ του 1960. Στα τελευταία πλάνα της ταινίας διακρίνεται έμπροσθεν και δεξιά στις σκάλες εισόδου προς τις αποβάθρες του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αθηνών Πελοποννήσου³⁷⁰.

β') Η στήλη Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Νίκαιας (αρ. Κατ. 137.- εικ. 137).

Η κατασκευή της χρονολογείται προ του 1923 καθώς διακρίνεται σε φωτογραφία του ίδιου έτους. Στην ως άνω φωτογραφία (Εικ. 137) φαίνεται το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στήλης, μπροστά στον αναγειρόμενο ναό του Αγίου Νικολάου Νέας Κοκκινιάς³⁷¹. Η επιγραφή στην φωτογραφία αποτελεί ιστορικό στοιχείο για την αρχική ονομασία της περιοχής, η οποία

³⁶⁹ Βλ. ανωτέρω σ. 96.

³⁷⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=XBwNghlwhuk>, (ανακτήθηκε στις 19.07.2023).

³⁷¹ <https://blogs.sch.gr/2gymnika/%CE%B7-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%B8%CE%B7-%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AC/> Άγνωστος φωτογράφος, 1923, (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

έχει αλλάξει πλέον σε Νίκαια. Εφόσον ο ναός ήταν σε στάδιο ανέγερση το προσκυνητάρι εξυπηρετούσε την ανάγκη προσευχής των πιστών.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Φωτεινής Ιλισού (αρ. Κατ. 138.- εικ. 138).

Υπήρξε τοποθετημένη επί της οδού Αθανασίου Διάκου όπως διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης του 1963³⁷². Η μεταβολή του εικονιζόμενου χώρου διαφέρει από την εποχή της αρχικής τοποθέτησής της στήλης. Παλαιότερα το σημείο αποτελούσε την μοναδική οδική σύνδεση της πόλης με το Κοιμητήριο³⁷³ μέσω της καλυμμένης σήμερα γέφυρας. Επομένως εξηγείται η εγκατάστασή της στην μία πλευρά της γέφυρας προ του ναού. Η στήλη ήταν σε χρήση μέχρι την αντικατάστασή της με νεώτερο προσκυνητάρι.

1.2.2. Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη³⁷⁴.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 6 έργα:

α') Η στήλη του Ι.Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Μοναστηρακίου (αρ. Κατ. 139.- εικ. 139, εικ. 139α).

³⁷² <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/u-1116>, Φωτογραφία Κωνσταντίνου Μεγαλοκονόμου, Πρακτορείον: "Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα" 1963, (ανακτήθηκε στις 15.0.2024). Εικονίζεται η λεωφόρος Αρδηττού - Καλλιρρόης στην συμβολή με την οδό Αθανασίου Διάκου. Εργασίες ασφαλτόστρωσης και γενική ανακατασκευή και κάλυψη του ποταμού Ιλισού, (στη γέφυρα του Όθωνα), της οδού Αθανασίου Διάκου.

³⁷³ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ Π. Γ., Οι Δήμαρχοι των Αθηνών (1835-1907), ό.π., σ. 198.

³⁷⁴ Βλ. ανωτέρω σ. 119.

Σε φωτογραφία του 1904³⁷⁵ διακρίνεται δυτικά του ναού μαρμάρινη στήλη ανήκουσα στο είδος των μαρμάρινων ζητιάνων (Εικ. 139)³⁷⁶. Τούτη ανήκει στην κατηγορία των σύνθετων στηλών και απολήγει σε πυραμοειδή επίστεψη. Το έτος κατασκευής θα πρέπει να αναζητηθεί προ του 1904 οπότε και ελήφθη η φωτογραφία. Η ύπαρξη της επιβεβαιώνεται σε πλάνα της βιντεοταινίας "Αστυνόμος Βαρθάρα" του 1981³⁷⁷ όπου διακρίνεται στην ίδια θέση (Εικ. 139β).

β') Η στήλη του Ι.Ν. Εισοδίων Θεοτόκου Καπνικαρέας (αρ. Κατ. 140.- εικ. 140).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν από το 1907. Σε φωτογραφία του ίδιου έτους οπότε και διακρίνεται³⁷⁸. Στην αναφερόμενη φωτογραφία εικονίζεται ο γνωστός Σκωτσέζος συγγραφέας Arthur Conan Doyle να παρατηρεί την στήλη. Είναι εμφανής η στερεωμένη εικόνα στο υπόσκαφο πλαίσιο της πρόσοψης του κορμού, η οπή ρίψης συνδρομών και ο σταυρός στο ανώτερο σημείο.

γ') Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίου Κωνσταντίνου Ομοιοίας (αρ. Κατ. 141.- εικ. 141, 141α).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά το 1946 σε αντικατάσταση της προηγούμενης στήλης. Σύμφωνα με μαρτυρία κατασκευάστηκε με κόστος 150.000 δρχ εις αντικατάσταση «του κατά το Δεκεμβριανού κινήματος

³⁷⁵ https://arachne.dainst.org/entity/126333?fl=20&q=D-DAI-ATH-Athen-Bauten-0420_2104020&resultIndex=1, Φωτογραφία Deutsches Archäologisches Institut Athen, (ανακτήθηκε στις 15.0.2024).

³⁷⁶ Βλ. και ΑΘ. Α. ΑΤΤΑΡΤ, Πρωτ., *Ο Άγιος Φίλιππος*, σ. 235.

³⁷⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=uELE6tGA47k> (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

³⁷⁸ Βλ. <https://www.lifo.gr/culture/photography/treis-spanies-fotografies-toy-arthur-conan-doyle-apo-tin-athina-toy-1907> Arthur Conan Doyle Collection/ Toronto Public Library. 1907.

καταστραφέντος προσκυνηταρίου»³⁷⁹. Στην φωτογραφία του έτους 1971 (Εικ. 141) διακρίνεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Στην πρόσοψη του κορμού έφερε την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ Ι<ΕΡΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ>ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ” Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1990 είχε μετακινηθεί, για τις ανάγκες επισκευής του ναού, πλαγίως προς την οδό Μενάνδρου (Εικ. 141α). Στο συγκεκριμένο σημείο έγινε από τον γράφοντα η πρώτη καταγραφή και η φωτογράφιση της. Αργότερα, εγκαταστάθηκε προσωρινά πλησίον του αρχικού σημείου τοποθέτησής της όπου και η φωτογραφία του 2017 (Εικ. 141β)³⁸⁰. Στην φωτογραφία διακρίνεται μεταγενέστερη διαμόρφωση βάθρου, με ορθομαρμάρωση περιμετρικά της βάσης, για λόγους στερέωσης. Προ ολίγων ετών έγινε οριστική απομάκρυνση της και αναμνηστική αντικατάσταση της με παρόμοια μη λειτουργική στήλη.

δ') Η στήλη του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής Καλαμακίου (αφ. Κατ. 142.- εικ. 142).

Η κατασκευή της χρονολογείται από το 1967 και εξής οπότε ιδρύθηκε η ενορία, πιθανόν προς το 1975 με την θεμελίωση του νέου ναού. Βάση της κατασκευαστικής της μορφής φαίνεται ότι έγινε χρήση ηλεκτρικών μηχανημάτων με λιτή επεξεργασία. Σε φωτογραφία του έτους 1982³⁸¹ διακρίνεται μεταξύ δύο προσκυνηταρίων λαϊκότροπης κατασκευής, κατασκευασμένα από σκυρόδεμα και μέταλλο (Εικ. 142). Στην πρόσοψη του κορμού έφερε την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ

³⁷⁹ Βλ. Θ. ΣΤΡΑΓΚΑ (Αρχιμ.), *Αναμνηστικόν επί τη εκατονταετηρίδι*, σ. 44 και το αναφερόμενο Πρακτικό 51/1946 ναού Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης Ομονοίας.

³⁸⁰ <https://www.google.com/maps/> (ανακτήθηκε στις 11.07.2023).

³⁸¹ Βλ. CH, WEBER, *Iconostases (Εικονοστάσια)*, Introduction Bertrand Bouvier, εκδ. La Collection 'la Mémoire de l'Oeil', Lausanne 1986. σ. 59.

ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ". Η σύνθεση της στήλης παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την αρ. 42.

ε') Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Ζώνης Κυψέλης (αρ. Κατ. 143.- εικ. 143).

Υπήρξε τοποθετημένη στην συμβολή των οδών Αγίου Μελετίου και Πατησίων όπως διακρίνεται σε φωτογραφία λήψης του έτους 2018³⁸². Με ανάλυση της εικόνας διαπιστώθηκε ότι στην πρόσοψη του κορμού είχε την επιγραφή: "ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΖΩΝΗΣ". Πρω πέντε ετών έγινε οριστική απομάκρυνση της από το σημείο.

στ') Η στήλη στο Κοιμητήριο Δήμου Καισαριανής (αρ. Κατ. 144.- εικ. 144).

Η συγκεκριμένη υπήρξε έξω από το Κοιμητήριο Καισαριανής. Είχε περιληφθεί στην έρευνα των έργων με προσωπική καταγραφή. Κατά το 2023 διαπιστώθηκε απομάκρυνση της λόγω εργασιών. Κατόπιν επικοινωνίας με την Δημοτική Αρχή μας επιβεβαιώθηκε η καταστροφή της. Στην φωτογραφία λήψης του έτους 2022 υπήρξε δεξιά της εισόδου του Κοιμητηρίου. Στην πρόσοψη του κορμού της είχε την επιγραφή: "ΔΑΠΑΝΗ Γ. ΠΕΛΕΚΗ 1940", σύμφωνα με την οποία τίθεται και η χρονολόγηση της κατασκευής της. Το απωλεσθέν ανώτερο τμήμα βάση της διατομής του κορμού είχε τετράπλευρη έδραση και προφανώς πυραμοειδή απόληξη.

1.2.3. Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη³⁸³.

³⁸² <https://www.google.com/maps/> (ανακτήθηκε στις 04.08.2023).

³⁸³ Βλ. ανωτέρω σ. 149.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 3 έργα:

α') Η στήλη της Πλατείας Κολωνακίου (αρ. Κατ. 145.- εικ. 145).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1917. Η προσέγγιση του χρονικού ορίου προκύπτει από την χειρόγραφη ημερομηνία στην όψη της φωτογραφίας. Το ως άνω τεκμήριο προέρχεται από την συλλογή Πέτρου Πουλίδη και ανήκει στο Αρχείο της ΕΡΤ³⁸⁴. Φέρει χαρακτηριστική υπογραφή και ημερομηνία από τον φωτορεπόρτερ. Διαπιστώνεται το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στήλης στην Πλατεία Κολωνακίου έμπροσθεν περιπτέρου από την οδό Κανάρη προς την οδό Πατριάρχου Ιωακείμ.

β') Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Νέας Ιωνίας (αρ. Κατ. 146.- εικ. 146).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1923. Διακρίνεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης πλαγίως του πρόχειρου ξύλινου Σιδηροδρομικού Σταθμού Νέας Ιωνίας³⁸⁵ ή Ποδαράδων όπως ήταν η πρώτη ονομασία της περιοχής. Με την εγκατάσταση των προσφύγων Μικρασιατών η περιοχή έλαβε το όνομα Νέα Ιωνία.

γ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Κυψέλης (αρ. Κατ. 147.- εικ. 147).

³⁸⁴ <https://archive.ert.gr/16564/> (ανακτήθηκε στις 10.08.2025).

³⁸⁵ Φωτογραφία Αρχείου ΗΣΑΠ, <https://mietbookstore.gr/prosfygikoi-synoikismoi-i-nea-ionia/> (ανακτήθηκε στις 10.04.2025).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1900-1930. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης 1965³⁸⁶ στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στην συμβολή των οδών Πατησίων και Αγίου Μελετίου. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 37, 78, και 107.

1.2.4. Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη³⁸⁷.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται δύο έργα:

α') Η στήλη επί της οδού Πατησίων και Στουρνάρη (αρ. Κατ. 148.- εικ. 148).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1928. Είχε κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης 1928 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής³⁸⁸. Είχε τη δομή παρόμοιων στοιχείων με τις στήλες αρ. 36, 78, 79, και 107.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Χρυσοσπηλιώτισσας (αρ. Κατ. 149.- εικ. 149).

Είχε κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης του 1960³⁸⁹ στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στην οδό Αγίου Μάρκου όπισθεν του Ιερού Βήματος.

³⁸⁶ <https://www.threads.com/@mvratsos/post/DEFwkiyKDO5/media> Άγνωστος φωτογράφος 1965 (ανακτήθηκε στις 10.06.2025).

³⁸⁷ Βλ. ανωτέρω σ. 156.

³⁸⁸ https://i2.wp.com/www.npress.gr/wp-content/uploads/2016/09/1928_Patision.jpg (ανακτήθηκε στις 19.09.2025).

³⁸⁹ Άγνωστος φωτογράφος, 1960. <https://www.ebay>. (ανακτήθηκε στις 04.04.2025).

1.2.5. Μονολιθικές στήλες με επίπεδη απόληξη³⁹⁰.

Στην κατηγορία περιλαμβάνεται 1 έργο:

α) Η στήλη της οδού Αγίων Αποστόλων (αρ. Κατ. 150.- εικ. 150, 150α).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση μεταξύ των ετών 1900-1930. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης 1930 (Εικ. 150)³⁹¹ και στην φωτογραφία του 1934 (Εικ. 150α)³⁹² στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της.

1.2.6. Μονολιθικές στήλες σε βάση με αετωματική απόληξη³⁹³.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 6 έργα:

α) Η στήλη του Ι. Ν. Αγίου Αλεξάνδρου Παλαιού Φαλήρου (αρ. Κατ. 151.- εικ. 151).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1900-1919. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης μεταξύ 1918-1919, στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της³⁹⁴. Ήταν στερεωμένη μπροστά στον ναό, επί της συμβολής των οδών Αγίου Αλεξάνδρου και Αλκυόνης. Είχε δομική ομοιότητα με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 152, 153, 154, 156, 187 και 199.

³⁹⁰ Βλ. ανωτέρω σ. 160.

³⁹¹ <https://www.elia.org.gr/digitized-collections/collections-tour/> Φωτογραφία ΕΛΙΑ, 1930, (Ανακτήθηκε στις 30.11.2024).

³⁹² SYLVIE DUMONT, A Neighborhood Lost in Search of the Athenian Agora, American School of Classical Studies at Athens, 2020p. 185, fig. 283.

³⁹³ Βλ. ανωτέρω σ. 163.

³⁹⁴ Άγνωστος φωτογράφος, 1918-1919, Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Πολίτη, Βλ. Παλαιό Φάληρο 1900-1960, εκδ. Πολιτιστικό και Αθλητικό Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου 2014,

β) Η στήλη του Σιδηροδρομικού Σταθμού Ηρακλείου (αρ. Κατ. 152.- εικ. 152).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900 – 1920. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης 1920 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στον Σιδηροδρομικό Σταθμό Ηρακλείου³⁹⁵. Είχε διαμορφωθεί με κοινά στοιχεία με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 151, 153, 154, 156, 187 και 199.

γ) Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Χαλανδρίου (αρ. Κατ. 153.- εικ. 153).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση μεταξύ του χρονικού διαστήματος 1900-1930. Διακρίνεται στην φωτογραφία, λήψης του 1930, στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στην αποβάθρα του Σιδηροδρομικού Σταθμού Χαλανδρίου³⁹⁶. Είχε παρόμοια στοιχεία δομής με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 151, 152, 154, 156, 187 και 199.

δ) Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αμαρουσίου (αρ. Κατ. 154.- εικ. 154).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1930-1950. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης του 1956 (Εικ. 154) στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αμαρουσίου³⁹⁷. Παρουσίαζε ομοιότητα με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 151, 152, 153, 156, 187 και 199.

ε) Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Τριάδας Πειραιά (αρ. Κατ. 155.- εικ. 155, 155α).

³⁹⁵ 130 χρόνια ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς σ. 133.

³⁹⁶ <https://archive.ert.gr/1941/>, Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 1931, (ανακτήθηκε στις 23.10.2024).

³⁹⁷ Αρχείο ΗΣΑΠ του έτους 1956 περί τα μέσα της δεκαετίας του '50 διακρίνεται στο σταθμό Μαρούσι κατασκευάστηκε στη θέση παλαιότερου, επίγειου σταθμού των Σιδηροδρόμων Αττικής με το ίδιο όνομα.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900 – 1930. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης 1939-1940³⁹⁸ το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στα βαθμιδωτά σκαλοπάτια προ της εισόδου του ναού (Εικ. 155). Εκ της μορφής της παρουσιάζει παρόμοια σχεδίαση με την στήλη αρ. 64.

στ) Η στήλη του Ι.Ν. Κοίμησης Θεοτόκου Ηλιουπόλεως (αρ. Κατ. 156.- εικ. 156).

Η δημιουργία της χρονολογείται πριν το 1967 Διακρίνεται σε πλάνα της κινηματογραφικής ταινίας “Μιας πεντάρας νειάτα” του 1967 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της Λεωφόρου Ειρήνης³⁹⁹. Είχε όμοια δομή με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 151, 152, 153, 154, 187 και 199.

1.2.7. Μονολιθικές στήλες σε βάση με ημικυκλική απόληξη⁴⁰⁰.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται τρία έργα:

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Ασωμάτων Θησείου (αρ. Κατ. 157.- εικ. 157).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1902. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης του έτους 1902 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της, εντοιχισμένη έξω από την είσοδο του ναού⁴⁰¹.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Λουμπαρδιάρη (αρ. Κατ. 158.- εικ. 158, 158α, 158β).

³⁹⁸ <https://fileleutheros.net/main/tag/1940> Άγνωστος Φωτογράφος, 19.02.1940,(ανακτήθηκε στις 11.05.2024).

³⁹⁹ <https://www.thebest.gr/article/775411-kouiz-gia-tin-palia-athina-poia-einai-i-sunoikia> Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 04.04.2025).

⁴⁰⁰ Βλ. ανωτέρω σ. 164.

⁴⁰¹ <https://iloveoldathens.blogspot.com/2024/10/1903.html>, Φωτογραφία Jean Binot, 1904, (ανακτήθηκε στις 11.06.2024).

Η κατασκευή της χρονολογείται πριν το 1917. Διακρίνεται σε φωτογραφία λήψης του 1916-1917 (Εικ. 158) στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της έναντι του ναού⁴⁰². Ενδιαφέρουσα καθίσταται η αποτύπωση των μορφών μαρμάρινων ζητιάνων στα σχέδια του Δημήτρη Πικιώνη (Εικ. 158α)⁴⁰³ και (Εικ. 158β)⁴⁰⁴ για την αποκατάσταση του ναού. Στα δύο σχέδια έχει σχεδιαστεί από την πλευρά του ναού με διαφορετικά μεγέθη.

γ) Η Β' στήλη στο Τραμ στον Πειραιά (αρχ. Κατ. 159.- εικ. 159).

Υπήρξε τοποθετημένη σε στάση του Τραμ επί της Ακτής Μιαούλη στο λιμάνι του Πειραιά. Σύμφωνα με την φωτογραφία λήψης του 1930-1960⁴⁰⁵

⁴⁰² <https://www.thebest.gr/article/775411-kouiz-gia-tin-palia-athina-poia-einai-i-sunoikia>, Άγνωστος φωτογράφος, 1916-1917, (ανακτήθηκε στις 12.07.2024).

Εικ. 158α) Άγνωστος φωτογράφος, 1916 – 1917, Πηγή: <https://www.thebest.gr/article/775411-kouiz-gia-tin-palia-athina-poia-einai-i-sunoikia>, Σχέδια: 158β) Δημήτρη Πικιώνη Αγ. Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954 - 1957 ANA_67_56_17, Μουσείο Μπενάκη. https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158445&Itemid=&lang=el

158γ) Δημήτρη Πικιώνη Αγ. Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Το πρόπυλο και ο νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954 - 1957 ANA_67_56_14, Μουσείο Μπενάκη, https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158453&Itemid=&lang=el

⁴⁰³ https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158453&Itemid=&lang=el Δημήτρη Πικιώνη, Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954-1957, Μουσείο Μπενάκη, (ανακτήθηκε στις 14.09.2024).

⁴⁰⁴ https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158445&Itemid=&lang=el Δημήτρη Πικιώνη Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, Το πρόπυλο και ο νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954-1957, Μουσείο Μπενάκη, (ανακτήθηκε στις 14.09.2024).

⁴⁰⁵ <https://www.pireaspiraeus.com/wp-content/uploads/2019/01/%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%9C-%CE%A0%CE%95%CE%99%CE%A1%CE%91%CE%99%CE%91%CE%A3-%CE%A0%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91-3-%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3.jpg> Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 18.09.2024).

κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση προς το μέσον των δύο ημερομηνιών.

1.2.8. Μονολιθικές στήλες σε βάση με πυραμοειδή απόληξη⁴⁰⁶.

Στην κατηγορία περιλαμβάνεται ένα έργο:

α) Η στήλη του Ι.Ν. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Κεφαλαρίου (αφ. Κατ. 160.- εικ. 160).

Η δημιουργία της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1900-1917. Διακρίνεται στην φωτογραφία λήψης του 1959 σε σημείο στην Πλατεία Απέργη⁴⁰⁷.

1.2.9. Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται δύο έργα:

α) Η στήλη επί των οδών Ακαδημίας και Βουκουρεστίου (αφ. Κατ. 161.- εικ. 161).

Η στήλη χρονολογείται πριν στην φωτογραφία λήψης μεταξύ των ετών 1950-1960 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στη συμβολή των οδών Ακαδημίας και Βουκουρεστίου απέναντι από το Μέγαρο Κοντοσταύλου-Σλήμαν⁴⁰⁸. Είχε στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αφ. 162.

β) Η Α' στήλη στο Τραμ του Πειραιά (αφ. Κατ. 162.- εικ. 162).

⁴⁰⁶ Βλ. ανωτέρω σ. 170.

⁴⁰⁷ <https://www.enikos.gr/timeout/kouiz-gia-tin-palia-athina-anagnorizete-tin-periochi-echete-perasei-100-apo-ekai-5/2261279/> Άγνωστος φωτογράφος 1959, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

⁴⁰⁸ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=876137855747596&id=763335723694477&set=a.763350353693014> Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα μεταξύ των ετών 1930-1950. Διακρίνεται σε φωτογραφία λήψης του 1961 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στον σταθμό του Τραμ «στάση Παναγιωταράκου»⁴⁰⁹. Είχε στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 161.

1.2.10. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη⁴¹⁰.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται 4 έργα:

α) Η στήλη της οδού Ακαδημίας (αρ. Κατ. 163.- εικ. 163, 163α).

Η δημιουργία της υπολογίζεται προ του 1920 καθώς διακρίνεται στην φωτογραφία του έτους 1920⁴¹¹ (Εικ. 163) στην οδό Ακαδημίας αρ. 50. Γίνεται αντιληπτό ότι υπήρξε στο ίδιο σημείο μέχρι το διάστημα 1950-1960 κατά την φωτογραφία (Εικ. 163α)⁴¹². Είναι πιθανό να αποτελούσε στήλη του ευρισκόμενου ναού εντός του Δημοτικού και μετέπειτα Πολιτικού Νοσοκομείου Αθηνών "Η Ελπίς".

β) Η στήλη επί του Σιδηροδρομικού Σταθμού "Αλυσίδα" (αρ. Κατ. 164.- εικ. 164).

⁴⁰⁹ <https://sidirodromikanea.blogspot.com/2023/09/I-istoria-tou-tram.html> Άγνωστος φωτογράφος, 1961, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

⁴¹⁰ Βλ. ανωτέρω σ. 177.

⁴¹¹ https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&Itemid=0&id=130985&lang=en Φωτογραφία Pericles Papachatzidakis 1950-1960 (ανακτήθηκε στις 20.02.2024).

⁴¹² <https://apc.ascsa.net/id/apc/image/%CE%A5%200075?q&t&v=icons&sort&s=3569> ASCSA ARCHIVES Collection Title: Archaeological Photographic Collection (ανακτήθηκε στις 11.05.2025). Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών "Η Ελπίς" γνωστότερο ως Πολιτικό Νοσοκομείο Αθηνών, οδός Ακαδημίας 50.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση στις αρχές του 20ού αι. Διακρίνεται στην φωτογραφία των αρχών του 20ου αι. σε σημείο τοποθέτησής της στον Σιδηροδρομικό Σταθμό “Αλυσίδα”⁴¹³.

γ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Αικατερίνης Πετραλώνων (αρ. Κατ. 165.- εικ. 165).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση πριν το 1952. Διακρίνεται σε φωτογραφία του 1952 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της νοτιοανατολικά του ναού στην οδό Κειριάδων⁴¹⁴.

δ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Αικατερίνης Πειραιά (αρ. Κατ. 166.- εικ. 166).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση μεταξύ των ετών 1936-1958. Το ανωτέρο ο διάστημα εκτείνεται χρονικά από την θεμελίωση μέχρι την φωτογραφία του 1958 από το Λεύκωμα Πειραιώς στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στην είσοδο του ναού επί της οδού Ακτής Κουντουριώτου⁴¹⁵.

1.2.11. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωσης⁴¹⁶.

Στην κατηγορία περιλαμβάνονται δύο έργα:

α) Η στήλη του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Νέας Φιλοθέης - Συνοικισμού Ελευθερίου Βενιζέλου (αρ. Κατ. 167.- εικ. 167).

⁴¹³ Καρτ ποστάλ το οποίο απεικονίζει ηλεκτροκίνητο τραμ στην περιοχή Αλυσίδα στα Πατήσια, αρχές 20ου αι. Προσωπική Συλλογή π.Σπυρίδωνος Κωνσταντή.

⁴¹⁴ Αγνώστος φωτογράφος, 1952, Αρχείο Γεώργιου Μωραϊτάκη.

⁴¹⁵ ΛΕΥΚΩΜΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ 1958, εκδ. Διονύση Πανίτσα, χ.τ.ε. σ. 36.

⁴¹⁶ Βλ. ανωτέρω σ. 179.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1960-1970. Διακρίνεται στην φωτογραφία του 2022 στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της οδού Μουσσών. Στην πρόσοψη του κορμού είχε επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΝΕΓΕΡΣΕΩΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΝΕΑΣ ΦΙΛΟΘΕΗΣ”. Το αναφερόμενο έργο υπήρχε σε σημείο συχνής διάβασης, μέχρι την καταστροφή του.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Φιλίππου Παλαιοημερολογητών Καμινίων Πειραια (αρ. Κατ. 168.- εικ. 168).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση 1970-1980. Το σημείο της αρχικής επιτοίχιας τοποθέτησής της ήταν επί της οδού Αγίου Φιλίππου. Διακρινόταν υπαρκτή μέχρι το 2022, οπότε λήφθηκε και φωτογραφία. Καταστράφηκε από βανδαλισμό και αφαιρέθηκαν όλα τα τμήματα της Στην πρόσοψη του κορμού έφερε την επιγραφή: “ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΔΩΡΕΑ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ + ΕΥΣΤΑΘΙΑΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗ”. Είχε δομή με σχεδίαση στις τρεις πλευρές της με πλαίσια εικόνων και απόληξη πυραμίδας.

2. Μαρμάρινοι ζητιάνοι σε περιοχές εκτός Αττικής.

2.1. Υπαρκτές στήλες.

2.1.1. Σύνθετες στήλες με αετωματική επίστεψη⁴¹⁷.

α) Η στήλη του Ι.Π. Ζωοδόχου Πηγής - Παναγίας Τρυπητής (αρ. Κατ. 169.- εικ. 169).

⁴¹⁷ Βλ. ανωτέρω σ. 96.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1930-1950. Βρίσκεται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της. Η μορφολογία της είναι σύνθετη στήλη με αετωματική επίστεψη. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 43 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού έχει επιγραφή καλυμμένη με επίχρισμα τσιμέντου. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο τοξωτο πλαίσιο εικόνας και δύο κάθετες εξωανάγλυφες ταινίες. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις.

2.1.2. Σύνθετες στήλες με ημικυκλική επίστεψη⁴¹⁸.

α) Η στήλη συνδρομής Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Σάμου (αρ. Κατ. 170.- εικ. 170).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1930-1950. Έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της οδού Σοφούλη, σε παρακείμενη θέση μπροστά από το κτήριο του Λιμεναρχείου της Σάμου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 164 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 34 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “Ι<ΕΡΟΣ> ΝΑΟΣ ΑΓ<ΙΟΥ> ΝΙΚΟΛΑΟΥ”. Το έργο είναι αφιερωμένο στον Μητροπολιτικό ναό Αγίου Νικολάου και πιθανότατα η κατασκευή του να προήλθε με χρηματοδότηση από το ταμείο του ναού. Η περίτεχνη διακόσμηση της επίστεψης συνδέεται με τις αντίστοιχες μαρμαρικές εργασίες στο ναό και πιθανότατα το έργο να συνδέεται με την εργασία του Τήνιου μαρμαρογλύπτη Νικόλαου Περράκη (1841-1946) για την

⁴¹⁸ Βλ. ανωτέρω σ. 149.

κατασκευή του μαρμάρινου τέμπλου⁴¹⁹. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην επίστεψη με ανάγλυφο ανθέμιο και περιμετρικά τμήματα ανάγλυφων φυτικών κλάδων⁴²⁰. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Διαφανίου Κάρπαθου (αρ. Κατ. 171.- εικ. 171).

Η κατασκευή της χρονολογείται επί τη βάσει επιγραφής το 1947. Είναι εγκατεστημένη επί της επαρχιακής οδού Ολύμπου-Διαφανίου μπροστά στο κατάστημα “Ακταίον” του οικισμού Διαφανίου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με καφέ νερά και με διαστάσεις: ύψος 137 εκ. Χ μήκος 41 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΓΕΩΡ<ΓΙΟΥ> ΠΕΤΡΟΥ”. Στην πρόσοψη της βάσης έχει την επιγραφή: “Ι. ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ 1947”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας το οποίο επιστέφεται με ανάγλυφους φυτικούς κλάδους και ρόδακες. Στην πρόσοψη του αετώματος φέρει ανάγλυφο σταυρό και ταινία φυτικών κλάδων. Στις τέσσερις πλευρές του κορμού έχει λαξευμένες κοίλες εγκοπές στις οποίες εκτείνεται φυτικός κλάδος. Στις επιφάνειες διαπιστώνονται αλλοιώσεις και ρήγμα στο πρόσωπο του κορμού.

γ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Βασιλείου Πρέβεζας (αρ. Κατ. 172.- εικ. 172).

⁴¹⁹ βλ. Μ. Γ. ΒΑΡΒΟΥΝΗ, «Κυκλαδίτες μάστοροι», ό.π., σσ. 273-275

⁴²⁰ ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό.π., σ. 183. Το περίτεχνο διακοσμητικό ανθέμιο στο ανώτερο σημείο συνδέεται με αρχαία πρότυπα και αποδεικνύει τις ικανότητες του γλύπτη στη δημιουργία σκαλίσματος με αρίδα και ποντίλι.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1950-1960. Ευρίσκεται προ του ναού μέσω της επιτοίχιας περιφράξης. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 120 εκ. Χ μήκος 45 εκ. Χ πλάτος 45 εκ. Το κατώτερο τμήμα είναι σμιλευμένος μαρμάρινος όγκος, το δε ανώτερο αποτελεί τμηματική επικόλληση μαρμάρων. Πρόκειται για έργο με έμπνευση δημιουργίας κατά ταφικό πρότυπο. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με ένθετο πλαίσιο εικόνας και στην πρόσοψη της βάσης με ταφικό καιόμενο λύχνο. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες και εγχοπές στο πρόσοχη της βάσης.

2.1.3 Σύνθετες στήλες με πυραμοειδή επίστεψη⁴²¹.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίων Αναργύρων Άνω Μάννα Σύρου (αρ. Κατ. 173.- εικ. 173).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση πριν το 1930. Βρίσκεται στην είσοδο του ναού επί της επαρχιακής οδού Ερμούπολης - Φοινίκων. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 122 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 25εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας και στην επίστεψη φέρει σταυρό. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις.

2.1.4 Σύνθετες στήλες με επίπεδη απόληξη⁴²².

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ελευθερίου Σύρου (αρ. Κατ. 174.- εικ. 174).

⁴²¹ Βλ. ανωτέρω σ. 119.

⁴²² Βλ. ανωτέρω σ. 131.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται στην είσοδο του ναού επί της οδού Αγίου Ελευθερίου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 171 εκ. Χ μήκος 43 εκ. Χ πλάτος 34 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στο πρόσωπο της επίστεψης με τοξωτό προσκυνητάριο. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Κορυσχάδων. (Αρ. Κατ. 175.- Εικ. 175).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1950-1960 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της δεξιά της εισόδου του ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 159 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος 29 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις.

γ) Η στήλη του Ι.Π. Παναγίας Πλατανιώτισσας (αρ. Κατ. 176.- εικ. 176).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1950-1960 και υφίσταται στην δεξιά πλευρά της εισόδου του δένδρινου ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 118 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 20 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού περίξ της οπής ρίψης προσφορών φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ”. Κάτω δεξιά φέρει την επιγραφή της αφιερώσεως: “ΔΩΡΕΑ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΔΗΜ. Κ. ΣΚΟΥΡΑ”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας και στην επίστεψη με απόληξη βαθμίδας. Στις επιφάνειες της διαπιστώνονται αλλοιώσεις.

2.1.5 Σύνθετες στήλες με θολωτή επίστεψη⁴²³.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Μαύρας Λευκάδας (αρ. Κατ. 177.- εικ. 177).

Η κατασκευή της χρονολογείται από την πρώτη δεκαετία μέχρι το 1917, έτος του θανάτου του δωρητή. Προφανώς δημιουργήθηκε το προηγούμενο διάστημα διαφορετικά θα ήταν εύλογο να είχε αφιερωθεί στην μνήμη του. Έχει μετακινηθεί για την προστασία της από το σημείο της αρχικής εγκατάστασης στην περιοχή «Πέραμα» κοντά στο Κάστρο, όπου βρίσκεται ο ναός της Αγίας Μαύρας. Έχει μεταφερθεί βόρεια του Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου στην Λευκάδα. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 167 εκ. Χ μήκος 30 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “<ΣΥΝ>ΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ <ΤΟ>Υ ΙΕΡΟΥ <ΝΑΟΥ> Α<ΓΙΑΣ> <Μ>ΑΥΡ<ΑΣ> ΔΩΡΕΑ ΠΑΝΟΥ Ι. ΘΕΡΜΟΥ”. Πρόκειται για έργο του Ιωάννη Καρπάκη καθότι παρουσιάζει στοιχεία μεγάλης ομοιότητας με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 178, 179, 180, και 198. Η υπόθεση ενισχύεται με την διαπίστωση της δημιουργίας από τον Καρπάκη του ταφικού μνημείου του θανόντος δωρητή το 1917⁴²⁴. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία απλή. Στις πλευρές του εκτείνονται υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη και τα μουρέλα του κορμού έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές

⁴²³ Βλ. ανωτέρω σ. 134.

⁴²⁴ Βλ. ΑΘ. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, ό.π., σ. 189, υποσημ. 169.

αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού της επίστεψης.

β) Η Α' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Χαλκίδας (αρ. Κατ. 178.- εικ. 178).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1917 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής εγκατάστασης στην παλιά γέφυρα της Χαλκίδας στην πλευρά προς τον Σιδηροδρομικό Σταθμό. Πρόκειται για ενυπόγραφο έργο του Ιωάννη Καρπάκη. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει με νεότερη σύγχρονη αναγραφή της παλαιάς επιγραφής: "Πέτρος Δεμοίρης τὸ πρῶτον ἐποίησε, και στο πρόσωπο της βάσης την αρχική επιγραφή: "ΙΩΑΝΝ<ΗΣ> ΚΑΡΠΑΚΗΣ ΕΠΟΙΕΙ". Τα στοιχεία του δωρητή Πέτρου Γ. Δεμοίρη αναγράφονται και στην παρόμοια στήλη αρ. 54 την Β' της Αγίας Ειρήνης οδού Αιόλου στην Αθήνα. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 170 εκ. Χ μήκος 29,5 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία απλή. Στις πλευρές έχει διαμορφωθεί με υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη και στα μουρέλα του κορμού έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η δομή της στήλης παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 177, 179, 180, και 198. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται κάλυψη των περιγραμμάτων του προσώπου, των μουρέλων και του ταμείου με επίχρηση υλικού (ψηφίδες), επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και αντικατάσταση με νεότερο μεταλλικό σχέδιο.

γ) Η στήλη του Ι.Ν. Γενεσίου της Θεοτόκου Ναυπλίου (αρ. Κατ. 179.- Εικ. 179).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1930-1950 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής εγκατάστασης έξω από τον Ι.Ν. στον τόπο μαρτυρίου του Αγίου Αναστασίου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 32 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΕΝΘΑΔΕ ΕΜΑΡΤΥΡΗΣΕΝ Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Ο ΝΑΥΠΛΙΕΥΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΔΑΠΑΝΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ”. Παρουσιάζει στοιχεία μίμησης από τα έργα του Ιωάννη Καρπάκη, τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59 177, 178, 180, και 198. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περιγράμμα τοξωτής ταινίας με σταυρούς. Στην πρόσοψη του κορμού έχει υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και υπόσκαφο καμπυλόσχημο πλαίσιο. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου σε βάση διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες, η απώλεια του σταυρού της επίστεψης και αντικατάσταση με νεότερο μεταλλικό σχέδιο.

δ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Αράχωβας (αρ. Κατ. 180.- εικ. 180, 180α).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατάτο διάστημα 1910-1917. Υφίσταται στο σημείο της αρχικής εγκατάστασης (Εικ. 180) πλησίον της συμβολής της οδού Εγκάρσιου προς την Επαρχιακή οδό Λιβαδειάς-Αμφισσας. Σε σκηνή της κινηματογραφικής ταινίας “Τελευταίο Ψέμα”, του 1958 (Εικ. 180α) διακρίνεται

στο αρχικό σημείο τοποθέτησης⁴²⁵. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 185 εκ. Χ μήκος 33 εκ. Χ πλάτος 32 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΕΙΣΦΟΡΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΟΛΙΟΥΧΟΥ ΜΑΣ ΙΕΡ.<ΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓ.<ΙΟΥ> ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΘΩΜΑ ΑΘ. ΘΩΜΟΖΑΧΑΡΙΑ”. Σε κάθε ένα από τα δύο μουρέλα του κορμού φέρει την επιγραφή: {ΕΙΣΦΟΡΑ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΠΟΛΙΟΥΧΟΥ ΜΑΣ ΙΕΡ.<ΟΥ> ΝΑΟΥ ΑΓ.<ΙΟΥ> ΓΕΩΡΓΙΟΥ}”. Πρόκειται για ανυπόγραφο τελευταίο έργο του Ιωάννη Καρπάκη πριν τον θάνατο του. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59 177, 178, 179, 198. Διακοσμείται στο ανώτερο τμήμα του κορμού με εξωανάγλυφο περίγραμμα δύο τοξωτών ταινιών, μία με σταυρούς και μία απλή. Στις πλευρές φέρει υπόσκαφα καμπυλόσχημα πλαίσια. Στην πρόσοψη και τα μουρέλα του κορμού έχει υπόσκαφα πλαίσια εικόνων. Στην κορυφή φέρει επίστεψη θόλου με ανάγλυφη σχεδίαση φύλλων. Η βάση του θόλου είναι διακοσμημένη περιμετρικά με ταινία με κυμάτια, ανθέμια και ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Επισημαίνεται η αντικατάσταση του σταυρού στην επίστεψη.

2.1.6 Μονολιθικές στήλες με αετωματική απόληξη⁴²⁶.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ανδρέα Λουτρακίου (αρ. Κατ. 181.- εικ. 181).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1940 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης σημείο ενώπιον του

⁴²⁵ Στην κινηματογραφική ταινία “Τελευταίο Ψέμα” το 1958 εικονίζεται στο χρονικό διάστημα 58:56.

⁴²⁶ Βλ. ανωτέρω σ. 145.

ναού επί της οδού Γεωργίου Λέκκα⁴²⁷. Υπήρξε τοποθετημένη πλησίον της στη διασύνδεσης της σιδηροδρομικής γραμμής. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 135 εκ. Χ μήκος 55 εκ. Χ πλάτος 28 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΑΓ<ΙΟΥ> ΑΝΔΡΕΟΥ”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, με μεγάλο μέταλλο με ημιέξεργη μορφή χερουβείμ παρόμοιο σχέδιο υπάρχει στην στήλη αρ. 12. και ανάγλυφο σταυρό και στον κορμό με περίγραμμα έξεργης ταινίας απότμηση στις δύο γωνίες στην ένωση του προσώπου με τα μουρέλα. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και μικρές φθορές στην μορφή του γλυπτού.

β) Η στήλη του Ι. Ν. Αγίας Αικατερίνης Θήβας (αρ. Κατ. 182.- εικ. 182).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης ενώπιον του Ι.Ν. επί της οδού Επαμεινώνδα και φέρει στοιχεία ομοιότητας με την στήλη αρ. 93. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 145 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 27,5 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΑΟΥ ΑΓ<ΙΑΣ> ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ”, και στο πρόσωπο του αριστερού μουρέλου την επιγραφή: “ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΝΙΚ<ΟΛΑΟΥ> ΜΟΣΧΟΥ”. Ο αναφερόμενος δωρητής αναφέρεται και στις στήλες αρ. 49, 50, και 77. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με ανάγλυφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας, με ανάγλυφο σταυρό και γραμμικά σχέδια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και μικρές φθορές στις επιφάνειες.

⁴²⁷ ΚΟΡΙΝΘΙΑ, από το αρχείο του Σπύρου Μελετζή, Κείμενα Γιώργος Σταματόπουλος, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας, Κόρινθος 2009.

2.1.7 Μονολιθικές στήλες με ημικυκλική απόληξη⁴²⁸.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννη Προδρόμου παλαιού Κοιμητηρίου Χαλκίδας (αρ. Κατ. 183.- εικ. 183).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στην είσοδο του παλαιού Κοιμητηρίου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 143 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 21,5 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΓ<ΙΟΥ> ΙΩ(Α)Ν<ΝΟΥ> ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με ανάγλυφο τοξωτό πλαίσιο εικόνας με κορνίζα και με περίγραμμα και στην πρόσοψη του αετώματος με τον παντεπόπτη οφθαλμό και χαρακτηριστικό ανθεμίου. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις και μικρές φθορές στις επιφάνειες.

2.1.8 Μονολιθικές στήλες με πυραμοειδή απόληξη⁴²⁹.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Παναγίας Απεραθίτισσας - Κοιμήσεως Θεοτόκου (αρ. Κατ. 184.- εικ. 184).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1922 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης στην είσοδο του αυλείου χώρου του ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 78 εκ. Χ μήκος 41 εκ. Χ πλάτος 27 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΔΑΠΑΝΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ ΖΕΥΓΩΛΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΝΙΚ<ΟΛΑΟΥ> ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΤΕΙΝΑ 1922”. Η αναφορά επισημαίνει δημιουργό τον Νικόλαο

⁴²⁸ Βλ. ανωτέρω σ. 149.

⁴²⁹ Βλ. ανωτέρω σ. 156.

Κατινά του Γεωργίου ο οποίος ήταν ντόπιος εμπειρικός λατόμος και μαρμαράς. Διαφαίνεται ότι ασχολήθηκε και προηγουμένως με εκκλησιαστικά έργα, καθώς είχε κατασκευάσει το 1912 μαρμάρινο τέμπλο ναού ιδιοκτησίας του. Πρόκειται για τον ναό του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου του Αποκεφαλισθέντος στην Απείρανθο⁴³⁰. Η στήλη διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Κάτωθι αυτού με κορνίζα και με δύο ζεύγη κλάδων ελαίας. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις, μικρές φθορές στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Παναγίας Φιλωτίτισσας - Κοιμήσεως Θεοτόκου (αφ. Κατ. 185.- εικ. 185).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1931 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης προς την είσοδο του αυλείου χώρου του ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 126 εκ. Χ μήκος 42,5 εκ. Χ πλάτος 25 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΩΡΗΤΑΙ ΔΗΜ<ΗΤΡΙΟΥ> Κ<ΑΙ> ΕΙΡ<ΗΝΗΣ> ΚΟΥΡΤΗ 1931”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και στην πυραμιδοειδή απόληξη με τέσσερα ακρωτήρια. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις στα ακρωτήρια και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

γ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Λουκά Θηβών (αφ. Κατ. 186.- εικ. 186).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1920. Υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της επί της συμβολής

⁴³⁰ Α. ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ, Γ. ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ, Γ. ΛΑΒΒΑ, ό.π., σ. 100, υποσημ. 209.

των οδών Οπλαρχηγού Βόγκλη και Αναπαύσεως προς την είσοδο του Κοιμητηρίου. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 147 εκ. Χ μήκος 41 εκ. Χ πλάτος 29 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΣ ΛΟΥΚΑΣ”. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 147 εκ. Χ μήκος 41 εκ. Χ πλάτος 29 εκ. Διακοσμείται: στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας με ανάγλυφη κορνίζα και στον κορμό με διαμόρφωση βάσης και απότμηση στις δύο γωνίες στην ένωση του προσώπου με τα μουρέλα. Διαπιστώνονται επιφανειακές αλλοιώσεις στα ακρωτήρια και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

δ) Η στήλη της Ι.Μ. Αγίας Μονής Αρίας Ναυπλίου (αρ. Κατ. 187.- εικ. 187).

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1921 και υφίσταται στον αύλειο χώρο της μονής πλησίον του σημείου της αρχικής τοποθέτησης στην είσοδο του Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 134 εκ. Χ μήκος 42 εκ. Χ πλάτος 30 εκ. ναού. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: “ΕΠΙΝΕΥΣΕΙ ΘΕΙΑ ΕΝ ΕΝΥΠΝΙΩ / ΠΑΡΑΚΕΛΕΥΣΘΕΙΣ Ο ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ / ΖΗΛΩΤΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΡΟΓΚΟΠΟΛΟΣ / ΚΑΙ ΕΝΘΑΔΕ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ ΕΛΘΩΝ ΤΗ / ΑΟΡΑΤΩ ΣΥΝΟΔΕΙΑ ΓΑΒΡΙΗΛ ΤΟΥ / ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΣΑΣ ΩΣ / ΠΡΟΣΕΤΑΧΘΗ ΕΝ ΤΟΙΣ ΕΓΚΑΤΟΙΣ / ΤΗΣ ΓΗΣ ΤΗΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΙΚΟΝΑ ΕΥΡΕ ΕΝ ΤΗ / ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΤΗΝ 6 ΜΑΡΤΙΟΥ 1920 / ΗΜΕΡΑΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΝ ΚΑΙ ΩΡΑ 4 Μ. Μ. / ΦΡΟΝΤΙΔΙ ΚΑΙ ΑΝΑΛΩΜΑΣΙ ΑΥΡΗΛΙΑΣ / ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΗΝ 6 ΜΑΡΤΙΟΥ 1921 / ΤΟΔΕ”. Η στήλη είναι μονολιθική παρόμοια με τις στήλες αρ. 62, 63, 64, 151, 152, 153, 154, 156, και 199. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο

εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις στις επιφάνειες και σφράγιση της οπής προσφορών.

ε) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Λουτρακίου (αφ. Κατ. 188.- εικ. 188).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1900-1930 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης νοτιανατολικά του ναού επί της Επαρχιακής οδού Λουτρακίου. Βρίσκεται πλησίον του ναού σε επιχωμάτωση κατά το ήμισυ του κορμού της. Σ. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 62 εκ. Χ μήκος 40 εκ. Χ πλάτος 18 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “Σ(Υ)ΝΔΡΟΜΗ ΥΠΕΡ ΑΝΕΓΕΡΣΕ(Ω)Σ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ”⁴³¹. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και στο πρόσωπο του κορμού με υπόσκαφο εικονοστάσιο με μεταλλική θυρίδα. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού επίστεψης.

στ') Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου Κερασιάς Αρκαδίας (αφ. Κατ. 189.- εικ. 189).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση την δεκαετία του 1950 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης νοτιανατολικά του

2.1.9 Μονολιθικές στήλες σε βάση με επίπεδη απόληξη⁴³².

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Γαργαλιάνων (αφ. Κατ. 190.- εικ. 190).

⁴³¹ Σ(Ι)ΝΔΡΟΜΗ, ΑΝΕΓΕΡΣΕ(Ο)Σ (Sic.).

⁴³² Βλ. ανωτέρω σ. 173.

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1938-1939 και υφίσταται στο Πάρκο Ηρώων στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης για την διαφύλαξη της ιερότητας της Αγίας Τράπεζας του κατεδαφισθέντος ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 48 εκ. Χ πλάτος 36 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ”, στην πρόσοψη του κορμού της βάσης την επιγραφή: “ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΑΛΕΞΙΟΥ ΚΑΙ ΑΛΕΚΟΥ Σ. ΝΤΟΛΙΟΠΟΥΛΟΥ” και στην πρόσοψη του βάθρου την επιγραφή: “ΕΠΙ ΠΡΟΕΔΡΙΑΣ ΝΙΚ. ΣΚΟΥΝΤΖΟΥ”. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο εικονοστάσιο και με ανάγλυφο κλαδί πικροδάφνης. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και νεότερη θύρα αλουμινίου στο εικονοστάσιο.

β) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Άρτας (αρ. Κατ. 191.- εκ. 191).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1940-1950 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης ενώπιον του ναού επί της οδού Σκουφά. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 164 εκ. Χ μήκος 35 εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας, με σύνθεση ανάγλυφου ανοικτού βιβλίου και άνθη. Στην επίστεψη περιλαμβάνεται ασυνήθιστα μεγάλος σταυρός ύψους 71 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΕΞΩΡΑΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ”. Στις επιφάνειες διαπιστώνονται περιορισμένες αλλοιώσεις.

γ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Δάφνης Βοιωτίας (αρ. Κατ. 192.- εκ. 192).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1940-1950 και έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της, στην είσοδο του ναού για την διαφύλαξη της. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 116 εκ. Χ μήκος 45 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ”. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 48, 112, 113, 115, 116. Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, αποτμήσεις στις επιφάνειες και η απώλεια του σταυρού στην επίστεψη.

δ) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου Προδρόμου Κίονι Ιθάκης (αρ. Κατ. 193.- εικ. 193).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση μετά το 1950 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησής της ενώπιον του ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο με κάθετα γκρίζα νερά και με διαστάσεις: ύψος 124 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 24 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ” και διακοσμείται με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Στις επιφάνειες του διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις.

ε) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Κίονι Ιθάκης (αρ. Κατ. 194.- εικ. 194).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση μετά το 1950 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης πλησίον του ναού. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 110 εκ. Χ μήκος 34 εκ. Χ πλάτος 22 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού διακοσμείται με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και επιχρωματισμός στις

επιφάνειες. Έχει γίνει αντικατάσταση του σταυρού της επίστεψης με νεότερο αναλογικά πολύ μεγάλο και ακαλαίσθητο.

2.1.10. Μονολιθικές στήλες σε βάση με θολωτή απόληξη⁴³³.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Αγίας Θάλασσας Πανόρμου Τήνου (αρ. Κατ. 195.- εικ. 195).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1940-1950. Έχει μετακινηθεί από το σημείο της αρχικής τοποθέτησής της στο Μουσείο Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 90 εκ. Χ μήκος 36 εκ. Χ πλάτος 23 εκ. Μαρμαροτεχνίας στον Πύργο Τήνου. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: “ΣΥΝΔΡΟ[Μ]Η ΥΠΕΡ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΓΙΑΣ Θ[ΑΛΑΣΣΑ]Σ”. Η αποκατάσταση της επιγραφής έγινε έπειτα από προσωπική έρευνα, με μετρήσεις και εφαρμογή των γραμμάτων στις φθαρμένες επιφάνειες. Ο αναφερόμενος ναός βρίσκεται σε κοντινή απόσταση με πεζή πρόσβαση από την άκρη του λιμανιού του Πανόρμου. Στην πρόσοψη του κορμού διακοσμείται με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 96, 101 και 102. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις, ρήγματα και μεγάλες αποτιμήσεις στις επιφάνειες. Επίσης, έχει αφαιρεθεί ο σταυρός της επίστεψης.

β) Η στήλη Ι.Ν. Παμμεγίστων Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου (αρ. Κατ. 196.- εικ. 196).

⁴³³ Βλ. ανωτέρω σ. 177.

Η κατασκευή της χρονολογείται με επιγραφή το 1933. Υφίσταται εξ' αρχής πλησίον του ναού ως αφιερωματική στήλη σε θέση που υπήρχε το παλαιό Κοιμητήριο. Η τοποθέτησή της έγινε σε ανάμνηση της πρότερης χρήσης του χώρου, γεγονός το οποίο επηρέασε την δομική κατασκευή. Αργότερα σημειώθηκε μετατροπή με διάνοιξη οπής ρύψης προσφορών κάτωθι της κορνίζας της εικόνας. Έχει κατασκευαστεί από λευκό μάρμαρο και με διαστάσεις: ύψος 118 εκ. Χ μήκος 52 εκ. Χ πλάτος 15 εκ. Παρουσιάζει στοιχεία ομοιότητας με τις στήλες αρ. 27 και 68. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει επιγραφή: "ΤΗΔΕ ΚΕΙΜΕΘΑ ΠΑΤΕΡΕΣ ΠΑΤΕΡΩΝ Ε(Ι)Σ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΔΕ ΑΝΗΓΕΙΡΑΝ ΑΠΟΓΟΝΟΙ 1933". Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με υπόσκαφο πλαίσιο εικόνας και ελικοειδή σχεδίαση ταινίας. Διαπιστώνονται αλλοιώσεις και αποτμήσεις στις επιφάνειες. Μετά την απώλεια του σταυρού στην επίστεψη έγινε αντικατάσταση του με νεότερη προσθήκη βάσης.

2.1.11. Στήλες με πλάκες ορθομαρμάρωσης⁴³⁴.

α) Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Θήβας (αρ. Κατ. 197.- εικ. 197).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1950-1980 και υφίσταται στο σημείο της αρχικής τοποθέτησης πλησίον της εισόδου του ναού επί της οδού Δημητρίου Βουρδουμπά. Έχει κατασκευαστεί από λευκές πλάκες μαρμάρου και με διαστάσεις: ύψος 134,5 εκ. Χ μήκος 49,5 εκ. Χ πλάτος 21 εκ. Στην πρόσοψη του κορμού φέρει την επιγραφή: "ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ". Διακοσμείται στην πρόσοψη του κορμού με διαμόρφωση πλαισίου εικόνας με εξωτερική κορνίζα. Στις επιφάνειες διαπιστώνονται μικρές αλλοιώσεις.

⁴³⁴ Βλ. ανωτέρω σ. 179.

2.2 Απωλεσθείσες στήλες.

α) Η Β' στήλη του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής Χαλκίδας (αρ. Κατ. 198.- Εικ. 198, εικ. 198α).

Η κατασκευή της χρονολογείται προπολεμικά. Βάση φωτογραφίας αρχείου του 1947 (Εικ. 198)⁴³⁵ και πλάνων της κινηματογραφικής ταινίας "Λατέρνα, φτώχεια και γαρούφαλλο", του 1957⁴³⁶ (Εικ. 198α), επιβεβαιώνεται η ύπαρξή της στην παλαιά γέφυρα της Χαλκίδας προς την πλευρά της πόλης.

Στο στιγμιότυπο διακρίνεται η ογκοπλασία της στήλης δίπλα στους ηθοποιούς Μίμη Φωτόπουλο και Βασίλη Αυλωνίτη. Σύμφωνα με το περιγράμμα της μορφή της ενισχύεται η υπόθεση ότι ήταν έργο του Ιωάννη Καρπάκη. Επιπλέον, διαφαίνεται ότι η στήλη έφερε όμοια στοιχεία κατασκευής με τις στήλες αρ. 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59 177, 178, 179, και 180. Στο στιγμιότυπο της ταινίας διακρίνεται η πλευρά του ταμείου με υπόσκαφο καμπυλόσχημο περιγράμμα. Στην κορυφή έφερε επίστεψη θόλου με βάση.

β). Η στήλη του Ι.Ν. Αγίου Βλασίου Ξυλοκάστρου (αρ. Κατ. 200.- εικ. 200).

Η κατασκευή της χρονολογείται το διάστημα 1910-1925. Σύμφωνα με φωτογραφία αρχείου ήταν κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο⁴³⁷. Διακρίνεται τοποθετημένη έξω από το ναό στη νότια πλευρά του. Είχε

⁴³⁵ <https://www.lifo.gr/culture/vivlio/i-zoi-toy-skarimpa-mesa-apo-spanies-fotografies>

Φωτογραφία Αρχείου Αχιλλέα Περγάμαλη, (ανακτήθηκε στις 22.03.2025).

⁴³⁶ <https://ghettomagazine.gr/xalkida-h-polh-mprosta-apo-tis-kameres/> (ανακτήθηκε στις 21.02.2025).

⁴³⁷ <https://www.elia.org.gr/digitized-collections/card-postal/> 1925 (ανακτήθηκε στις 21.02.2025).

κατασκευαστεί με στοιχεία όμοια με τις αρ. 62, 63, 64 151, 152, 153, 154, 156 και 187.

γ) Η στήλη του Ι. Ν. Αγίου Νικολάου Βόλου (αρ. Κατ. 199.- εικ. 199).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα 1910-1925. Ήταν κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο και υπήρξε εγκατεστημένη στην αρχική θέση τοποθέτησής της στον αύλειο χώρο του ναού προς την οδό Ερμού.

δ) Η στήλη του Ι.Ν. Ζωοδόχου Πηγής Σαλαμίνας (αρ. Κατ. 201.- εικ. 201).

Η κατασκευή της χρονολογείται κατά προσέγγιση το διάστημα μεταξύ των ετών 1910-1925. Ήταν κατασκευασμένη από λευκό μάρμαρο και υπήρξε τοποθετημένη εντός κτήματος στα αριστερά της οδού Ζωοδόχου Πηγής, μετά τη στροφή της ομώνυμης εκκλησίας με κατεύθυνση προς τα Βασιλικά⁴³⁸.

⁴³⁸ ΧΡ. ΞΥΓΚΗ, ό.π., σ. 53

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας την καταγραφή και παρουσίαση μας για τους «μαρμαρίνους ζητιάνους» θα πρέπει να τεθούν τα συμπεράσματα σχετικά με τον ειδικό χαρακτήρα του έργου.

Εν πρώτοις εξετάστηκε και παρατέθηκε ιστορικά η δημιουργία των πρώτων αθηναϊκών ενοριακών ναών του Νεοελληνικού Κράτους. Μέσα από ένα σύνολο νομοθετικών ρυθμίσεων αποδόθηκε η εικόνα της σταδιακής οικονομικής αναζήτησης της Εκκλησίας. Σε αυτή την βάση της οικονομικής θέσης των ναών της Επισκοπής – μετέπειτα Μητρόπολης και Αρχιεπισκοπής-Αθηνών τέθηκε η αριθμητική αύξηση των ενοριών με χρονικά σημεία.

Έγινε περιγραφή των οικονομικών δεδομένων της Εκκλησίας και συγκεκριμένα των ενοριακών ναών. Η δεινή οικονομική κατάσταση των

εκκλησιών οδήγησε σε αναζήτηση και εφαρμογή νέων πρακτικών μεθόδων. Οι ερανικές προσπάθειες, η περιαγωγή του δίσκου και τα ταμεία-κουμπάρδες των εκκλησιών αποτελούν διαχρονικές ενέργειες οικονομικής στήριξης. Συγκεκριμένα, η χρήση φορητών ταμείων βασίστηκε σε αρχαία αντικείμενα συγκέντρωσης χρημάτων.

Η πρακτική της ρίψης οικονομικών συνδρομών σε μαρμάρινες πλάκες επέφερε την αίσθηση χρήσης δομικού παγκαριού. Σε αυτή την καλλιέργεια νοοτροπίας για την δημόσια αναζήτηση ενίσχυσης των ναών δημιουργήθηκε ο τύπος του μαρμαρίνου ζητιάνου. Η τεχνική κατασκευή του οποίου φαίνεται ότι προέκυψε ως ιδέα από τους μαρμαρογλύπτες οι οποίοι απέδωσαν εξαιρετική σμίλευση στις επιφάνειες με επιρροές από συγκεκριμένα έργα.

Επιπροσθέτως, παρουσιάστηκε η καθιέρωση της χρήσης του μαρμάρου ως ναοδομικό υλικό των εκκλησιαστικών έργων των ναών και η συμβολή του κατά την αισθητική ανάδειξη της ναοδομίας. Η ευρεία αποδοχή της χρήσης του μεταδόθηκε και στην κατασκευή των μαρμαρίνων ζητιάνων με ιδιαίτερο τεχνικό σχεδιασμό. Η χρήση του μαρμάρου ενίσχυσε την καθιέρωση του γενικού χαρακτήρα του έργου και επιπλέον αποτελεί δομική διαφοροποίηση από τις λοιπές κατασκευές της λαϊκής ευσέβειας.

Επισημαίνεται η στοχευμένη τοποθέτηση σε χώρους η περίπτωση διαφύλαξης ιερότητας σημείων και η των μαρμαρίνων ζητιάνων στον δημόσιο χώρο και οι προϋποθέσεις προσευχητικής προσέγγισης των έργων. Η ιστορική καταγραφή των μαρμαρίνων ζητιάνων προκύπτει πρωτίστως σε ναούς της Αθήνας, του Πειραιά και σε περιοχές του νομού Αττικής. Δευτερευόντως, διαπιστώνεται η ύπαρξη έργων σε μεμονωμένες περιπτώσεις σε επαρχιακές περιοχές.

Εν τέλει οι ερανικές στήλες κατανέμονται σε ομάδες σύμφωνα με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά τους. Η χρονική προσέγγιση δημιουργίας των έργων τίθεται από τα τέλη του 19ου αι. μέχρι τα τέλη του 20ου αι. και κατανέμεται σε δύο φάσεις: από τα τέλη του 19ου μέχρι τα μέσα περίπου του 20ου αι. και μια δεύτερη προσπάθεια από το 1950 μέχρι το 1980. Στην πρώτη περίοδο κατασκευής διαπιστώνονται έργα υψηλού επιπέδου ενώ αργότερα εκλείπουν σταδιακά οι έμπειροι τεχνίτες. Στην δεύτερη περίοδο διαπιστώνεται η φθίνουσα πορεία ποιοτικής κατασκευής και μάλιστα είναι ενδεικτική η καταγραφή χτιστών έργων με ορθομαρμάρωση.

Συνοψίζοντας την διερεύνηση επί του θέματος οι ταπεινοί μαρμαρίνοι ζητιάνοι αποτελούν στήλες μαρμαρογλυπτικής με αξιόλογα σχέδια, σκαλίσματα και επιγραφές. Εκφράζουν μια πρωτότυπη μορφή της νεοελληνικής εκκλησιαστικής τέχνης, η οποία τίθεται εμφανής παρά τις χωροταξικές αλλαγές του αστικού περιβάλλοντος και του εξωτερικού χώρου πολλών ναών. Η παραμονή τους σήμερα σε δημόσια σημεία αποτελεί αφορμή για την τμηματική ή ολική καταστροφή τους. Διαπιστώνονται η δυσχερής παρουσία των μαρμαρίνων ζητιάνων στη σημερινή εποχή με σημάδια από βανδαλισμούς, αποκοπή τμημάτων, θραύσεις, χρωματισμοί, γκράφιτι και άλλες φθορές. Η μετατόπιση τους από τα αρχικά σημεία εγκατάστασης σε προβλεπόμενους χώρους με κατάλληλη συντήρηση κρίνεται η πλέον αρμόζουσα ενέργεια για την διαφύλαξη και ανάδειξη τους.

SUMMARY

THE CASE OF THE “MARBLE ALMS PILLARS”

Exterior aesthetic columns for the reinforcement and completion of sacred churches.

Historical existence of the marble alms pillars

The art of ecclesiastical marble carving was taught and developed by historic marble-carving workshops of Athens. It should be noted that there is a structural relationship between the sculpted funerary and epitaph columns of the Cemetery and the morphology and aesthetics of the marble alms pillars. The creation of the various types of the two works is connected both chronologically and aesthetically. However, the economic function of the marble alms pillars brings about a substantial differentiation. Their artistic carving, however, decisively transformed their meaning from marble receptacles for depositing money into works of art. Therefore, the marble alms pillar constitutes an important point of expression of ecclesiastical marble carving and presents research interest.

The historical existence of the marble alms pillars is documented from the late nineteenth century until the 1970s. For the reinforcement, construction, and completion of sacred churches, there was no single designated financial body. The contribution of major benefactors and donors was indeed significant for the financial support of the churches of the capital. In several cases, the absence of a major donor was covered by the people's fund-raising efforts. Moreover, from this pious effort emerged the construction of new churches and the incremental reconstruction of older ones.

In the same spirit, the request for “contribution” was expressed through the practical and aesthetic creation of the marble alms pillars and their placement in church courtyards, on sidewalks, in squares, and at train stations, as artistic devotional shrines. On them is engraved the justification for their construction: **CONTRIBUTION, FOR THE HOLY CHURCH, FOR CONSTRUCTION, FOR REINFORCEMENT, FOR COMPLETION**, and other similar expressive formulations. Likewise, there is engraved the reference **AT THE EXPENSE OF / BY THE EXPENSES OF / DONATION**, together with the donor's full name and the year of construction. In cases of artistic creation, the artist's signature is also impressed at a discreet point on the base. The signature appears with the artist's name and the inscription **MADE BY (EPOIEI)**.

In old photographs, the placement of the marble alms pillars can be seen outside churches, on busy, nodal streets. The morphological and constructional structure of the marble alms pillars displays original artistic features under the form of a column. In these marble aesthetic columns, the conjunction of classicizing elements with free, personal artistic creation is observed. In the catalogue of the 200 recorded marble alms pillars, two

structural types are distinguished: (a) the composite column and (b) the unified column, with corresponding categories.

The humble marble alms pillars, as columns of marble carving, constitute noteworthy works of craftsmanship with designs, carvings, and inscriptions. They express an original form of modern Greek ecclesiastical art, which remains visible despite the spatial changes of the urban environment and the exterior spaces of many churches. Nevertheless, their presence today in areas of structural change provides grounds for their partial or total destruction. The precarious condition of the marble alms pillars in the present day is evident, with signs of vandalism, removal of parts, fractures, repainting, graffiti, and other damage. Their displacement from the original sites of installation, along with the lack of provision for appropriate maintenance and safeguarding, also contributes to their destruction. The marble alms pillars are not old receptacles for financial deposits but a historical testimony to the anonymous financial contribution to the churches of Athens. It would be highly desirable for their significance as marble aesthetic columns to be highlighted and for care to be taken for their conservation and protection. We hope that the publication of our research documentation will constitute the first step toward the scholarly dissemination of these [monuments].

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΠΗΓΕΣ

Αί Συνοδικαί Έγκύκλιοι έκδιδόμεναι υπό τής Ίερᾶς Συνόδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος επί τῇ 100ῃ περιόδῳ τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, τ. Α' (1901-1933), εκδ. ΑΔΕΕ. Αθήναι 1955.

Απογραφές Πληθυσμού Κατοικιών 1821-2021, εκδ. Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, Πειραιάς 2021.

ΒΕΡΓΩΤΗ Θ. Γ., *Λεξικόν λειτουργικῶν καί τελετουργικῶν ὀρων*, χ.ε. Θεσσαλονίκη 1995³.

Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2025, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2025.

Ευρετήριο Νομοκανονικῶν Αποφάσεων της Ίερᾶς Συνόδου της Εκκλησίας Ελλάδος, Έγκρίσει καί Εὐλογία τής Ίερᾶς Συνόδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος, Εισηγήσει τής Συνοδικῆς Έπιτροπῆς Δογματικῶν & Νομοκανονικῶν Ζητημάτων επιμ. π.Γεωργίου Φραγκιαδάκη Γραμματέως τής Έπιτροπῆς Αθήνα 2007.

130 χρόνια Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς Α.Ε., εκδ. ΗΣΑΠ, Αθήνα 1999.

ΚΟΡΙΝΘΙΑ, από το αρχείο του Σπύρου Μελετζή, Κείμενα Γιώργος Σταματόπουλος, εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Κορινθίας, Κόρινθος 2009.

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ: Λάμψη – Καταστροφή – Ξεριζωμός – Δημιουργία, Μουσείο Μπενάκη Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2022.

LIDDELL HENRY G-ROBERT SCOTT, *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, μτφρ. ὑπό Ξενοφάντος Π. Μόσχου, τ. Γ', εκδ. «Ι. Σιδέρης», Ἀθήναι, χ.χ.

Θρησκευτική καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἐκδ. Α. Μαρτίνος, Ἀθήνα 1962-1968.

Εφημ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ Αρ. φ. 41 29-03-1929.

ΡΗΓΟΣ-ΠΑΝΟΡΜΙΤΗΣ ΙΑ. ΙΩ., «Μαρμαράδες», εφημ. Η ΤΗΝΟΣ, τχ. 3/1946.

ΣΑΛΟΥΒΑΡΔΟΥ Γ. Ε., «Επιτύμβια νεοκλασσικά μνημεία στο νεκροταφείο της Χώρας Ανδρου», εφημ. Κυκλαδικόν Φως, αρ. 406-412/1982.

ΤΣΙΜΠΟΥ ΧΡ. «Μιά ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν. Καλλιθεϊκὰ Ἀνάλεκτα», ΑΣΤΥ Καλλιθέας, 1884-1972. Ἱστορία - Λεύκωμα - Ὁδηγός, χ.τ. [Ἀθήνα] χ.χ. [1972], εκδ. εφημ. «ΚΑΛΛΙΘΕΑ» σ. 165-166.

Φωτογραφικὸ Ἀρχεῖο Νίκου Πολίτη Παλαιὸ Φάληρο 1900-1960, εκδ. Πολιτιστικὸ καὶ Ἀθλητικὸ Κέντρο Δήμου Παλαιού Φαλήρου 2014.

2. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ

ΑΔΑΜΗ-ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ Μ., Ἔρνστ Τσίλλερ, 1837-1923. Η τέχνη του κλασικού, εκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα 2006.

ΑΝΔΡΕΑΔΗ Γ. Σ., *Ναοὶ καὶ ἐγκαίνια*, εκδ. Τυπογραφεῖο «Ἱατρικῆς Προόδου», Ἐν Ἐρμουπόλει 1908.

ΑΣΩΠΙΟΥ ΕΙΡ. «Καλλιτεχνικὸν Θρησκευτικὴς Αἴσθημα», Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον 1889, ἔτος ΚΔ', Ἀθήνα 1890, σσ. 295-318.

ΑΤΤΑΡΤ Α. ΑΘ. (Πρωτ.), *Ο Ἅγιος Φίλιππος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατεδαφισθέντες ναοὶ καὶ ναῖσκοι, ἀπὸ τοῦ Ἰου αἰῶνος μ.Χ. ἕως σήμερον*, εκδ. Ἱερού Ναοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Ἀποστόλου Φιλίππου, Ἀθήνα 2003.

ΒΑΓΙΑΝΟΥ ΣΤ. Γ. (Πρωτ.), *Ο Ιερός Μητροπολιτικός Ναός του Αγίου Δημητρίου Κηφισιάς*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2014.

ΒΑΡΒΟΥΝΗ Γ. Μ., «Κυκλαδίτες μαστόροι στη Σάμο», *Τηνιακά*, τ. 3, Αθήνα 2005, σσ. 271-276.

ΒΑΡΒΟΥΝΗ Γ. Μ., «Ο καθαγιασμός της Φύσης στην ελληνική λατρευτική παράδοση», *Νέα Σιών*, τ. 91, 2007.

ΒΑΡΒΟΥΝΗ Γ. Μ., *Θεμελιώδεις Έννοιες και Μορφές της Ελληνικής Θρησκευτικής Λαογραφίας*, εκδ. Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα 2013.

ΒΑΡΒΟΥΝΗ Γ. Μ., «Προσκυνητάρι», *ΜΟΧΕ*, τ.12, έκδ. Στρατηγικές Εκδόσεις Ιω. Φλώρου, Αθήνα 2015, σσ. 309-310.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗ Δ., *Αί επίπεδόσχημοι μεταβυζαντινὰ βασιλικάι τῶν Κυκλάδων*, Ανάτυπον εκ της ΕΕΚΜ, τ. Β', 1962.

ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ Ι., *Αθηναϊκόν Αρχεῖον, Αρχεῖα της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Δαπάνη του Δήμου Αθηναίων, τ. Α', Αθήνα 1901.

ΒΟΛΤΥΡΑΚΗ Ε., *Ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (Σώτειρα του Κοττάκη) στην Αθήνα. Νεότερα στοιχεία και παρατηρήσεις*, ΔΧΑΕ τόμ. 39 (2018), σσ. 153-166.

ΒΟΥΓΙΟΥΚΑ Μ. - ΜΕΓΑΡΙΔΗΣ Β. *Μακρυγιάννη - Ακροπολη*, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνας 2007.

ΓΕΡΜΑΝΟΥ [Ιεροκήρυκος], «Περί Συνόδου», *Ευαγγελική Σάλπιγξ Σύγγραμμα Περιοδικόν - Θεολογικόν, Ηθικόν και Ιστορικόν*, Αρ. 17 έτος Α, 9 Μαρτίου, Ναύπλιο 1835, σσ. 130-133.

ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ Ν. Ε., «Στοιχεία σχετικά με τους Τηνιακούς μαρμαράδες του Βουκουρεστίου κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα», *Τηνιακά* τ. 3, Αθήνα 2005, σσ. 221-270.

ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ Ν. Ε. - ΣΟΦΗ Α.-Ε. «Τα Ταφικά Μνημεία του Κοιμητηρίου του Πόρου Τροιζηνίας». Πρακτικά ΣΤ' Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Τέχνης Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α. Αθήνα 2022, σσ. 649-809.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ. (Αρχιμ.), *Σύλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν οἰκειῶν νόμων, Β. Διαταγμάτων, ὑπουργικῶν ἐγγράφων, οδηγιῶν κτλ. ἀπὸ τοῦ 1833 τοῦ 1901*, εκδ. Εκ του Τυπογραφείου Α. Καλαράκη, Εν Αθήναις 1901.

ΓΕΩΡΓΙΤΣΟΓΙΑΝΝΗ Ν. Ε., «Στοιχεία σχετικά με τους Τηνιακούς μαρμαράδες του Βουκουρεστίου κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα», *Τηνιακά* τ. 3, Αθήνα 2005, σσ. 221-270.

ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ, «Τηνιακοί μαρμαράδες στην Αθήνα του Όθωνα», *Τηνιακά* τ. 1, Αθήνα 1996, σσ. 261-281.

ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ Α., ΚΑΡΑΔΕΔΟΥ Γ., ΛΑΒΒΑ Γ., *Η εκκλησιαστική μαρμαρογλυπτική στις Κυκλάδες από τον 16ο ως τον 20ο αιώνα*, εκδ. Φιλippότη, Αθήνα 1996.

ΓΡΑΙΚΟΥ Ν., *Ακαδημαϊκές τάσεις της εκκλησιαστικής ζωγραφικής στην Ελλάδα κατά τον 19 αιώνα. Πολιτισμικά και εικονογραφικά ζητήματα*, Διδακτορική Διατριβή η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 2011.

ΔΑΛΕΖΙΟΥ Ε., *Ό έν Άθήναις καθεδρικός ναός τοῦ Άγίου Διονυσίου τοῦ Άρεοπαγίτου (1865-1965). Μετά συντόμου ιστορίας τῶν καθολικῶν ἐνοριῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος (1830-1965)*, Αθήναι 1965.

ΔΕΜΕΝΕΓΗ - ΒΙΡΑΚΗ ΑΙ., *Παλαιά Ανάκτορα Αθηνών 1836-1986*, εκδ. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, 1994.

ΕΝΙΣΛΕΙΔΗΣ Μ. ΧΡ., *Η Παντάνασσα των Αθηνών. Το παλαιό Μέγα Μοναστήρι - το σημερινό Μοναστηράκι. Ιστορία - Λατρεία - Καλλιτεχνία*, Τη εὐγενεῖ φροντίδι του αιδεσιμωτατου Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Στεφάνου Δημίδη, Προϊσταμένου του Ιερού Ναού Παντανάσσης Αθηνών, Αθήναι 1966.

HOLBRAAD G., *Ελληνικά εικονοστάσια. Μία μελέτη για τη Λαϊκή Θρησκεία*, μτφρ. Martin Holbraad, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1998.

[ΘΕΜΕΛΗ] ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (Επισκ.), *Ναϊκά της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών*, (Ανάτυπον εκ του περιοδικού «ΕΚΚΛΗΣΙΑ») Εν Αθήναις 1963. σσ 11-13.

ΚΑΙΡΟΦΥΛΑ Γ., *Η Αθήνα και οι Αθηναίοι 1834-1934*, τ. Α' *Η ζωή στην πρωτεύουσα τα πρώτα χρόνια της*, χ.ε. Αθήνα. 1978².

ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Δ. Γ., *Αί Παλαιαί Άθήναι*, εκδ. Βιβλιοπωλείον Γεωργίου Ι. Βασιλείου Αθήναι 1922.

ΚΟΚΚΙΝΗ ΣΠ., *Ιστορικά μνημεία και λαϊκή αρχιτεκτονική στη Χαλκίδα*. Ανάτυπο από το Αρχείο Ευβοϊκών Μελετών, εκδ. Εταιρεία Ευβοϊκών Μελετών 1969.

ΚΟΡΡΕ Μ., *Από το Λατομείο στον Παρθενώνα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2000.

- ΚΟΥΚΟΥΛΕ Φ., *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Ε', εκδ. Παπαζήση, Αθήναι 1952.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΗ ΣΠ. (Πρεσβ.), «Η περίπτωση των μαρμάρινων ζητιάνων». Εξωτερικές μαρμάρινες στήλες για την ενίσχυση και αποπεράτωση Ιερών Ναών της Αττικής. Πρακτικά ΣΤ' Επιστημονικού Συμποσίου Νεοελληνικής Τέχνης Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α. Αθήνα 2022 σσ. 687-701.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Δ., «Προσκυνητάριον», ΘΗΕ. 10, Αθήνα 1960, στ. 657-662.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Δ., «Προσκυνητάρια», *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, τχ. 13, 1973, σ. 208-225.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Δ., «Εικονοστάσια της ελληνικής υπαίθρου», *Νέες Μορφές*, τχ. 6 1962.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ Κ., «Απογραφή των Αθηνών κατά το 1824», *Νέα Εστία*, τ. 16 τχ. 301-311, Έτος 13ο, εκδ. Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε. Αθήναι 1939, σ. 899.
- [ΛΙΑΠΗ] ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β' Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, *Εκκλησιαστική περιουσία και Μισθοδοσία του κλήρου*, Αθήναι 2012.
- [ΛΙΑΠΗ] ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β' (Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος), *Η Απάντηση της Εκκλησίας στα Μυθέματα του αντικληρικαλιστικού Λαϊκισμού*, Αθήνα 2016.
- ΛΥΣΙΟΥ Ε., *Θησαυρός από τις ανασκαφές του τραμ στον Πειραιά*, Διπλωματική μελέτη η οποία υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ, Αθήνα 2018.
- ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ ΕΥ. (Πρωτ.), *Εκκλησιαστικόν Δίκαιον: τ. Α' Γενικόν Μέρος*, Αθήναι 1979.
- ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ, Χ., «Τρία θησαυράρια του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών». *ΑΑΑ* 15, τχ. 1, 1982, σσ. 70-76.
- ΜΠΙΡΗ Η. Κ., *Αί Εκκλησίαι τῶν Παλαιῶν Ἀθηνῶν*, ἐξεδόθη χορηγία του Δήμου Αθηναίων εκ του Βιβλιοπωλείου «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας Α.Ε. Αθήναι 1940.
- ΜΠΙΡΗ Η. Κ., *Αί Ἀθήναι ἀπὸ τοῦ 19ου εἰς τὸν 20ον αἰῶνα*, εκδ. Καθιδρύματος Πολεοδομίας και Ιστορίας των Αθηνών, Αθήναι 1966.
- ΜΠΙΡΗ Μ. - ΑΔΑΜΗ-ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΗ Μ., *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 2001.
- ΞΥΓΚΗ ΧΡ., «Εικονοστάσια. Σημάδια λατρείας στους δρόμους και τις αυλές των σπιτιών στη Σαλαμίνα». Κείμενα ιστορίας λαογραφίας και σύγχρονης ζωής, *Βάκιλος* τχ. 5 Άνοιξη 2015, σσ. 46-59.

ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Κ. Α., «Αί καμαροσκέπασται βασιλικαί τῶν Ἀθηνῶν Αἰ καμαροσκέπασται βασιλικαί των Αθηνῶν», ΕΕΒΣ, ἔτος Β΄, 1925, 288 - 305.

ΟΡΛΑΝΔΟΥ Κ. Α., Χριστιανικά γλυπτά του Μουσείου τῆς Σμύρνης, Α.Β.Μ.Ε., Γ', Αθήναι 1937.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Σ. Κ., *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου και Οικονόμου του ἐξ Οικονόμων*, τ. Β΄, εκδ. Σοφοκλέους Κ. του ἐξ Οικονόμων Τύποις Φ. Καραμπίνου και Κ. Βάφα, Αθήνησι 1864.

ΠΑΖΑΡΑ Θ., Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιεσ πλάκεσ τῆς μέσης και ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου στην Ελλάδα, Δημοσίευση του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 38 Αθήνα 1998.

ΠΑΛΛΗ Γ., Τοπογραφία του αθηναϊκού πεδίου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Οικισμοί, οδικό δίκτυο και μνημεία, εκδ. Κέντρο Βυζαντινῶν Ερευνῶν Π. Κυριακίδης, Μεταβυζαντινά Μνημεία 1. Θεσσαλονίκη 2009.

ΠΑΛΙΟΥΡΑ ΑΘ., «Ο Πατριαρχικός Ναός και ο Οἶκος» Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ἐκδ. Ορθόδοξο Κέντρο Οικουμενικού Πατριαρχείου Γενεύης και Ε. Α. Τζαφέρη Α.Ε. , Αθήνα 1989, σσ. 64-141

ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩ., *Το Α΄ Νεκροταφείο τῆς Αθήνας (Ιστορικά Οράματα 1834 - 2013)* εκδ. Πόλις, Αθήνα 2015.

ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ Π. Γ., Οι Δήμαρχοι των Αθηνῶν (1835-1907), εκδ. Δήμος Αθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 2001.

ΠΑΠΑΔΑΚΗ Ν., Λαϊκά προσκνήματα των δρόμων, *Δημιουργίες*, τχ. 5, 1972.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡ., (Αρχιεπ.), *Η Εκκλησία Αθηνῶν*, πρόλ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Γ. Δ., εκδ. Φοίνιξ, Αθήναι 1928.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΒΕΝΕΤΑΣ Α., *Αθήνα, ἓνα ὄραμα του κλασικισμού*, εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2001.

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Θ., Ὁ ἐν Ἀθήναις ἱερός ναός τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, 20 Ιουνίου 1951, Ἀριθ. 11-12 «ΕΚΚΛΗΣΙΑ» 1951.

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Δ., «Μάρμαρο και γλυπτική: Μαρμαρογλύπτες και τεχνίτες στην Αθήνα του 19ου αιώνα», περ. Ελληνικό Μάρμαρο, τχ. 96, Μάιος-Ιούνιος 1992, σ. 121-122.

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΥ Δ., *Οδηγός Εκπόνησης Εργασίας, από τη Θεωρία στην Εφαρμογή. Προπτυχιακή - Μεταπτυχιακή Εργασία Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία Διδακτορική Διατριβή Συγγραφή - Παρουσίαση - Υποστήριξη*, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 2017.

ΠΟΛΥΖΩΓΟΠΟΥΛΟΥ Θ. (Αρχιμ.), *Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής Αττικής, Πενήντα Χρόνια Διακονίας (1935-1985), Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία Εκδοτική Ελλάδος Α.Ε.*

ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΥ Γ., *Η Ελλαδική Ναοδομία στην περίοδο του νεοκλασικισμού (1860-1912)*, έκδ. Έννοια, Αθήνα 2023.

ΣΑΛΤΑ Μ., «Άγνωστα έργα του Γιαννούλη Χαλεπά και άλλων Τηνίων καλλιτεχνών. Το νεοκλασικό νεκροταφείο των Αγίων Πάντων στο Λεωνίδιο», *Τηνιακά*, τ. 1 Αθήνα 1996, σσ. 283-320.

ΣΚΙΑΔΑ Γ. Ε., *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833-1912. Σχηματισμός-σύσταση-εξέλιξη-πληθυσμός-εμβλήματα*, εκδ. Υπουργείου Εσωτερικών - Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αργολίδος, Αθήνα 1993.

ΣΚΙΑΔΑ Γ. ΕΛ., *Οι Συνοικίες των Αθηνών. Η πρώτη επίσημη διαίρεση (1908)*, έρευνα: Γιαταγάνα, Ξ. Β. - Μαντζώρου Β., εκδ. Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός. Αθήνα 2001.

ΣΤΟΥΦΗ ΙΩ., «Οι λειτουργικές τέχνες», Πρακτικά ΙΔ΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Ιερών Μητροπόλεων, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2017, σσ. 63-74

ΣΟΦΙΑΝΟΥ Ζ. Δ., «Ο Τηνιακός μαρμαράς και η προσφορά του στη νεοελληνική τέχνη», εφημ. Κυκλαδικόν Φώς, αρ. 324, 326, 327/1975 (και συμπληρωμένη αναδημοσίευση με τον ίδιο τίτλο, εκδ. Φιλιππότη, Αθήνα 1995).

ΣΤΡΑΓΚΑ Θ., *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αμειψιών 1817-1967*, τ. Α΄, Αθήνα 1969.

ΣΤΡΑΓΚΑ Θ. (Αρχιμ.), *Αναμνηστικόν επί τη εκατονταετηρίδι Ι. Ναού Αγίου Κωνσταντίνου Ομονοίας-Αθηνών 1871-1971*, χ.ε. Αθήνα 1971².

TAKERMAN K., Οι Έλληνες της σήμερα, μτφρ. Ζυγομαλάς Α. Α., Εκδ.Τυπογραφείον της Φιλοκαλίας, Αθήνησι 1877.

ΤΡΑΥΛΟΥ Ι., *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, εκδ. Καπόν, Αθήνα 1993².

ΤΣΑΚΟΥ Κ. «Θησαυρός Αφροδίτης Ουρανίας η επιγραφή», *ΗΟΡΟΣ* 8-9: 1990-1991. σσ. 17-28.

Το Ιερό Προσκύνημα της Αναστάσεως Χριστού Σπάτων, εκδ, Ιερά Μητρόπολις Μεσογαίας και Λαυρεωτικής, Αθήναι 19822.

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ Δ., *Νεοελληνική αρχιτεκτονική. Αρχιτεκτονική θεωρία και πράξη (1830-1980) σαν αντανάκλαση των ιδεολογικών επιλογών της νεοελληνικής κουλτούρας*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1984.

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ Δ., *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Κανταντζόγλου (1811-1885). Το ιστορικό αποτύπωμα ως οδηγός συνεκδοχικών παρεμβάσεων και διαμεσολαβήσεων με το παρόν*, εκδ. Υπουργείο Πολιτισμού, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1995.

ΦΛΩΡΑΚΗ Ε. Α., *Μαρμάρου Τέχνη και Τεχνική. Ο Ιω. Φιλίππότης και το εργαστήριό του. Πρόταση εθνογραφικής βιογραφίας*, Εταιρεία Τηνιακών Μελετών, εκδ. «Τήνος», Αθήνα 1995.

ΦΛΩΡΑΚΗ Ε. Α., *Η Τηνιακή Μαρμαροτεχνία. Ιστορία και Τεχνική*, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 1998.

ΦΛΩΡΑΚΗ Ε. Α., *Μουσείο Μαρμαροτεχνίας - Οδηγός*, εκδ. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2009.

FRAZEE A. CHARLES, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, Μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.

ΧΑΛΑΤΣΗ Γ., *Εικονίσματα Ναυπακτίας, Τόποι μνήμης*, χ.ε. Ναύπακτος 2021.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Δ. (Αρχιμ.), *Συλλογή των σπουδαιότερων εγκυκλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος μετά των οικείων νόμων, Β. Διαταγμάτων, Υπουργικών*

Εγγράφων, Οδηγιών κτλ. Καταρτισθείσα και εκδοθείσα εντολή της Ι. Συνόδου, εκδ. τυπογραφείο Άγγελος Καναριώτης, εν Αθήναις 1877.

ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗ, Γ. Μ., Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τ. 1, μέρος δεύτερον, Πραγματικός πληθυσμός των απογραφών 1848-1911, Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1974,

ΧΡΗΣΤΟΥ Χ. ΑΘ., «Γλυπτά Τηνίων δημιουργών στα Ιόνια νησιά», *Τηνιακά*, τ. 3, Αθήνα 2005, σσ. 143-220.

β. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

DUMONT, SYLVIE, *A Neighborhood Lost in Search of the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, 2020p. 185, fig. 283

KIRKWOOD, G. M., *Ένας σύντομος οδηγός για την κλασική μυθολογία*. Wauconda: Bolchazy-Carducci, 1995. σ. 55.

HAKKI A., Taş, TDV Islamic Encyclopedia, Turkish Religious Affairs Foundation Publications, Istanbul 2012, vol. 40, σ. 143

KAMINSKI, G., «Thesaurus. Untersuchungen zum antiken Opferstock». 1991, JdI 106: 63-181.

SINN. U., «Thesaurus (Opferstock)». *Cult Places, Representations of Cult Places*. Thes CRA IV, Los Angeles: J. Paul Getty Museum 2005, σσ.123-125.

WILLIAMS, ELLEN REEDER. *Η Αρχαιολογική Συλλογή του Πανεπιστημίου Johns Hopkins*. Βαλτιμόρη: Johns Hopkins UP, 1984. σ.σ. 130-132.

LA GRECE EN IMAGES J.-C. GAUTHIER (TEXTE), OTTO SIEGNER (PHOTO) x. x.

WEBER CHARLES, *Iconostases (Εικονοστάσια)*, Introduction Bertrand Bouvier, εκδ. La Collection 'la Mémoire de l'Oeil', Lausanne 1986.

NIDAYI S., Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları, Kitapdostu, İstanbul, 2010, σσ. 83-114.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

α. ΨΗΦΙΑΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΟΡΕΣΙΒΙΟΥ, Πεντέλη από τους Βυζαντινούς Χρόνους έως τη σύγχρονη εποχή, Μέρος Β΄ 2016. (Ηλεκτρονικό σύγγραμμα) <https://www.iranon.gr/PO/penteli.pdf> (ανακτήθηκε στις 06.02.2025).

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lazzeretto_\(cerreto_guidi\),_oratorio_della_madonna_della_tosse_04.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lazzeretto_(cerreto_guidi),_oratorio_della_madonna_della_tosse_04.jpg)(ανακτήθηκε στις 16.03.2024).

<https://www.laboratorioroma.it/un-insulto-popolare.html> (ανακτήθηκε στις 22.12.2025).

β. ΨΗΦΙΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 2α:

https://www.reddit.com/r/greece/comments/j9mmaa/odos_skoufa_athens_1920s/

Άγνωστος φωτογράφος, δεκαετία 1920, (ανακτήθηκε στις 16.02.2024).

Εικ. 6α:

<https://www.elia.org.gr/digitized-collections/collections-tour/>, Φωτογράφος

Δημήτρης Παπαδήμος, δεκαετία 1960, Ψηφιοποιημένες Συλλογές ΕΛΙΑ, (ανακτήθηκε στις 21.02.2023).

Εικ. 18α:

<https://maxmag.gr/agnosti-ellada/thisio-agnostes-ptyches-tis-istorikis-gitonias/>

Φωτογραφία του Deutsches Archäologisches Institut Athen, βλ. (ανακτήθηκε στις 09.07.2023).

Εικ. 26α:

<http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/rec.aspx?id=371546> (ανακτήθηκε στις 10.07.2023).

Εικ. 27α:

<https://archive.ert.gr/1685/> Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 26.07.1952, (ανακτήθηκε στις 09.09.2024).

Εικ. 29α:

<https://www.searchculture.gr/aggregator/persons/1590865568?language=en>
Φωτογράφος Fréd Boissonnas, 1919, (ανακτήθηκε στις 09.09.2024).

Εικ. 33α:

<https://www.youtube.com/watch?v=u5OTOggB-8w> (ανακτήθηκε στις 09.10.2024).

Εικ. 48α:

<https://www.youtube.com/watch?v=IRKb0G62rdo> (ανακτήθηκε στις 06.10.2024).

Εικ. 51α:

<https://arachne.dainst.org/entity/1168?fl=20&q=connectedEntities:770&resultIndex=23> Φωτογραφία Deutsches Archäologisches Institut Athen, βλ. (ανακτήθηκε στις 05.03.2025).

Εικ. 52α:

<https://archive.ert.gr/1196/> Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 01.01.1952, (ανακτήθηκε στις 11.09.2025).

Εικ. 52β:

<https://www.anexitilo.net/2025/09/1931.html> Φωτογράφος René Bénézech, 1931, (ανακτήθηκε στις 15.09.2025).

Εικ. 69α:

<https://fileleutheros.net/main/tag/1940> Αγνώστος Φωτογράφος, 19.02.1940, (ανακτήθηκε στις 11.05.2024).

Εικ. 82α:

<https://archive.ert.gr/5292/> Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 1925, (ανακτήθηκε στις 26.08.2024).

Εικ. 87α:

<https://www.youtube.com/watch?v=Pu-Pfu21ymA> (ανακτήθηκε στις 23.09.2025).

Εικ. 93α:

<https://www.dailymotion.com/video/x3wj45h> (ανακτήθηκε στις 23.09.2024).

Εικ. 95α:

<https://agora.ascsa.net/id/agora/image/1997.19.0130?q=vrysaki&t=&v=list&sort=&s=104> Εικόνα Ψηφιακής Συλλογής ASCSA, (ανακτήθηκε στις 13.03.2024).

Εικ. 95β:

<https://agora.ascsa.net/id/agora/image/1997.19.0133?q=Polygnotou%20Street&t=&v=list&sort=&s=19> Εικόνα Ψηφιακής Συλλογής ASCSA, βλ. (ανακτήθηκε στις 23.09.2024).

Εικ. 95γ:

https://archive.org/details/stella_1955_202110 Κινηματογραφική ταινία «Στέλλα», έτος 1955, Παραγωγή Μήλας Φίλμ, (ανακτήθηκε στις 09.06.2024).

Εικ. 117α:

https://www.greek-language.gr/digitalResources/files/image//Pireas_Img_238.jpg (ανακτήθηκε στις 03.09.2024).

Εικ. 117β:

<https://sidirodromikanea.blogspot.com/2015/11/1882-1977.html> (ανακτήθηκε στις 24.09.2025).

Εικ. 118α:

<http://eliaserver.elia.org.gr/lselia/rec.aspx?id=504990> Κάρτ Ποστάλ, Κηφισιά. Ο σταθμός, Διομήκης Δ. & Σία (Φωτό Διομήκη) Αθήνα βλ (ανακτήθηκε στις 03.09.2024).

Εικ. 123α:

https://www.searchculture.gr/aggregator/edm/ELIA/000100-25_505109 Κάρτ Ποστάλ, Περίχωρα Αθηνών - Χαλάνδριον, Ταχυδρομική Κάρτα εκδ. Γ. Ν. Αλεξιάκης 1927, Πειραιάς, (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

Εικ. 136:

<https://www.youtube.com/watch?v=XBwNghlwhuk> (ανακτήθηκε στις 19.07.2023).

Εικ. 137:

<https://blogs.sch.gr/2gymnika/%CE%B7-%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%B8%CE%B7-%CF%83%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AC/> Άγνωστος φωτογράφος, 1923, (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

Εικ. 138:

<https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/u-1116>, Φωτογραφία Κωνσταντίνου Μεγαλοκονόμου, Πρακτορείον: "Ελληνικά Φωτογραφικά Νέα" 1963, (ανακτήθηκε στις 15.0.2024).

Εικ. 139:

https://arachne.dainst.org/entity/126333?fl=20&q=D-DAI-ATH-Athen-Bauten-0420_2104020&resultIndex=1 Φωτογραφία Deutsches Archäologisches Institut Athen, (ανακτήθηκε στις 15.0.2024).

Εικ. 139β:

<https://www.youtube.com/watch?v=uELE6tGA47k> (ανακτήθηκε στις 09.04.2025).

Εικ. 140:

<https://www.lifo.gr/culture/photography/treis-spanies-fotografies-toy-arthur-conan-doyle-apo-tin-athina-toy-1907> Arthur Conan Doyle Collection/ Toronto Public Library. 1907.

Εικ. 141α:

<https://www.google.com/maps/> (ανακτήθηκε στις 11.07.2023).

Εικ. 143:

<https://www.google.com/maps/> (ανακτήθηκε στις 04.08.2023).

Εικ. 145:

<https://archive.ert.gr/16564/> (ανακτήθηκε στις 10.08.2025).

Εικ.146:

<https://mietbookstore.gr/prosfygikoi-synoikismo-i-nea-ionia/> Φωτογραφία Αρχείου ΗΣΑΠ (ανακτήθηκε στις 10.04.2025).

Εικ.147:

<https://www.threads.com/@mvratsos/post/DEFwkiyKDO5/media> Άγνωστος φωτογράφος 1965 (ανακτήθηκε στις 10.06.2025).

Εικ. 148:

https://i2.wp.com/www.npress.gr/wp-content/uploads/2016/09/1928_Patisation.jpg (ανακτήθηκε στις 19.09.2025).

Εικ. 149:

<https://www.ebay> Άγνωστος φωτογράφος, 1960, (ανακτήθηκε στις 04.04.2025).

Εικ. 150:

<https://www.elia.org.gr/digitized-collections/collections-tour/> Φωτογραφία ΕΛΙΑ, 1930, (Ανακτήθηκε στις 30.11.2024).

Εικ. 153:

<https://archive.ert.gr/1941/>, Συλλογή Πέτρου Πουλίδη - Αρχείο ΕΡΤ, 1931, (ανακτήθηκε στις 23.10.2024).

Εικ. 155:

<https://fileleutheros.net/main/tag/1940> Άγνωστος Φωτογράφος,
19.02.1940,(ανακτήθηκε στις 11.05.2024).

Εικ. 156:

<https://www.thebest.gr/article/775411-kouiz-gia-tin-palia-athina-poia-einai-i-sunoikia> Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 04.04.2025).

Εικ. 157:

<https://iloveoldathens.blogspot.com/2024/10/1903.html>, Φωτογραφία Jean Binot,
1904, (ανακτήθηκε στις 11.06.2024).

Εικ. 158:

<https://www.thebest.gr/article/775411-kouiz-gia-tin-palia-athina-poia-einai-i-sunoikia>, Άγνωστος φωτογράφος, 1916-1917, (ανακτήθηκε στις 12.07.2024).

Εικ. 158α:

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158453&Itemid=&lang=el Δημήτρη Πικιώνη, Άγιος Δημήτριος
Λουμπαρδιάρης, Νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954-1957, Μουσείο Μπενάκη,
(ανακτήθηκε στις 14.09.2024).

Εικ. 158β:

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=158445&Itemid=&lang=el Δημήτρη Πικιώνη Άγιος Δημήτριος
Λουμπαρδιάρης, Το πρόπυλο και ο νάρθηκας, μεσημβρινή όψη 1954-1957,
Μουσείο Μπενάκη, (ανακτήθηκε στις 14.09.2024).

Εικ. 159:

<https://www.pireaspiraeus.com/wp-content/uploads/2019/01/%CE%A4%CE%A1%CE%91%CE%9C-%CE%A0%CE%95%CE%99%CE%A1%CE%91%CE%99%CE%91%CE%A3-%CE%A0%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%91-3->

[%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%91%CE%9C%CE%91%CE%A4%CE%9F%CE%A3.jpg](#) Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 18.09.2024).

Εικ. 160:

<https://www.enikos.gr/timeout/kouiz-gia-tin-palia-athina-anagorizete-tin-periochi-echete-perasei-100-apo-ekei-5/2261279/> Άγνωστος φωτογράφος 1959, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

Εικ. 161:

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=876137855747596&id=763335723694477&set=a.763350353693014> Άγνωστος φωτογράφος, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

Εικ. 162:

<https://sidirodromikanea.blogspot.com/2023/09/I-istoria-tou-tram.html> Άγνωστος φωτογράφος, 1961, (ανακτήθηκε στις 21.04.2025).

Εικ. 163:

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&Itemid=0&id=130985&lang=en Φωτογραφία Pericles Papachatzidakis 1950-1960 (ανακτήθηκε στις 20.02.2024).

Εικ. 163α:

<https://apc.ascsa.net/id/apc/image/%CE%A5%200075?q&t&v=icons&sort&s=3569> ASCSA ARCHIVES Collection Title: Archaeological Photographic Collection (ανακτήθηκε στις 11.05.2025).

Εικ. 198:

<https://www.lifo.gr/culture/vivlio/i-zoi-toy-skarimpa-mesa-apo-spanies-fotografies> : Φωτογραφία Αρχείου Αχιλλέα Περγάμαλη, (ανακτήθηκε στις 22.03.2025).

Εικ. 198α:

<https://ghettomagazine.gr/xalkida-h-polh-mprosta-apo-tis-kameres/> (ανακτήθηκε στις 21.02.2025).

Εικ. 199:

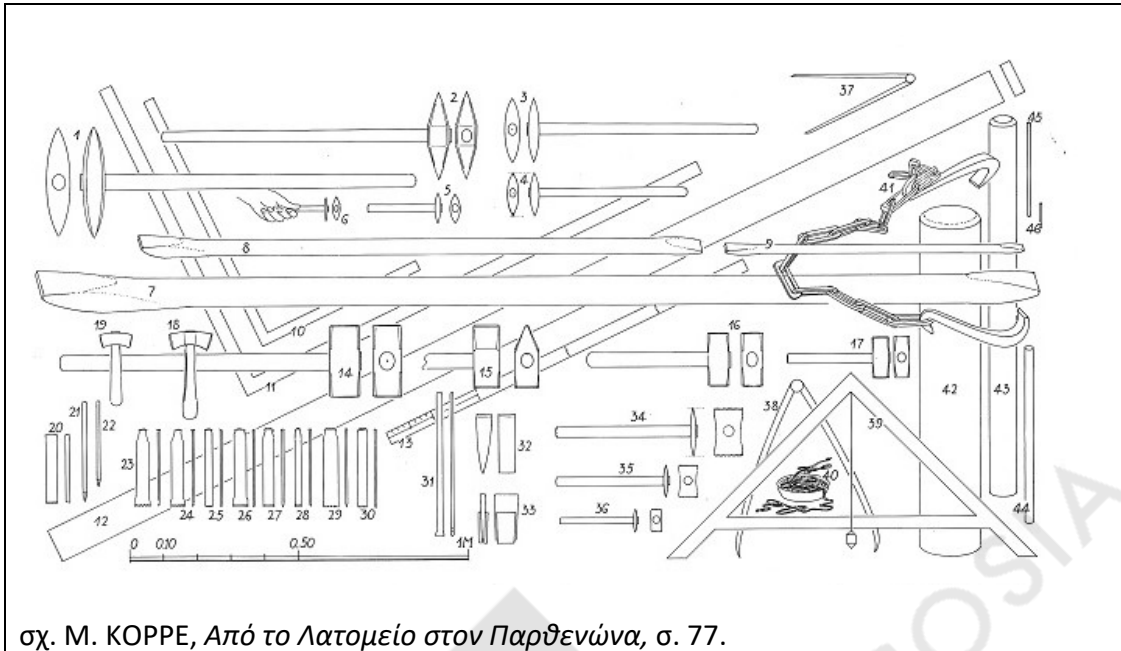
<https://www.elia.org.gr/digitized-collections/card-postal/> 1925 (ανακτήθηκε στις 21.02.2025).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

UNIVERSITY of NICOSIA

Α. ΠΙΝΑΚΕΣ

σχ. Μ. ΚΟΡΡΕ, Από το Λατομείο στον Παρθενώνα, σ. 77.

ΤΑ ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΗΣ ΛΙΘΟΞΟΪΚΗΣ ΤΟΥ ΜΑΡΜΑΡΟΥ σχ. Μ. Κορρέ

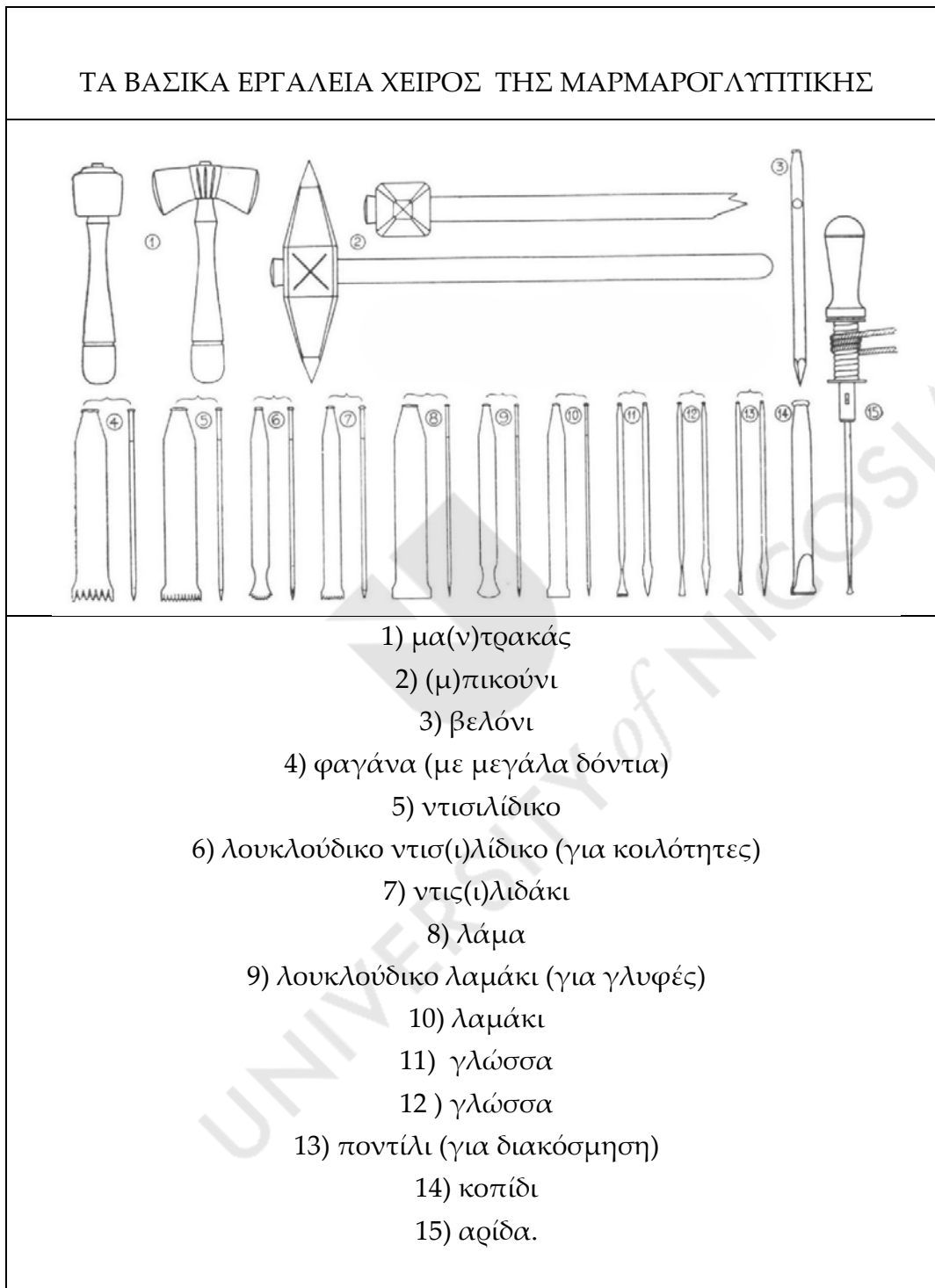
1 Τύκος, 2 Πικούνι, 3 Πικουνάκι, 4-6 Πιθανή μορφή αρχαίων εργαλείων για πολύ ελαφρά και πολύ λεπτά διακοσμητικά ξεβελονίσματα, 7-9 Σιδερένιοι μογλοί, 10-11 Σιδερογωνιές, 12 Κανών, 13 Μέτρον (4 πόδες), 14 Μεγάλη βαρεία (σφύρα= βαριά), 15 Μικρή βαριά, 16 Μεγάλη βαριοπούλα, 17 Μικρή βαριοπούλα, 18 Μεγάλο σφυρί (σφυρίον= ματρακάς), 19 Μικρό σφυρί (Ματρακαδάκι), 20 Κοπίδι, 21-22 Βελόνια, 23-25 Οξύδοντα σιδήρια, 26-28 Πλατέα σιδήρια, 29-30 Πλατύδοντα σιδήρια, 31 Μακρύ κοπίδι για κοπές, 32-33 Σιδερένιες σφήνες, 34-36 Θραπίνες οξύδοντες. Τα αρ. 35 και 36 υπήρχαν και ως πλατύδοντα, αλλά και ως πλατέα (σκέπαρνα) κατ' αναλογίαν προς τα σιδήρια 26-30, 37-38 Διαβήτες, 39 Αλφάδι, 40 Νήμα και χρώμα για σημάδεμα (λινέη μεμιλωμένη), 41 Σιδερένια αρπάγη, 42-43 Διάφορα ξύλινα κύλιστρα (φάλαγγες= κατρακύλια), 44 Σιδερένιο κύλιστρο, 45-46 Μικρά ορειχάλκινα κύλιστρα.

(δεν περιλαμβάνονται τα εργαλεία της γλυπτικής):

Πίν. 1.

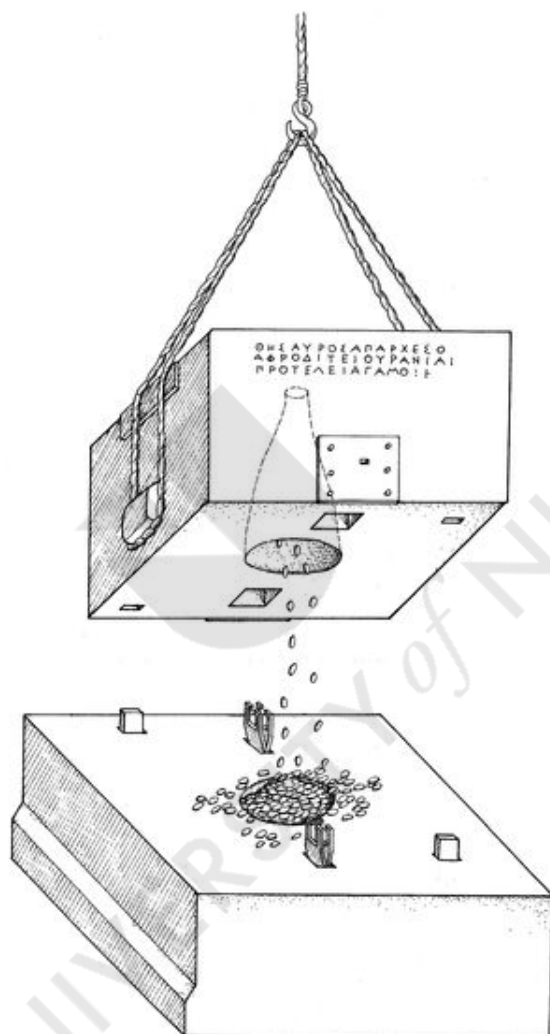
ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΜΑΡΜΑΡΟΥ				
	ΛΑΤΟΜΙΚΑ	ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ	ΟΡΓΑΝΑ ΜΕΤΡΗΣΗΣ, ΓΩΝΙΑΣΜΑΤΟΣ, ΧΑΡΑΞΗΣ	ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗΣ
ΚΡΟΥΣΤΙΚΑ	Βαρείες διαφόρων μεγεθών	Μα(ν)τρακάς		
	Πυραμίνα			
ΚΡΟΥΟΜΕΝΑ	Βελόνι	Βελόνι		
		Σμίλη		
		Λάμα		
		Ντισιλίδικο		
		Λουκλούδικο		
		Φαγάνα Ποντίλι		
ΚΟΙΠΤΙΚΑ	(Μ)Πικούνι και τυπίδες διαφόρων μεγεθών	(Μ)Πικούνι		
	Αξίνα του λατόμου Σφήνες, Πέταλα, συρματοκοπή			
ΔΙΑΦΟΡΑ	Μοχλοί διαφόρων μεγεθών	Θραπίνες διαφόρων μεγεθών		Λευκό τσιμέντο
	Νήμα και χρώμα για σημάδεμα	Νήμα και χρώμα για σημάδεμα	Νήμα και χρώμα για σημάδεμα	Μολύβι και λάμες για μολυβδοχόηση
		Γωνία	Γωνία	
		Κανόνας	Κανόνας	
		Αρίδα	Αλφάδι	Αλφάδι
		Διαβήτης	Διαβήτης	

Πίν. 2.

Πίν. 3.

ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΙΕΡΟΥ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ

Αρχές 4ου αι. π.Χ.

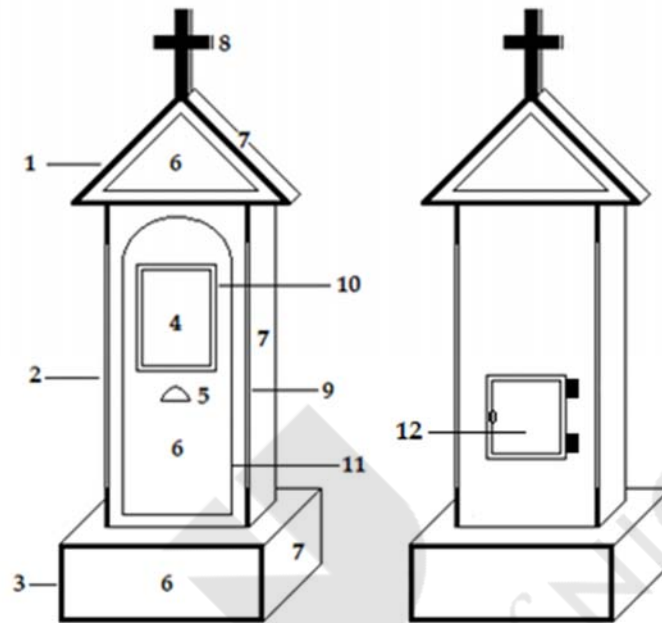
Μάρμαρο Πεντέλης

Πίν. 4.

ΠΗΛΙΝΟΙ ΚΟΥΜΠΑΡΑΔΕΣ	
	Α) Κουμπαράς (2ος-1ος αι. π.Χ.) Πήλινο έργο σε σχήμα ναού βρέθηκε στην Προύνη. Εκτίθεται στο Antikenmuseum του Βερολίνου.
	Β) Κουμπαράς 2ος -3ος αι. π.Χ. Πήλινο έργο σε σχήμα κυπέλης. Εκτίθεται στη συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Harry Langford Wilson.
	Γ) Θησαυράριο (κουμπαράς) 3ος αι. π.Χ. Μουσείου Κισάμου. 300 - 101 π.Χ.
	Δ) Θησαυράριο (κουμπαράς) 3ος-4ος αι. μ.Χ. Πήλινο έργο σε σχήμα αγγείου. Εκτίθεται , στην προθήκη 12, αρ. 54 Μουσείο ανασκαφής Ακροπόλεως.
	Ε) Κουμπαράς εράνου, 1900-1930 Πήλινο έργο σε σχήμα στάμνας εκτίθεται στην έκθεση Μικρά Ασία Λάμψη – Καταστροφή – Ξεριζωμός– Δημιουργία του Μουσείου Μπενάκη

Πίν. 5.

ΤΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΙΦΑΝΕΙΕΣ
ΤΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΖΗΤΙΑΝΩΝ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΝΟΜΑΣΙΕΣ:

- 1) επίστεψη (η κορυφή του σύνθετου έργου)
- 2) κορμός (το κυρίως «σώμα» του έργου)
- 3) βάση (το τμήμα στήριξης-εγκατάστασης του έργου)
- 4) πλαίσιο εικόνας (μερικώς υπόσκαφο για στερέωση εικόνας και υαλοπίνακα)
- 5) οπή ρίψης προσφορών
- 6) πρόσωπο (η επιφάνεια της όψης σε κάθε τμήμα της στήλης)
- 7) μουρέλο (δεξιό ή αριστερό βάση του προσώπου)
- 8) σταυρός επίστεψης
- 9) γωνία προσώπου (μεταξύ προσώπου και μουρέλου)
- 10) κορνίζα εικόνας
- 11) περίγραμμα με υπόσκαφη ή έξεργη σχεδιάση
- 12) ταμείο (υπόσκαφο με μεταλλική θύρα)

Πιν. 6.

	<p>1. Πλάκα προσφορών Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Ραγκάβα</p>		<p>2. Πλάκα προσφορών Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής οδού Αιόλου</p>
	<p>3. Πλάκα προσφορών Ι.Μ. Αγίας Πελαγίας Τήνου</p>		<p>4. Α' Πλάκα προσφορών Ι.Π. Ευαγγελίστριας Τήνου</p>
<p>ΕΝΤΟΙΧΙΣΜΕΝΕΣ ΜΑΡΜΑΡΙΝΕΣ ΠΛΑΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ</p>			<p>5. Β' Πλάκα προσφορών Ι.Π. Ευαγγελίστριας Τήνου</p>
	<p>6. Α' Πλάκα προσφορών Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων</p>		<p>7. Β' Πλάκα προσφορών Ι.Ν. Αγίου Νικολάου Πευκακίων</p>

Πιν. 7.

Β' ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1.

Εικ. 2.

Εικ. 2α.

Εικ. 3.

Εικ. 4.

Εικ. 5.

Εικ. 6.

Εικ. 6α.

Εικ. 7.

Εικ. 8.

Εικ. 9.

Εικ. 10.

Εικ. 11.

Εικ. 11α.

Εικ. 12.

Εικ. 13.

Εικ. 14.

Εικ. 15.

Εικ. 16.

Εικ. 17.

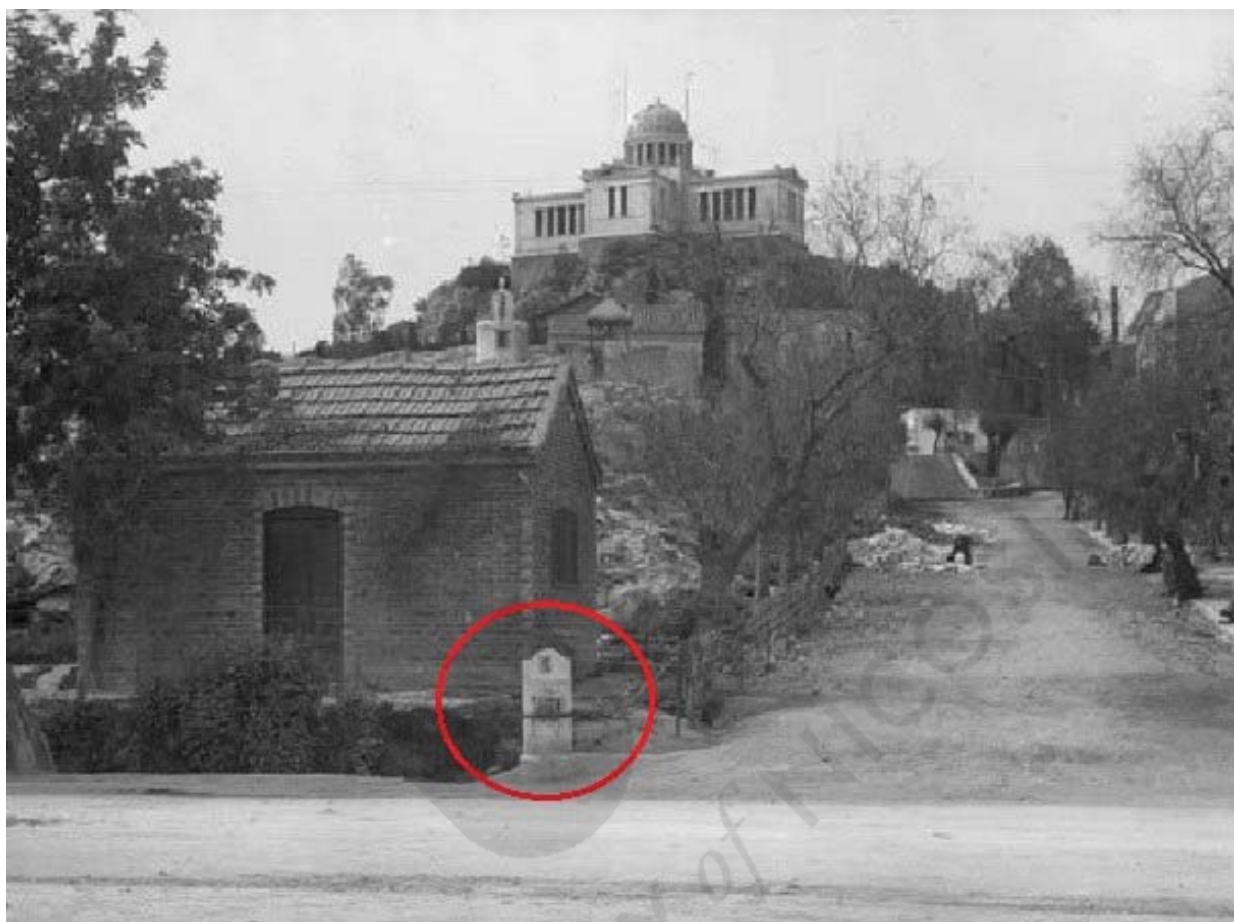

© Edmund Bacon.

Εικ. 17α.

Εικ. 18.

Εικ. 18α.

Εικ 19.

Εικ. 20

Εικ. 21.

Εικ.22

Εικ. 23

Εικ. 24.

Εικ. 25.

Εικ. 26.

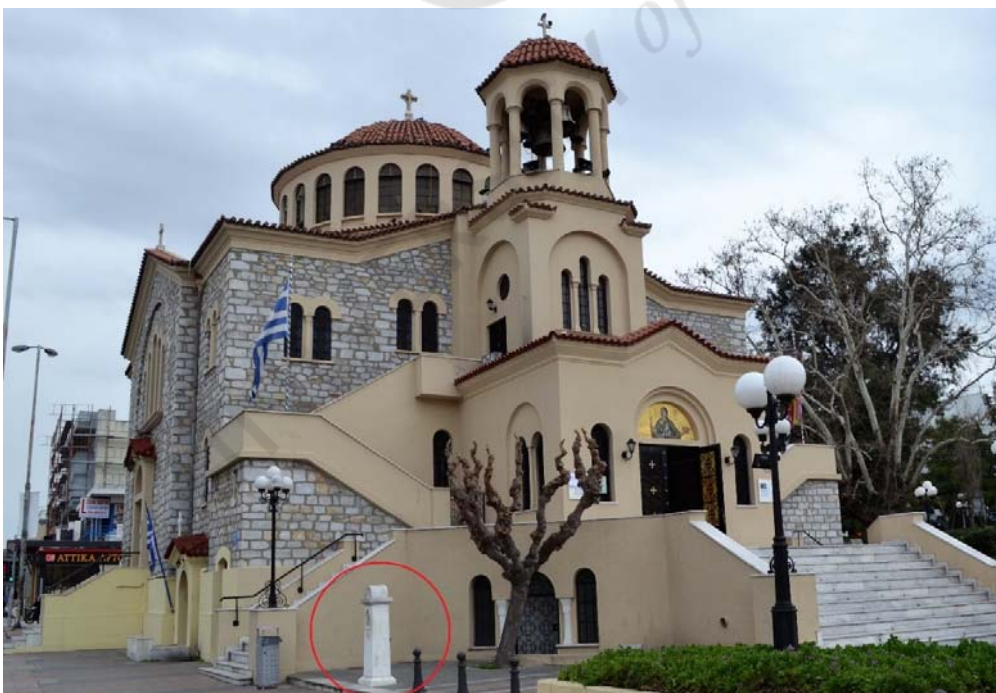
Εικ. 26α.

Εικ. 27.

Εικ. 27α.

Εικ. 27β.

Εικ. 28.

Εικ. 29.

Εικ. 29α.

Εικ. 30.

Εικ. 31.

Εικ. 32.

Εικ. 33.

Εικ. 33α.

Εικ. 33β.

Εικ. 34.

Εικ. 35.

Εικ. 35α.

Εικ. 36.

Εικ. 37.

Εικ. 38.

Εικ. 39.

Εικ. 40.

Εικ. 41.

Εικ. 42.

Εικ. 43.

Εικ. 44.

Εικ. 45.

Εικ. 46.

Εικ. 47.

Εικ. 48.

Εικ. 48α.

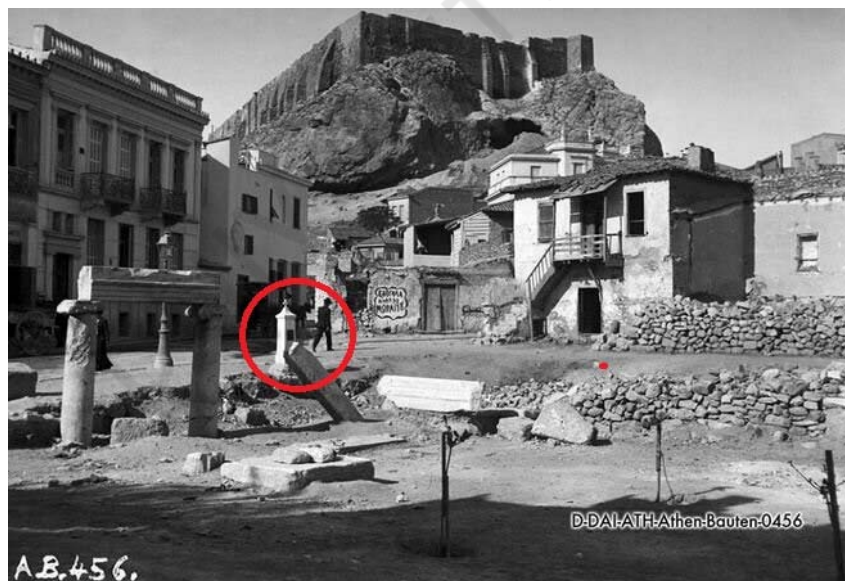
Εικ. 49.

Εικ. 50.

Εικ. 51.

Εικ. 51α.

Εικ. 52.

Εικ. 52α.

Εικ. 52β.

Εικ. 53.

Εικ. 54.

Εικ. 55.

Εικ. 56.

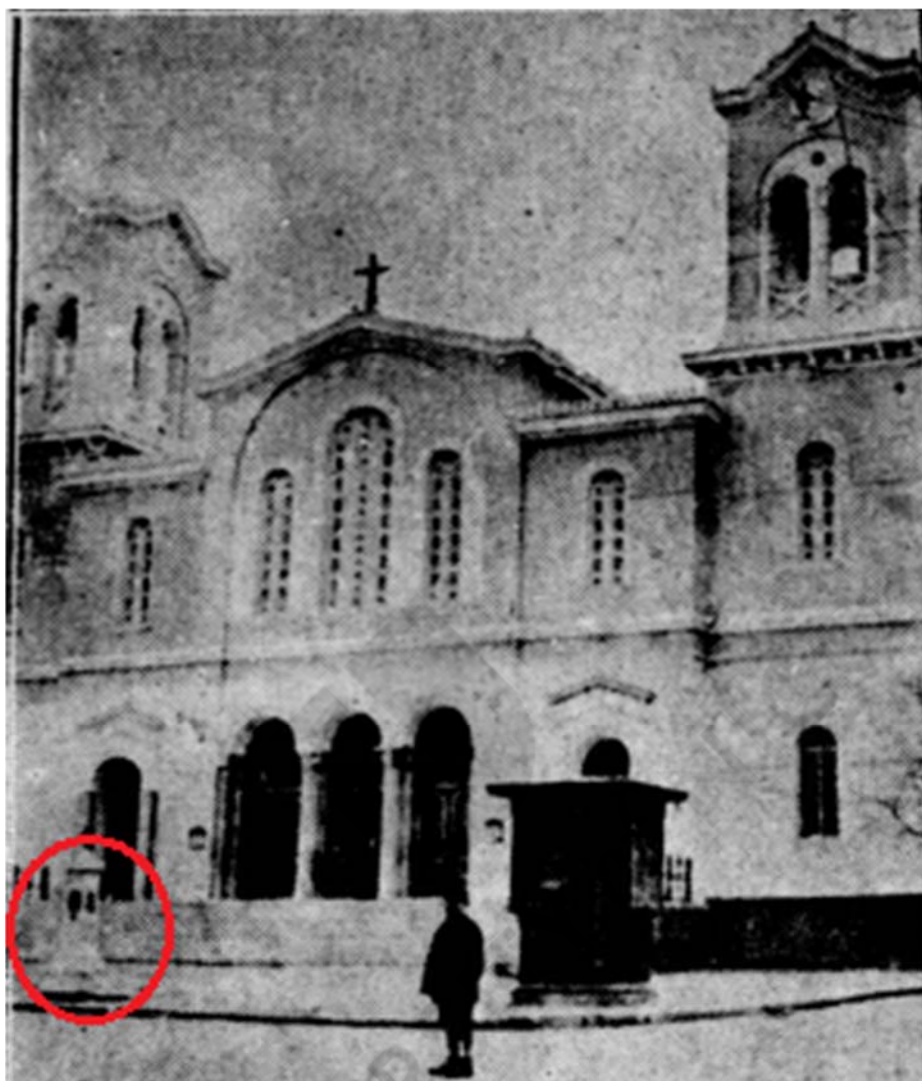
Εικ. 56α.

Εικ. 57.

Εικ. 58.

Εικ. 58α.

Εικ. 59.

Εικ. 60

Εικ. 61.

Εικ. 60.

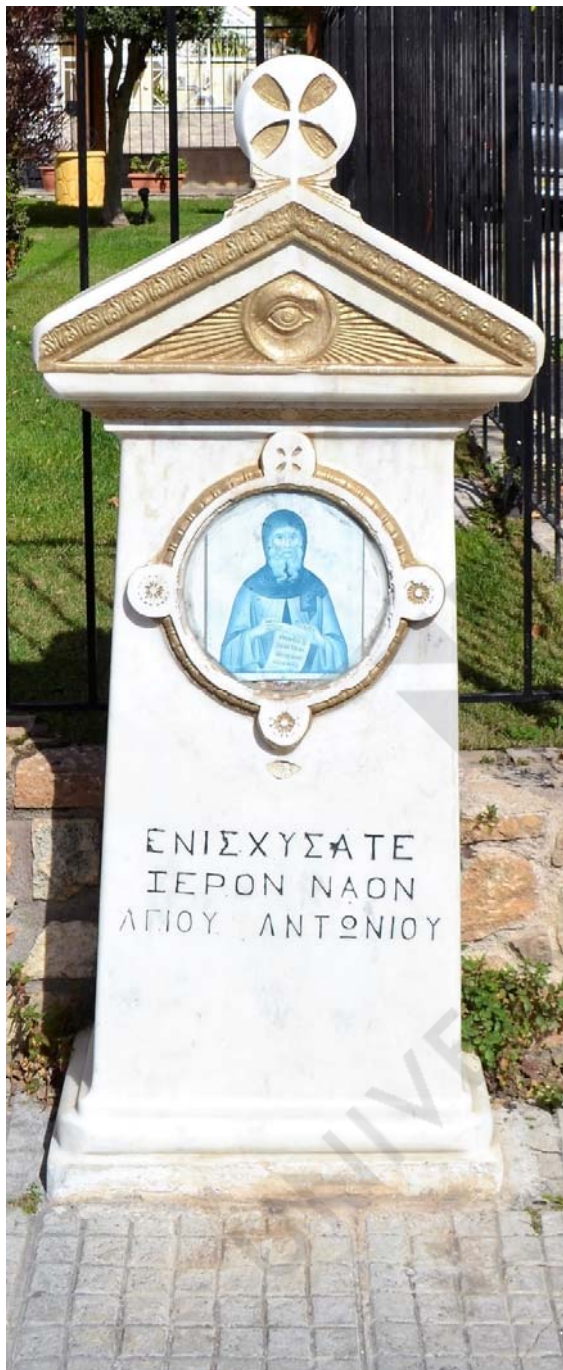
Εικ. 62.

Εικ. 63.

Εικ. 64.

Εικ. 65.

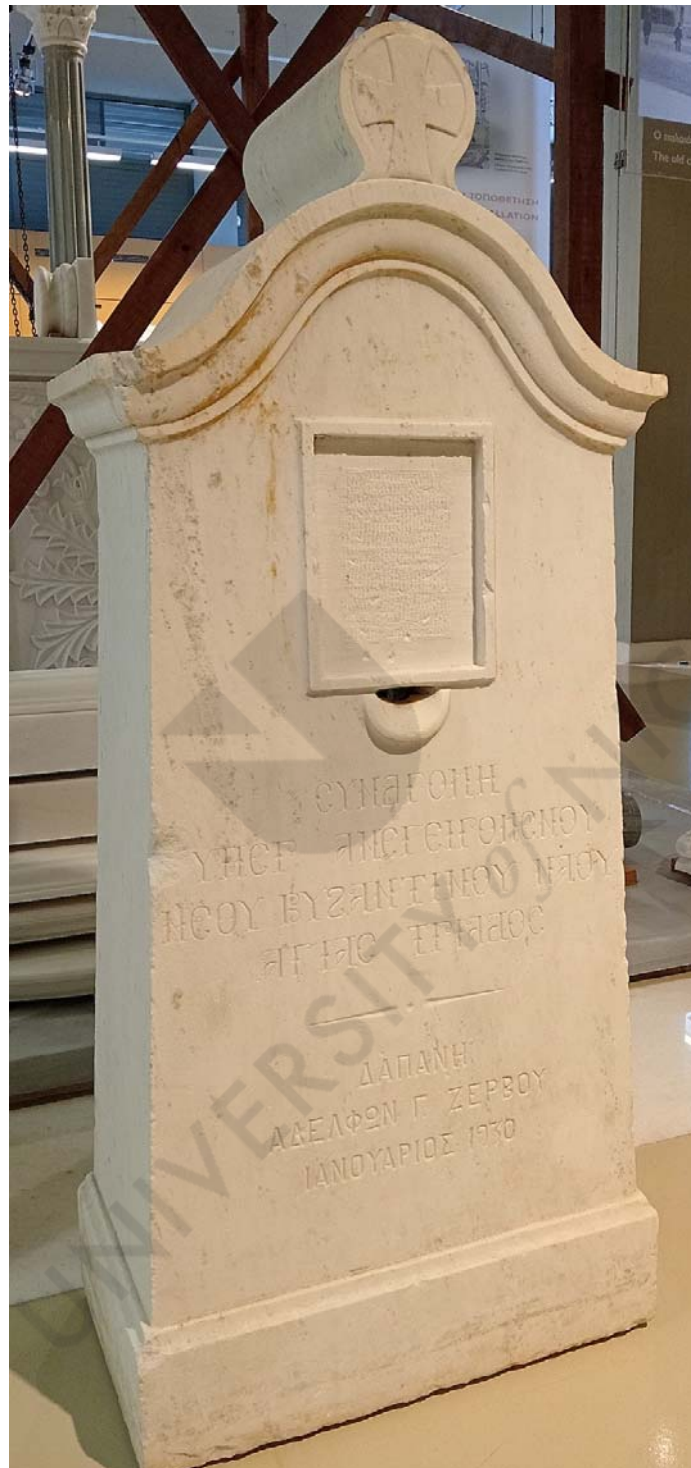
Εικ. 66.

Εικ. 67.

Εικ. 68.

Εικ. 69.

Εικ. 69α.

Εικ. 70.

Εικ. 71.

Εικ. 72.

Εικ. 73.

Εικ. 74.

Εικ. 75.

Εικ. 76

Εικ. 77.

Εικ. 78.

Εικ. 79.

Εικ. 80.

Εικ. 81

Εικ. 82

Εικ. 82α.

Εικ. 83.

Εικ. 84.

Εικ. 85.

Εικ. 86.

Εικ. 87.

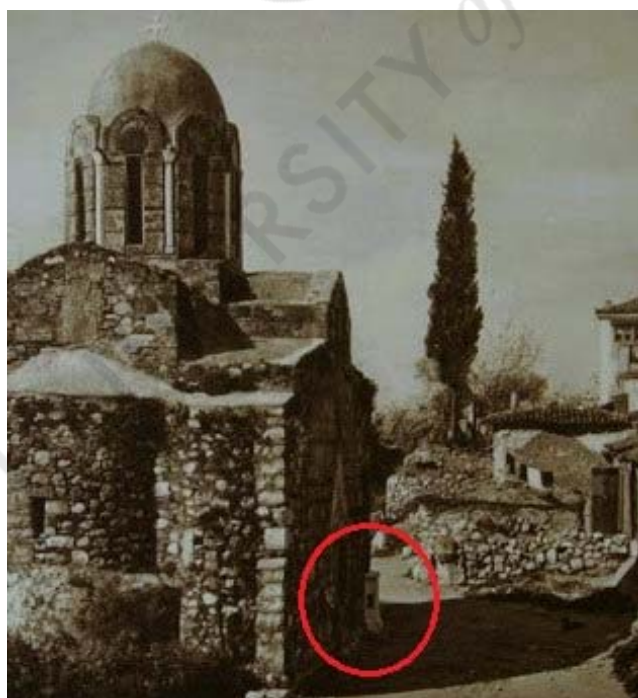
Εικ. 87α.

Εικ. 88.

Εικ. 89.

Εικ. 89α.

Εικ. 90

Εικ. 91.

Εικ. 92.

Εικ. 93.

Εικ. 93α.

Εικ. 94.

Εικ.95.

Εικ. 95α.

Εικ. 95β.

Εικ. 95γ.

Εικ. 96.

Εικ. 97.

Εικ. 98.

Εικ. 99.

Εικ. 100.

Εικ. 101.

Εικ. 102.

Εικ. 103.

Εικ. 104.

Εικ. 105.

Εικ. 106.

Εικ. 107.

Εικ. 108.

Εικ. 109.

Εικ. 110.

Εικ. 111.

Εικ. 112.

Εικ. 113.

Εικ. 114.

Εικ. 115.

Εικ. 116.

Εικ. 117.

Εικ. 117α.

117β.

Εικ. 118.

Εικ. 118α.

Εικ. 119.

Εικ. 120.

Εικ. 121.

Εικ. 121α.

Εικ. 122.

Εικ. 123.

123α.

Εικ. 124.

Εικ. 125.

Εικ. 126.

Εικ. 127.

Εικ. 128.

Εικ. 129.

Εικ. 130.

Εικ. 131.

Εικ. 132.

Εικ. 133.

Εικ. 134.

Εικ. 135.

Εικ. 136.

Εικ. 137.

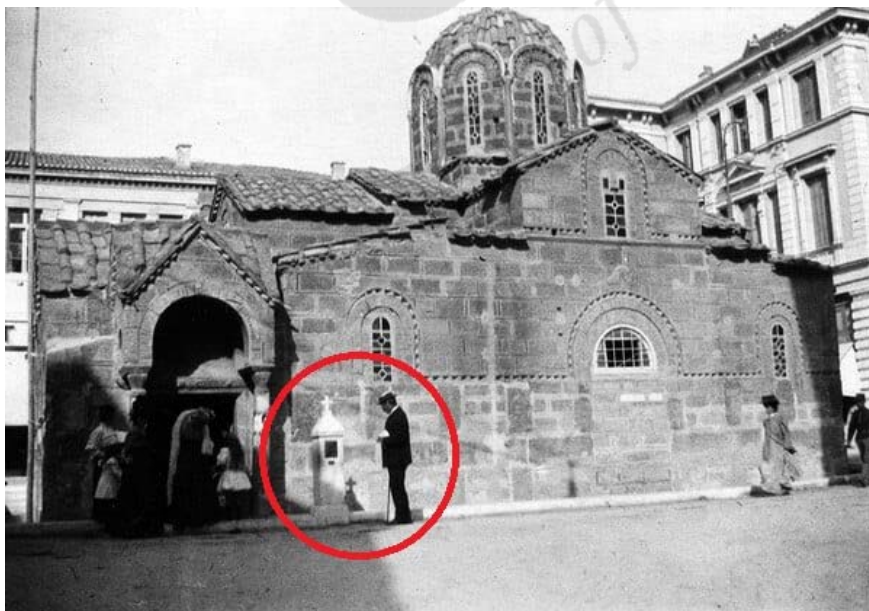
Εικ. 138.

Εικ. 139.

Εικ. 139α.

Εικ. 140.

Εικ. 141.

Εικ. 141α.

Εικ. 141β.

Εικ. 142.

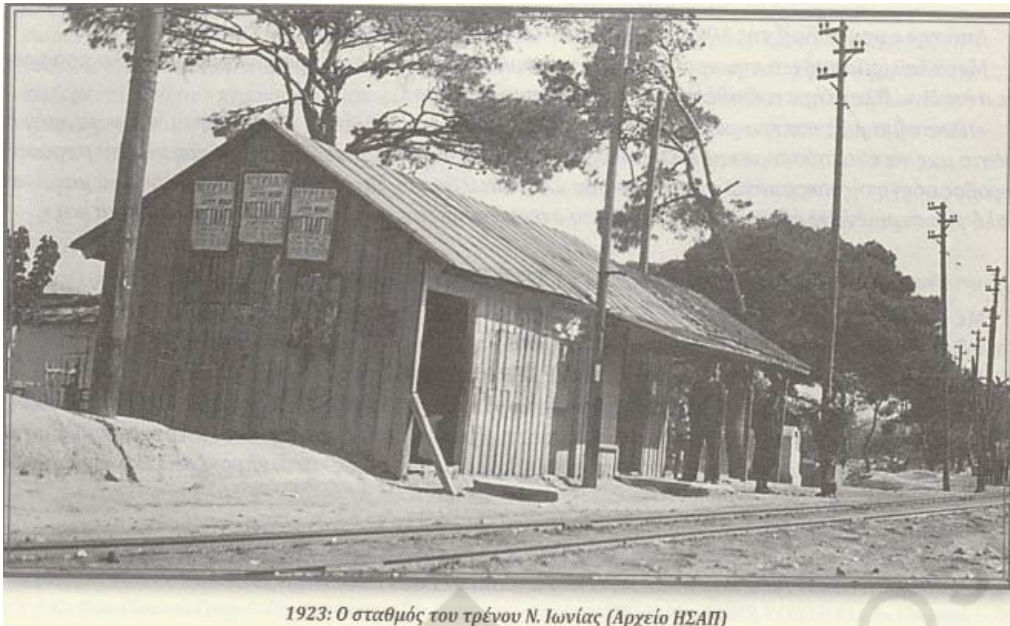
Εικ. 143.

Εικ. 144.

Εικ. 145.

Εικ. 146.

Εικ. 147.

Εικ. 148.

Εικ. 149.

Εικ. 150.

Εικ. 150α.

Εικ. 151.

Εικ. 152.

Εικ. 153.

Εικ. 154.

Εικ. 155.

Εικ. 156.

Εικ. 157.

158.

Εικ. 158α.

Εικ. 158β.

Εικ. 159.

Εικ. 160.

Εικ. 161.

Εικ. 162.

Εικ. 163.

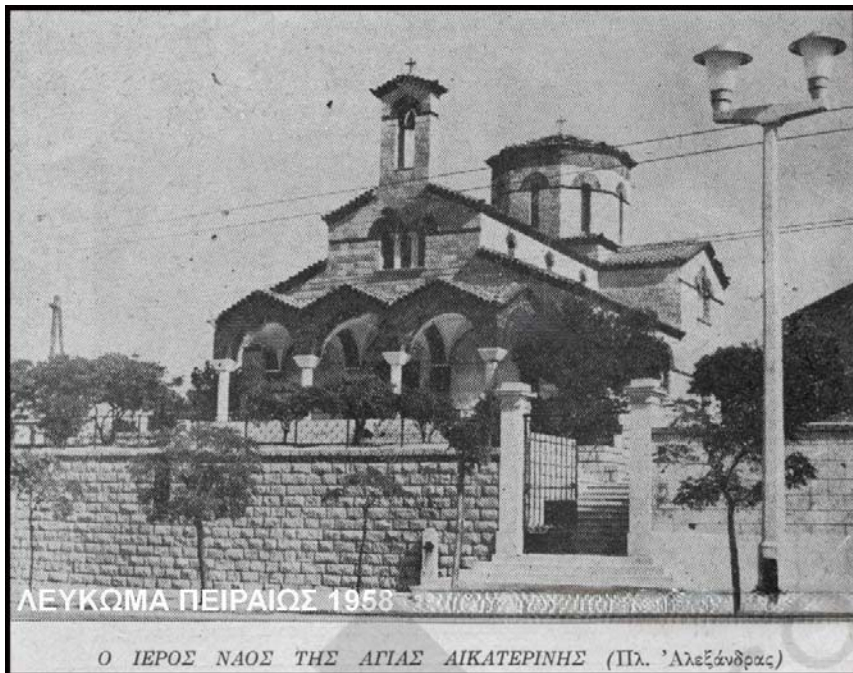
Εικ. 163α.

Εικ. 164.

Εικ. 165.

Εικ. 166.

Εικ. 167.

Εικ. 168.

Εικ. 169.

Εικ. 170.

Εικ. 171.

Εικ. 172.

Εικ. 173.

Εικ. 174.

Εικ. 175.

Εικ. 176.

Εικ. 177.

Εικ. 178.

Εικ. 179.

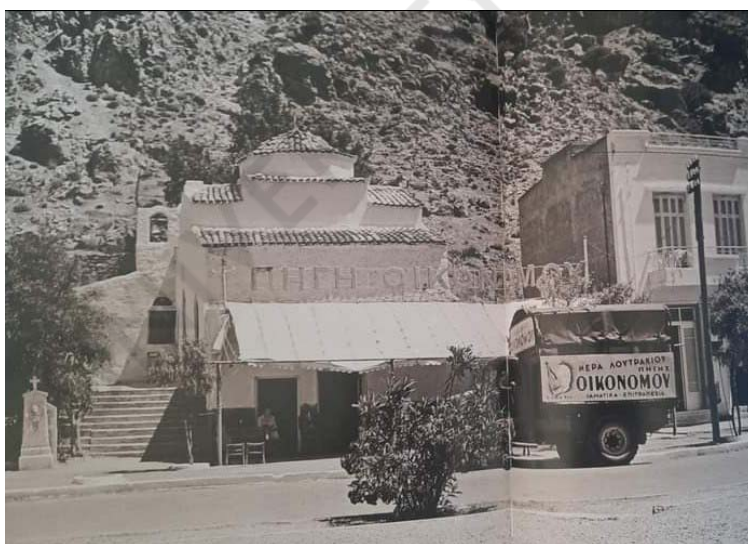
Εικ. 180.

Εικ. 180α.

Εκ. 181.

Εκ. 181α.

Εικ. 182.

Εικ. 183.

Εικ. 184.

Εικ. 185.

Εικ. 186.

Εικ. 187.

Εικ. 188.

Εικ. 189.

Εικ. 190.

Εικ. 191.

Εικ. 192.

Εικ. 193.

Εικ. 194.

Εικ. 195.

Εικ.196.

Εικ. 197

·1. ΧΑΛΚΙΣ Μερική άποψη μετά του πορθμού Ευρίπου
CHALCIS Vue partielle avec le détroit d' Euripe

Εικ. 198.

Εικ. 198α.

Εικ. 199.

Εικ. 200.

Εικ. 201.

ΕΙΚΟΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 27β, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 33β, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 56α, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 121α, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 141α, 144, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201.